

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO
EDUKACINĖS VEIKLOS KATEDRA

VIKTORIJA GEGUŽYTĖ

NEPILNAMEČIŲ SOCIALIZACIJOS
PROBLEMOS PATAISOS ĮSTAIGOSE

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

doc. dr. Ieva Kuginytė - Arlauskienė

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. NEPILNAMEČIAI SOCIALIZACIJOS PROCESSE.....	6
1. 1. Nepilnamečio samprata.....	6
1. 2. Socializacijos samprata.....	8
1. 2. 1. Nusikalstamumo kilmės teorijos ir socializacija.....	11
1. 3. Socializacijos agentų sutrikimai, galintys įtakoti nepilnamečių nusikalstamą elgesį.....	18
2. PATAISOS ĮSTAIGOS NEPILNAMEČIAMS LIETUVOJE.....	24
2. 1. Pataisos įstaigų sistema nepilnamečiams.....	25
2. 2. Nepilnamečiams taikomų bausmių ypatumai.....	29
2. 3. Pataisos įstaigų sudaromos sąlygos teigiamai veikiančios socializacijos procesą.....	33
3. TYRIMO METODIKA IR ORGANIZAVIMAS.....	43
3. 1. Tyrimo metodologija.....	43
3. 2. Tyrimo organizavimas.....	47
3. 3. Tyrimo rezultatai.....	48
IŠVADOS.....	66
REKOMENDACIJOS IR PASIŪLYMAI.....	68
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	70
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	75
SANTRAUKA PRANCŪZŲ KALBA.....	76
PRIEDAI.....	78

IVADAS

Pagal 2007 m. Statistikos departamento duomenis¹ nepilnamečiai – vaikai nuo 14 iki 18 metų sudarė tik 8 proc. visų Lietuvos gyventojų, tuo tarpu tarp asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamos veikos padarymu², tais pačiais metais jie sudarė 15 proc. Kaip matome, nepilnamečių nusikalstamumo lygis yra pakankamai aukštas. O žinant, kad dauguma jų patenka į įvairių pataisos institucijų priežiūrą, reikėtų atidžiau panagrinėti jų socializaciją ir jos sutrikimus, kurie galėtų lemti netinkamą visuomenės vertybių ir normų supratimą, bei vadovavimąsi jomis savo gyvenime. Kintant gyvenimo būdai, stiprėjant pasirinkimo laisvei, konkurencijai, didėjant šeimų nestabilumui – nepilnamečių nusikalstamumas yra gana opi visos visuomenės problema, nes jie užauga tokie, kokia yra supanti aplinka, kokias vertybes ir nuostatas ji perteikia, bei kokį pavyzdį rodo pati valstybė priimdama teisės aktus ir juos lydinčius sprendimus vaikų gerovės ir apsaugos klausimais.

Socializacija vienas svarbiausių procesų, kuris prasideda nuo gimimo ir tęsiasi visą žmogaus gyvenimą³, plačiau apie jos reikšmę rašė A. Juodaitytė, G. Kvieskienė. Aktualiausia ir intensyviausia ji yra vystantis vaikui, kol jis mokosi pažinti ir suprasti supančią aplinką ir kol adaptuojasi joje. Atskirus socializacijos agentus ir jų įtaką asmenybei nagrinėjo I. Leliūgienė, L. Jūrienė, Z. Bajoriūnas ir kt. Tėvai, mokykla, draugai, žiniasklaida ne tik perteikia socialinę informaciją, kuri būtina efektyviam dalyvavimui visuomenėje, bet kartu su vaiku ją taikydami ugdo jo savarankiškos asmenybės gebėjimus, prisiimti įvairius socialinius vaidmenis ir tapti pilnaverčiu visuomenės nariu. O nepilnamečio socializacija ypatinga tuo, kad jis jau yra pakankamai savarankiškas priimti atitinkamus sprendimus, atsakomybę už savo veiksmus iš kurių matyti kaip sėkmingai jo socializacija vyko nuo gimimo. Todėl esant problemišcai socializacijai, jis ne visada gali išmokti ir perimti vertybes bei kitą socialinę informaciją, kuri sąlygotų jo efektyvų prisitaikymą visuomenėje. Ir viena iš tokių nesėkmingai vykstančios socializacijos kraštutinių pasekmių yra nepilnamečių nusikalstamumas.

Aiškinantis nepilnamečių, padarytas nusikalstamas veikas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį ir skirdamas atitinkamą bausmę nepilnamečiui, teismas privalo atsižvelgti į jo gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, sveikatos būklę ir socialinę brandą, supančią aplinką, artimųjų ir jo paties charakteristikas⁴. Tokia pozicija yra ir tarptautiniuose teisės aktuose, pateikiančiuose privalomas ar rekomendacinio pobūdžio nuostatas baudžiamosios teisės srityje: „*tinkamai ištiriami biografijos faktai ir aplinkybės, kuriomis nepilnametis gyvena, arba sąlygos, kuriomis padarytas pažeidimas*“⁵. Taigi, vis didesnis dėmesys skiriamas ne vien nusikalstamos veikos padarymui, bet ir nepilnamečio

¹ <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.

² <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm5.htm>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.

³ Lietuvos Respublikos vaikų ir jaunimo socializacijos programa 6 str. // Valstybės žinios 2004, Nr. 30-995.

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 91 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁵ Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės) 16 str. // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. T 4.

socializacijos sąlygoms. Visgi, nepaisant to, nuteistas nepilnametis patenka į atitinkamos pataisos įstaigos priežiūrą. Tačiau pataisos įstaigų sistema bei jų sudaromos sąlygos nėra pakankamos ir visada tinkamos siekiant paveikti nepilnametį, kad šis daugiau nebeusikalstų.

Liberalesnė baudžiamoji ir bausmių vykdymo politika po truputį orientuojasi į nuteistojo integraciją, o ne jo izoliavimą nuo visuomenės, todėl ir pataisos įstaigose taikomos socialinės reabilitacijos, adaptacijos bei integracijos programos turėtų padėti nepilnamečiui ištaisyti socializacijos sutrikimų paveiktą asmenybės vystymąsi.

Nepilnamečių justicijos, delinkvencijos ir nusikalstamumo temas plačiai nagrinėjo kriminologai ir baudžiamosios teisės mokslininkai G. Babachinaitė, A. Čepas, A. Dapšys, A. Drakšienė, J. Galinaitytė, S. Gečėnienė, A. Jatkevičius, V. Justickis, G. Sakalauskas. Taip pat vis daugiau dėmesio ši tema susilaukia ir iš psichologų bei sociologų, G. Valickas, A. Dobryninas, A. Zdanevičius, A. Gavėnaitė, R. Žukauskienė, E. Vileikienė – savo darbuose nagrinėjo ne tik šio reiškinio priežastis, paliesdami atskirus socializacijos institutus, bet ir justicijos sistemos efektyvumą, jos tobulinimo galimybes. Ir nors pastaruoju metu šioms temoms skiriama pakankamai daug dėmesio, tačiau daugiausia akcentuojama neigiama pataisos įstaigų įtaka nepilnamečio asmenybei. Todėl šiame darbe bus nagrinėjama su kokiomis nepilnamečių socializacijos problemomis susiduria šios institucijos ir kokiomis priemonėmis mėgina jas paveikti.

Todėl šio **darbo tikslas** – išsiaiškinti nepilnamečių, patekusių į pataisos įstaigas, socializacijos problemas.

Uždaviniai:

1. Išsiaiškinti nepilnamečio sąvoką, vartojamą teisės aktuose, reglamentuojančiuose vaikų teises ir pareigas bei atsakomybę (teisinį statusą).
2. Aptarti socializacijos sampratą ir problemas, veikiančias nesėkmingą nepilnamečio raidą, bei jų santykį su nusikalstamumo ištakomis.
3. Išanalizuoti pataisos įstaigų ir bausmių sistemą nepilnamečiams Lietuvoje bei jų sudaromas sąlygas, siekiant teigiamai veikti nepilnamečio socializaciją.
4. Ištirti su kokiomis socializacijos problemomis susiduria nepilnamečiai patenkantys į pataisos įstaigas.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, socializacijos problemas. Atlikus šį tyrimą, bus galima parengti rekomendacijas pataisos įstaigoms, siekiant nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos. Taip pat nustatius socializacijos institutų galimą neigiamą įtaką nepilnamečio elgesiui, prevenciją bus galima nukreipti į konkrečius rizikos ir apsauginius veiksnius.

Hipotezė – nepilnamečiai į pataisos namus patenka jau turėdami socializacijos problemų, kurios apsunkina jų socialaus elgesio ir įgūdžių keitimo bei ugdymo procesą pataisos

įstaigoje, tačiau tam tikrų pataisos priemonių taikymas sudaro galimybes teigiamiems nuteistojo asmenybės pokyčiams.

Darbe naudojami metodai:

1. Teisinės ir mokslinės literatūros, statistinių duomenų analizė atliekama siekiant apibūdinti pagrindines darbe vartojamas sąvokas, aprašant socializacijos problemas bei kokiomis priemonėmis pataisos įstaigos mėgina jas pašalinti.
2. Anketinė apklausa buvo atlikta aiškinantis nepilnamečių socializacijos problemas bei pataisos namų daromą poveikį nepilnamečiams, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę.
3. Duomenų, gautų atlikus tyrimą sisteminimas ir analizė buvo atliekama naudojantis Microsoft Excel programa.

Darbo struktūra:

Darbą sudaro įvadas, dėstymas (trys dalys, kurios dar yra skirstomos į poskyrius), išvados, rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir prancūzų kalbomis bei priedai. Pirmojo skyriaus pirmame poskyryje analizuojama nepilnamečio samprata, antrajame poskyryje pateikiama socializacijos samprata bei į atskirą skyrelį išskirta nusikalstamumo prigimtį aiškinančių teorijų ir socializacijos santykis, trečiajame poskyryje rašoma apie socializacijos sutrikimus, galinčius įtakoti nepilnamečio nusikalstamą elgesį. Antrąjį skyrių taip pat sudaro trys poskyriai, kuriuose aprašoma pataisos įstaigų sistema nepilnamečiams Lietuvoje, nepilnamečiams taikomi bausmių ypatumai bei pataisos įstaigų sąlygos, sudaromos siekiant teigiamai paveikti socializacijos sutrikimus. Trečiajame skyriuje aprašoma tyrimo metodologija, pateikiama informacija kaip buvo atliekamas tyrimas, bei išanalizuojami tyrimo metu gauti rezultatai.

1. NEPILNAMEČIAI SOCIALIZACIJOS PROCESU

1. 1. Nepilnamečio samprata

Pirmiausia būtina plačiau aptarti nepilnamečio sampratą, kuri yra labai svarbi šiame darbe. Reikia pažymėti, jog pilnametystė ir nepilnametystė yra sietina su dviem kriterijais – amžiaus ir socialiniu.

Tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose nepilnamečių teises ir pareigas, paprastai įvardinamas konkretus amžius nuo kurio asmuo yra laikomas suaugusiu. Tačiau nereikia pamiršti, kad su tam tikra amžiaus riba siejama ir asmens socialinė branda, jo visuomeninis statusas, civilinis, darbinis, pilietinis veiksnas, atsakomybės ribos⁶. Ši riba yra skirtinga nustatant minimalų amžių sudaryti santuokai, privalomojo mokymosi, savarankiško sprendimų priėmimo dėl darbinių santykių, atsakomybės už savo veiksmus ir jų pasekmes, pilietinių pareigų atlikimo. Taip pat reikia pastebėti, kad teisės aktuose dažnai vartojamos kelios sąvokos kalbant apie nepilnamečius, tai – vaikas, naujagimis, mažametis, nepilnametis, paauglys. Jos suponuoja ir tam tikrus statuso skirtumus.

Bendriausia yra vaiko sąvoka, ji pateikiama Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje⁷ – „*vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau*“. Analogiška sąvoka pateikiama ir nacionaliniame Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme⁸ – „*vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip*“. Taigi, Lietuvos Respublikos teisės aktai gali numatyti tam tikras išimtis, kai pilnametystė nesiejama su 18 metų amžiaus riba. Šias išimtis įvardina kiekviena valstybė savo nacionaliniais teisės aktais, Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse⁹ numatyta, kad tai yra santuokos sudarymas ir emancipacija. Kaip matome šiais dviem atvejais labai svarbus socialinis kriterijus, kadangi teismas, sprenddamas klausimą dėl santuokinio amžiaus sumažinimo ar emancipacijos, turi atsižvelgti į vaiko socialinę brandą ir jo gebėjimą savarankiškai įgyvendinti teises bei prisiimti pareigas.

Civiliniame kodekse nėra pateikiamas platesnis vaiko ar nepilnamečio apibrėžimas, čia kalbama apie civilinį veiksną (galėjimą savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas), atsirandantį nuo pilnametystės, t.y. nuo 18 metų amžiaus.

Civilinėje teisėje yra svarbios dar dvi amžiaus kategorijos¹⁰ – nepilnamečiai iki 14 metų ir nepilnamečiai nuo 14 iki 18. Pirmoji grupė yra vaikai už kurių veiksmus visiškai atsako jų tėvai arba globėjai, o savarankiškai jie gali sudaryti tik smulkius sandorius. Antroji grupė – vaikai

⁶ Nepilnamečių justicija Lietuvoje. http://www.nplc.lt/lit/nepiln_justic_Liet.pdf; prisijungimo laikas: 2007-10-30.

⁷ Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija 1 str. // Valstybės žinios. 1995. Nr. 60–1501.

⁸ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas 2 str. // Valstybės žinios. 1996. Nr. 33–807.

⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas 2.5 str. ir 2.9 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr.74 – 2262.

¹⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas 2.7 str. ir 2.8 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr.74 – 2262.

jau patys galintys sudarinėti įvairius sandorius, turėdami atitinkamą tėvų ar rūpintojų sutikimą, ir už atsiradusias iš tų sandorių prievolos atsako subsidiariai su savo tėvais ar rūpintojais.

Administracinių teisės pažeidimų kodekse yra taip pat vartojamas nepilnamečio terminas įvardinant amžiaus ribas. Čia irgi yra svarbios dvi amžiaus grupės¹¹: nuo 14 iki 16 metų ir nuo 16 iki 18 metų amžiaus vaikai. Už nepilnamečių, nuo 14 iki 16 metų, padarytus tam tikrus administracinės teisės pažeidimus¹² (t.y. neteisėtas narkotinių ar psichotropinių medžiagų įgijimas ar laikymas nedideliais kiekiais be tikslo parduoti ar kitaip platinti, taip pat narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimas be gydytojo paskyrimo; civilinių pirotechnikos priemonių įsigijimo, naudojimo nustatytos tvarkos pažeidimas; girta pasirodymas viešose vietose, taip pat gėrimas alkoholinių gėrimų; šauksmai, švilpimas, garsus dainavimas arba grojimas muzikos instrumentais bei kitokiais garsiniais aparatais ar kiti panašūs veiksmai gatvėse, aikštėse, parkuose, paplūdimiuose, viešajame transporte bei kitose viešosiose vietose, o vakaro ir nakties metu – ir gyvenamosiose patalpose, įmonėse, įstaigose ar organizacijose, jeigu tai trikdo viešąją rimtį) atsakomybėn traukiami tėvai arba rūpintojai. Kita nepilnamečių grupė atsako už savo veiksmus patys, tik yra taikomos tam tikros lengvatos dėl atsakomybės.

Dar vienas labai svarbus nacionalinis teisės aktas šiame darbe kalbant apie nepilnamečius yra Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Jame yra vartojamos sąvokos – „vaikas“, „naujagimis“, „mažametis“, „nepilnametis“ juos įvardinant kaip galimas nusikalstamų veikų aukas, plačiau apibūdinant baudžiamosios teisės moksle ar teismų praktikoje, tuo tarpu pačiame kodekse to nėra. Tačiau apibrėžiant baudžiamosios atsakomybės atsiradimo žemutinę ribą yra nurodoma, kad *„pagal šį kodeksą atsako asmuo, kuriam iki nusikaltimo ar baudžiamojo nusizengimo padarymo buvo suėję šešiolika metų, o šio straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais – keturiolika metų¹³“* ir tik kituose straipsniuose, kur rašoma apie bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones jau yra minimas nepilnametis. Taigi sisteminė Baudžiamojo kodekso analizė leidžia teigti, jog baudžiamuosiuose įstatymuose nepilnametis yra vaikas nuo 14 iki 18 metų amžiaus, tuo tarpu kalbant apie jaunesnius nei keturiolikos metų vaikus vartojama „mažamečio“ sąvoka.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse, reglamentuojančiame bausmių vykdymo ir atlikimo tvarką, sąlygas ir principus, taip pat vartojamas tik nepilnamečio terminas jo neapibrėžiant. Visgi šio termino reikšmę čia suponuoja baudžiamosios teisės normos, kadangi bausmė gali būti skiriama tik apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu, nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. O tai reiškia, kad bausmių vykdymo teisinių santykių dalyviu gali tapti vaikas nuo 14 iki 18 metų amžiaus.

¹¹ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas 13 str. // Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1.

¹² Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas 44 str. 3 d., 176¹ str. 3 d., 178 str. 4 d. ir 183 str. 3 d. // Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1.

¹³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 13 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

Kalbant apie tarptautinius teisės aktus, reikšmingus nepilnamečių pataisos sistemoje¹⁴ juose paprastai nepilnametis apibūdinamas kaip „*vaikas arba jaunuolis su kuriuo už padarytą teisės pažeidimą atitinkamose teisinėse sistemose gali būti elgiamasi kitaip, negu elgiamasi su suaugusiu teisės pažeidėju*“¹⁵. Juose nėra nurodomos konkrečios amžiaus ribos, tačiau pateikiamos rekomendacijos nustatyti jas nacionaliniuose teisės aktuose, atsižvelgiant į socialinę, emocinę, psichologinę brandą.

Taigi sprendžiant nepilnamečio sampratos ir jo teisinio statuso klausimus kaip matome dažniausia yra nustatoma konkreti amžiaus riba. Tačiau neabejotinai pasirenkant vienokią ar kitokią ribą yra atsižvelgiama ir į socialinį kriterijų – brandą ir gebėjimą suprasti savo veiksmus, jų reikšmę bei pasekmes.

Toliau šiame darbe kalbant apie nepilnametį bus naudojamosi baudžiamosios ir bausmių vykdymo teisės suformuluotomis sampratomis, kad **nepilnametis** yra vaikas nuo 14 iki 18 metų amžiaus, kuriam apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu yra paskirta baudžiamosios atsakomybės priemonė (kriminalinė bausmė, kita auklėjamojo poveikio priemonė ar kiti baudžiamajame kodekse numatyti įpareigojimai ir draudimai).

Apibendrinant galima teigti, kad tiek tarptautiniai, tiek nacionaliniai teisės aktai, nustatantys nepilnamečio teisinį statusą, remiasi asmens gebėjimu savarankiškai priimti sprendimus ir atsakyti už pasekmes, kylančias iš jų veiksmų, siejant šį gebėjimą su konkrečia – 18 m. amžiaus riba. Visgi įstatymų leidėjas atsižvelgdamas į socialinį, emocinį, psichologinį žmogaus vystymąsi numato, kad 14 m. sulaukęs jaunuolis yra pakankamai subrendęs, kad suprastų svarbiausių visuomenės vertybių tokių kaip žmogaus gyvybė, sveikata, saugumas, nuosavybė ir kt. svarbą ir atsakytų už savo veiksmus nukreiptus prieš jas.

1. 2. Socializacijos samprata

Skirtingai nei „nepilnametis“, „socializacija“ nėra teisinė sąvoka dažnai vartojama teisės aktuose. Todėl ir pagrindiniuose nacionaliniuose teisės aktuose šis terminas beveik neminimas. Visgi Vaikų ir jaunimo socializacijos programoje socializacija yra apibrėžta kaip „*žmogaus vystymasis visą jo gyvenimą sąveikaujant su aplinka, socialinių normų ir kultūros vertybių perėmimo procesas, tobulinimasis ir savęs realizavimas toje visuomenėje, kuriai jis*

¹⁴ Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. <http://www.nplc.lt/lit/lit57/lit57.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-04-16.

¹⁵ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės) 2.2 str. // Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. T 4.

priklauso¹⁶. Todėl toliau ir pamėginsime atskleisti kokie svarbiausi aspektai turėtų atispindėti socializacijos sąvokoje. O tai nagrinėjama įvairių socialinių mokslų teorijose.

Įvairūs autoriai socializaciją apibūdina labai panašiai, kad tai yra procesas, kurio metu individas vystosi ir tobulėja, prisitaiko prie aplinkos ir mokosi perimdamas jai būdingas taisykles, nuostatas, elgesį. Reikėtų pažymėti, jog tai ilgalaikis ir nuolatinis procesas, trunkantis nuo pat gimimo. Žmogus vystosi ne tik fiziškai, bet ir socialiai, iš jį supančios aplinkos perimdamas kalbos manieras, tam tikrus žodžius, elgesio variantus, vertybes. Stebėdamas aplinką jis mokosi kas yra gerai ir blogai, kas yra galima ir kas ne. Pamažu jis tampa unikalia nuolat tobulėjančia asmenybe.

Socializacija – „procesas, kurio metu individas įsijungia į visuomenę, jos struktūrinius padalinius (socialines grupes ir bendrijas, institutus, organizacijas), perima jų sukaupytą patirtį, socialines vertybes ir normas, formuoja socialiai reikšmingus asmenybės bruožus¹⁷“. Šis procesas vyksta individui adaptuojantis prie jį supančios aplinkos, žmonių, socialinių grupių, visuomenės, jiems būdingos kultūros normų, taisyklių, elgesio, o taip pat ir socialinių vaidmenų. Adaptacija yra sėkminga tada, kai asmuo sugeba efektyviai sąveikauti su socialine aplinka¹⁸. Tuo tarpu asocialus nusikalstamas elgesys rodo, kad asmens adaptacija vyksta netinkama kryptimi.

Socializacija – „asmenybės tapsmo procesas, kurio pagrindą sudaro vertybių normų, nuostatų bei elgesio pavyzdžių, būdingų tai ar kitai visuomenei, socialinei bendrijai ar grupei, perėmimas¹⁹“. Tačiau šis perėmimas nėra tik prisitaikymas ar atitinkamais atvejais atkartojimas to, kas išmokta. Čia svarbi ir socialinė interjorizacija, pasireiškianti kaip visų tų socialinių normų ir vertybių aktyvus perėmimas keičiant išorinę patirtį į vidinę²⁰, kitaip tariant, visa tai, kas matoma aplink yra savaip interpretuojama ir suvokiama paverčiant tą informaciją patirtimi. O įgyta patirtimi asmuo vadovaujasi vėlesniuose savo veiksmuose arba žinodamas apie galimas pasekmes kaip tik nuo jų susilaikydamas. Todėl, reikėtų paminėti ir dar vieną svarbų socializacijos aspektą – **desocializaciją**, kur skirtingai nei socializacijos metu asmuo perima socialiai nepriimtina informaciją – asocialias elgesio normas bei vertybes²¹. Perėmimas netinkamos informacijos suponuoja ir nesėkmingą asmens adaptaciją visuomenėje dėl ko pataisos įstaigos susiduria su įvairiomis problemomis, siekiant įveikti jau susiformavusius stereotipus ir įgūdžius, prieštaraujančius visuomeninėms normoms.

Dar vienas labai svarbus aspektas minimas apibrėžiant socializaciją yra jos kaip nuolatinio proceso apibūdinimas. Čia vertėtų prisiminti E. Eriksono žmogaus raidos psichosocialinę

¹⁶ Vaikų ir jaunimo socializacijos programa // Valstybės žinios 2004, Nr. 30-995.

¹⁷ Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. P. 38.

¹⁸ Pagal Juodraitis A. Nepilnamečių priežiūros institucijos ugdytinių adaptacijos socioedukacinės prielaidos // Socialinis darbas 2003, Nr. 1(3). P.30

¹⁹ Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. P.41.

²⁰ Pagal Vaicekauskienė V. Specialiųjų poreikių vaikų socializacijos modelis. <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=D5276EBB-DC67-4DA6-B995-D737EDD94388>; prisijungimo laikas 2007-11-05.

²¹ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P 14.

teoriją, kurioje atsižvelgiant į asmens ryšį su socialine aplinka bei pabrėžiant socialinių ir kultūrinių veiksnių poveikį asmens raidai yra išskiriamos aštuonios stadijos, kurių kiekvienoje sprendžiamos krizės²². Ši individo raida prasideda vos vaikui gimus ir baigiasi žmogaus mirtimi. Taigi socializaciją būtų galima apibūdinti ir kaip asmenybės raidą, kurios metu ne tik perimama kultūrinės normos, artimiausioje aplinkoje vyraujančios taisyklės, bendravimo įgūdžiai ir pan., bet ir vystantis asmenybei susiduriama su tam tikrais socialiniais vaidmenimis: vaiko, moksleivio, darbuotojo, tėvų, senelių ir kt. su tik jiems būdingu statusu. Kiekvieną kartą prisiimant atitinkamą vaidmenį individas turi ankstesnės patirties pagalba prisitaikyti bei įsisavinti su tuo vaidmeniu susijusias naujas normas ir visuomenės jam keliamus reikalavimus.

Kalbant apie socializaciją kaip apie socialinės informacijos perėmimą, taip pat reikėtų paminėti ir tos patirties perdavimo bei perėmimo būdus. Yra išskiriama tikslinga (organizuota) ir stichinė (neorganizuota) socializacija²³. Pirmoji – tikslinga, kai numatoma konkrečių poveikio priemonių visuma, skirta asmenybės formavimui, kai individui daroma socialinė įtaka specialiai to siekiant. Pavyzdžiui: viena iš pataisos priemonių nuteistajam yra socialinė rehabilitacija²⁴, kuri organizuojama programinio darbo pagrindu. Vykdamas įvairias socialines programas siekiama asmeniui suteikti žinių ir ugdyti jo įgūdžius bei gebėjimus, reikalingus efektyviai dalyvauti visuomenėje. Stichinė socializacija vyksta savaime, kai nėra siekiama kažkokių tikslų, tiesiog asmuo būdamas tam tikroje aplinkoje išmoka ir perima jos vertybes, normas. Ne veltui yra nustatyti pareigūnų etikos principai²⁵, kurių laikantis pareigūnai savo elgesiu turi rodyti tinkamą pavyzdį visuomenei.

Taip pat apibrėžiant socializaciją minima, kad individas susipažįsta su visuomeninėmis normomis, taisyklėmis, vertybėmis, kultūra, visuomenėje egzistuojančiomis socialinėmis grupėmis, institutais, bendrijomis, organizacijomis ir jų tarpusavio ryšiais, atitinkamo elgesio variantais. Visa tai galima įvardinti kaip socialinę informaciją, patirtį, kuria vadovaudamasis asmuo tampa pilnaverčiu tos visuomenės nariu, galinčiu efektyviai joje funkcionuoti. Būtent toks ir yra socializacijos proceso tikslas – „*individo tapimas visuomeniniu žmogumi, asmenybe*“²⁶, siekiama „užauginti“ visuomenės narį, kuris žino, laikosi ir gerbia tos visuomenės nusistatytas taisykles, vertybes, kitus jos narius. To paties siekiama ir nustatyta specialia bausmių vykdymo tvarka²⁷.

²² Pagal Žukauskienę R. Raidos psichologija. P. 51-54.

²³ Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. P. 42-43.

²⁴ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 111 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

²⁵ Lietuvos Respublikos Kalėjų departamento ir jam pavaldžių įstaigų pareigūnų etikos taisyklės 2 pt. // Valstybės žinios 2004. Nr. 149-5448.

²⁶ Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. P. 17.

²⁷ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 1str. 2 pt. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

G. Andrejeva socializaciją apibūdino teigdama, kad tai – „*dvipusis procesas, kuris sujungia individo socialinės patirties perėmimą jam pačiam aktyviai dalyvaujant socialinėje aplinkoje kaip socialinių ryšių sistemoje ir socialinių ryšių sistemos atgaminimą, kurį skatina individo įsijungimas į socialinę aplinką*“²⁸. Tačiau kaip jau minėjome socialinės patirties perėmimas vyksta ne vien aktyviai dalyvaujant socialinėje aplinkoje, bet ir būnant pasyviu stebėtoju. Todėl darbe vartojama socializacijos sąvoka turėtų būti suprantama kaip dvipusis ilgalaikis ir nuolat kintantis procesas, kuris jungia individo socialinės patirties perėmimą jam dalyvaujant socialinėje aplinkoje (socialinių ryšių sistemoje), stebint sistemos modelius ir atgaminant šią patirtį, efektyviai realizuojant save visuomenėje taip pat socialinės aplinkos aktyvus bei pasyvus visos šios informacijos pateikimas individui. Kaip matome, šiame procese labai svarbūs du elementai: asmens gebėjimas įsisavinti gaunamas žinias bei jas pateikianti aplinka.

Apžvelgiant šį skyrelį galima teigti, kad socializacija, tai vienas svarbiausių asmenybės vystymosi procesų, daugiau ar mažiau intensyvus, tačiau trunkantis visą gyvenimą, kurio metu asmuo gali perimti labai įvairias elgesio formas, kurios gali būti tiek socialiai priimtinos, tiek asocialios ir nuo to priklausys kiek sėkmingai žmogus įsijungs į visuomenę bei funkcionuos joje.

Todėl toliau aptarsime asocialaus elgesio, o kartu ir nusikalstamumo kilmę analizuojančias pagrindines teorijas, kuriose mėginama paaiškinti kokios priežastys labiausiai įtakoja asmens nusikalstamą elgesį, bei kaip jos yra susiję su socializacija.

1. 2. 1. Nusikalstamumo kilmės teorijos ir socializacija

Įvairūs autoriai stengėsi paaiškinti nusikalstamumo atsiradimo priežastis, jų funkcionavimo ypatumus, kitimą. Psichologai, kriminologai, sociologai ir kitų mokslų atstovai nagrinėję šį reiškinį pagal tai, ką laikė labiausiai veikiančiu nusikalstamumo faktoriumi, suformulavo nusikalstamumo kilmės teorijas.

1. Biologinės teorijos

Šių teorijų atstovai teigia, jog asmenį linkusį nusikalsti galima atskirti pagal tam tikrus biologinius tiek matomus išorinius, tiek nematomus fiziologinius pakitimus, jiems svarbiausia yra įgimtos asmens savybės. Nuo pat gimimo kiekvienas asmuo yra unikalus, pasižymintis savita nervų sistema, kuri lemia skirtingą pasaulio supratimą, pojūčius, reagavimą į aplinką. O tam tikri fiziologiniai sutrikimai veikia žmogaus raidą, jo gebėjimą adaptuotis.²⁹ Kaip matome, socializacijos sėkmingumą lemia ir pats asmuo, jo individualios savybės.

²⁸ Pagal Juodaitytę A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. P. 41.

²⁹ Pagal Vaičiulienę A. Paauglio psichologija. P. 101.

Vieną šios teorijos atstovų galima įvardinti italą C. Lombrozo, ilgą laiką dirbusį kalėjime gydytoju. Savo stebėjimus jis atliko policijoje, kalėjimuose ir kitose aplinkose, kur yra didesnė populiacija asmenų, padariusių nusikaltimus. Jis nustatė, kad nusikaltėliams yra būdingi atavistiniai (pirmų žmonių) išoriniai požymiai, tokie kaip kūno plaukuotumas, ilgos rankos, kaukolės pakitimai. Taip pat pastebėtas mažas jautrumas skausmui, impulsyvumas, karštakošiškumas, padidėjęs irzlumas. Visos šios savybės stipriai paveikia žmogaus elgesį (pasireiškiantį agresyvumu), kuris galiausiai nuveda jį į kriminalines institucijas. C. Lombrozo teigimu, toks asmuo yra labiau ligonis nei nusikaltėlis³⁰.

W. Sheldonas tyrinėdamas nusikaltėlius akcentavo jų kūno sandaros įtaką elgesiui. Pagal tai jis išskyrė tris pagrindinius somatinius tipus: endomorfinis – apkūnus, tingus, lėtas, draugiškas asmuo; ektomorfinis – aukštas, liesas, drovus asmuo ir mezomorfinis – raumeningas, aktyvus, ištvermingas, energingas, stiprus fiziškai asmuo. (žr. 78 psl. *1 Priedas. Paveikslėlis „Žmogaus somatiniai tipai“*). Teigiama, kad būtent pastarojo kūno sudėjimo individai yra labiausiai linkę į agresijos naudojimą ir smurtinius nusikaltimus³¹.

Sh. ir E. Glueck'ai tyrę nepilnamečius pasiūlė sąvoką "nusikalstamas potencialas", siedami ją su asmens atletinio kūno sudėjimo sandara, nes būtent mezomorfinis tipas jų atliktais tyrimais dominavo tarp nepilnamečių teisės pažeidėjų. Visgi, jie pripažino ir aplinkos svarbą, kad tai ar nepilnametis pažeidinėti teisės normas ar ne priklauso nuo konkrečios situacijos bei jo socialinės aplinkos. Šių mokslininkų sudaryta prognozavimo metodika rėmėsi – nepilnamečio socialinių sąlygų šeimoje ir psichologinių – psichiatrinė charakteristikų nustatymu. Vadovaujantis ja 7 - aje dešimtmetyje dar iki teisės pažeidimų padarymo mokyklinio amžiaus vaikai buvo nukreipiami į specialios paskirties mokymo įstaigas³².

Dar vienu šios teorijos atstovu galima įvardinti ir H. J. Eysencką, kuris nors yra laikomas biheivioristu (kur labai svarbūs yra išmokti įgūdžiai), visgi teigia, kad asmenybės individualių skirtumų pagrindas yra genetinis paveldimumas. Todėl tyrinėdamas asmens socializaciją jis daug dėmesio skyrė ir fiziologijai bei genetikai³³.

H. H. Goddard'as nuteistuosius tyrė panaudodamas intelekto testus³⁴. Remdamasis jais padarė išvadą, kad didžioji dalis nuteistųjų yra žemesnio intelekto. O šeimų tyrimai parodė, kad jų vaikai dažnai gimsta vienišos motinos šeimoje, dažniau ima piktnaudžiauti alkoholiu, tampa teisės pažeidėjais. Apie 1930 – 1935-uosius metus atlikus tikslesnius tyrimus paaiškėjo, kad nuteistųjų intelektinio išsivystymo lygis beveik niekuo nesiskiria nuo kitų asmenų vidutinio

³⁰ Pagal Bluvšteinas. J. ats. red. Kriminologija. P. 22.

³¹ Pagal <http://www3.mruni.lt/~akiskis/paskaitos/kriminologijos-paskaitos.html>; prisijungimo laikas: 2008-06-19.

³² Pagal <http://www3.mruni.lt/~akiskis/paskaitos/kriminologijos-paskaitos.html>; prisijungimo laikas: 2008-06-19.

³³ Pagal Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. P. 127-133.

³⁴ Pagal <http://www3.mruni.lt/~akiskis/paskaitos/kriminologijos-paskaitos.html>; prisijungimo laikas: 2008-06-19.

intelektinio išsivystymo lygio. Na, o šeimų tyrimų duomenis imta aiškinti kaip socialinės aplinkos įtaką, dėl ribotesnių galimybių.

Patobulėjusi medicininė technika leido ir sudarė palankias galimybes tobulinti biologinių teorijų teiginius paremiant juos naujais faktais, atskleidžiant ir išoriškai nematomus veiksnius³⁵, tačiau kaip įrodyta atliktais tyrimais, įtakojančius agresyvų, o kartu ir nusikalstamą elgesį:

- ✓ Biocheminiai sutrikimai: neurotransmisijos (serotoninės ir dopamininės sistemų) sutrikimai – likvoro žymiai sumažėjęs serotonino metabolito kiekis, žemesnis monoaminozės lygis trombocituose ir žema (apie 4,80 mmol/l) cholesterolio koncentracija plazmoje;
- ✓ Hormoniniai sutrikimai: vyrų polinkį į smurtą nulemia androgeniniai hormonai, o moterų dažniausiai naudoja fizinį smurtą pre- arba menstruaciniame periode, kintant estrogenų, progesterono ir prolaktino lygiams;
- ✓ Limbinė sistema galvos smegenyse energizuoja agresyvų ir impulsyvų elgesį, kai kitos galvos smegenų sistemos yra susiję su tokio elgesio stabdymu;
- ✓ Chromosomų anomalijos: vyrai turintys XYY chromosomą labiau linkę į agresiją;
- ✓ Paveldimumas: nusikaltėlių vaikai auginti normalių tėvų nusikalsdavo 2 kartus, o auginti nusikalstančių tėvų – 4 kartus dažniau, nei normalių tėvų vaikai, auginti normalių tėvų;
- ✓ Psichoaktyvių medžiagų vartojimas mažina impulsų kontrolę.

Šiuolaikinės biologinės teorijos nagrinėja tokius klausimus kaip: tam tikrų maisto produktų vartojimo ryšys su nusikalstamu elgesiu; maitinimosi ypatumų vaikystėje ir nėštumo metu; neuroalergenų; fizinės aplinkos (oro užterštumas, metalai, dirbtinis apšvietimas, radiacija, spalvinė aplinka); neurofiziologinių ypatumų (nenormalus smegenų elektromagnetinis aktyvumas, pažeidimai) įtaka nusikalstamam elgesiui.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad biologinių teorijų atstovai nusikalstamumą aiškino kaip fiziologinių asmens ypatybių bei genetinio paveldimumo pasekmę, kuriuos galima nustatyti jau pakankamai anksti vaikystėje ir imtis atitinkamų priemonių. Negalima visiškai atmesti šių faktorių įtakos, nes jie lemia kiekvienos asmenybės individualumą, poreikius, patį socializacijos procesą. Tačiau didelis trūkumas tas, kad nepilnametis dar nieko nepadaręs jau įvardinamas kaip galimas nusikaltėlis ir atitinkamai su juo elgiamasi kaip su teisės pažeidėju, savotišku ligoniu. Todėl nustačius tokią „diagnozę“ vaikas yra paveikiamas vien tokio įvardinimo, jam tarsi iš anksto pasakoma, kad iš jo nieko gera nesitikima, nes jis kitoks nei visi, jis – būsimas nusikaltėlis. Ir nepamirštant šios stigos laukiama, kol nepilnametis tą paneigs. Tai labai apsunkina sėkmingą vaiko raidą, jo perimamas vertybes. Todėl negalima teigti, jog nepilnametis, turintis daugumą

³⁵ Daškevičius K. Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija. / Teismo psichiatrinis agresijos aspektas. P. 31-32.

įvardintų biologinių savybių, taps teisės pažeidėju, neatsižvelgiant į aplinkos sąlygas, jų daromą poveikį asmenybei. Tokio nepilnamečio socializacija iš karto yra orientuojama į nusikalstamumo prevenciją, o ne į visuomenei svarbių normų ir vertybių perteikimą, asmens savarankiškumą pačiam priimti sprendimus.

2. Teorijos, aiškinančios žmogaus elgesį per aplinkos įtaką

Psichosocialinės teorijos nusikalstamą elgesį aiškina kaip psichologinių procesų ir socialinės aplinkos sąveiką. Joms būdinga tai, kad žmogų supanti aplinka veikia jo emocinę būseną, moko atitinkamo elgesio formų. Žmogaus elgesys ir reakcijos priklauso ne tiek nuo paties individo fizinės savybių, kiek nuo jį supančios aplinkos bei sąmonėje glūdinčių instinktų ir sieja su pačioje visuomenėje vykstančiais procesais.

Psichoanalitinė teorija

S. Freudas žmogaus elgesį kildino iš Id, Ego ir Superego funkcionavimo. Id yra motyvacijos ir energijos šaltinis instinktyvių potraukių pasireiškimui. Superego pasireiškia per kultūrinių ir visuomeninių normų bei taisyklių, kurias asmuo perima socializacijos procese, laikymąsi, apribodamas instinktyvius potraukius. Ego atlieka kontrolės funkciją, derindamas maksimalų instinktyvių potraukių patenkinimą, atsižvelgiant į realias fizines bei socialines galimybes ir Superego pateikiamus apribojimus, per Ego pasireiškia jo asmenybė, gebėjimas derinti savo poreikius su visuomeninėmis normomis. Esant silpnai Ego ir Superego įtakai, žmogus vadovaujasi instinktais ir tenkina savo prigimtinius poreikius³⁶. Todėl čia yra svarbi ir socializuojanti aplinka iš kurios perimama socialinė informacija. O tos aplinkos reakcijos į Id pasireiškimą padeda formuoti sąžinei bei kaltės jausmui, kuris veikia kaip stabdantis veiksnys nepriimtina visuomenei elgesiui.

Savikontrolės teorija

Ši teorija pagrindine nusikalstamo elgesio priežastimi įvardina – menką savikontrolę. Visiems yra būdingi tam tikri panašūs poelgių motyvai, tačiau vieni elgiasi agresyviai, kiti – ne. Skirtumas tarp jų – savikontrolės lygis.

Žema savikontrolė pasireiškia impulsyviu „čia ir dabar“ mąstymu nekreipiant dėmesio į pasekmes. Asmuo labiau linkęs rinktis fizinę nei protinę veiklą, mėgsta nuotykius ir riziką, siekia greito rezultato, o jų poreikiai ir elgesys – savanaudiški. Todėl atsiradus kliūtimis tokie individai greitai „užsiplieskia“. L. Gottfredson ir T. Hirschi teigia, jog visi šie bruožai reiškiasi kaip vienas bruožų kompleksas, pagal kurį galima prognozuoti, kiek žmogus bus linkęs užsiimti nusikalstama arba socialiai priimtina veikla, bei kaip bus linkęs bendrauti su kitais žmonėmis³⁷.

³⁶ Pagal Žukauskienę R. Raidos psichologija. P. 40-44.

³⁷ Pagal Žukauskienę R. Kriminalinio elgesio psichologija. P. 135.

Savikontrolė formuojasi ankstyvame amžiuje ir vėliau išlieka pakankamai stabili dėl to, kad vaikas yra socializuojamas tam tikros jį supančios aplinkos, už kurią jis nėra atsakingas. Tai tėvai renka auklėjimo būdus, todėl ir jų padarytos klaidos ar trūkumai atsiliepią vėlesniam vaikų elgesiui. Žinoma, jog tiek per griežta disciplina, tiek jos nebuvimas įtakoja žemą savikontrolę. Lygiai taip pat kontrolės mechanizmą veikia neadekvačios bausmės, tėvų nusikalstamas elgesys, šeimos dydis, praleidžiamas laikas su tėvais³⁸. Tačiau reikia paminėti ir tai, kad iki šių dienų vis dar vyksta diskusija apie tai, koks galėtų būti veiksmingiausias auklėjimo metodas.

Socialinės kognityvinės teorijos

Šios teorijos nusikalstamą elgesį vertina kaip klaidingų kognityvinių procesų pasekmę, analizuodamos socialinės informacijos schemų įgijimo, perdirbimo ir taikymo procesus. Socializacijos metu vaikas stebi, mokosi iš aplinkoje matomų pavyzdžių, atsirinkdamas informaciją ir perimdamas tam tikrus elgesio būdus. Pasak K. A. Dodge'o žmogaus elgesys priklauso nuo reakcijos į tam tikrus stimulus, kuri pasireiškia kaip informacijos perdirbimo proceso funkcija. Kai gaunama informacija yra perdirbama adekvačiai, žmogus elgiasi visuomenei priimtinais būdais, tuo tarpu, atsiradus informacijos perdirbimo netikslumų gali pasireikšti nepageidautinas elgesys³⁹. Informacijos perdirbimo ciklą tiesiogiai įtakoja patirtis ir išgyvenimai, įgyjant tam tikras žinias ir pažįstant pasaulį (patirta prievarta vaikystėje, temperamentas, emocijos, tėvų auklėjimo trūkumai, nuolatinė baimė, tarpasmeninio bendravimo įgūdžių stoka ir pan.).

Pasak šios teorijos galimybė sumažinti agresijos pasireiškimą yra siejama su socialinių ir kognityvinių įgūdžių lavinimu. Ir tai yra mokymas: ieškoti patikslinančios, papildomos informacijos; tiksliai apibrėžti bei interpretuoti iškilusias problemas; rasti kuo daugiau galimų elgesio variantų; tikslo pasiekimui parinkti pačias efektyviausias socialias reakcijas ir tinkamai jas įgyvendinti.

Kitam šios teorijos atstovui L. R. Huesmanui įtaką padarė kompiuterinės technikos atsiradimas ir taikymas daugelyje sričių. Jis į žmogaus elgesį pažvelgė kaip į kompiuterinės programos veikimą. Pasak jo, asmenybės raidos metu yra išmokstama "specialių programų" arba scenarijų, kurie yra saugomi ilgalaikėje atmintyje ir taikomi kaip elgesio bei socialinių problemų sprendimo vadovai⁴⁰. Priešingai nei K. A. Dodge'as savo teorijoje L. R. Huesmanas analizuoja ne informacijos perdirbimo procesą, o „schemų“ įgijimą ir vėlesnį jų taikymą. Tačiau, tai ne kas kita kaip vienas iš socializacijos elementų, kai renkama informacija, kuri remiantis įgyta patirtimi, pritaikoma asmens elgesyje.

Nusikalstamo elgesio scenarijų išmokimas vyksta tiesiogiai ar netiesiogiai patiriant pozityvius pastiprinimus, pvz.: vaikas smogdamas kitam – atėmė žaislą ir taip gavo norimą daiktą,

³⁸ Pagal Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. P. 135.

³⁹ Pagal Suslavičius A. Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams. P. 130-133.

⁴⁰ Pagal Suslavičius A. Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams. P. 134

arba kai vaikas mato, kad kitas asmuo, netinkamai elgdamasis už tai gavo pripažinimą iš draugų. Jeigu jo aplinkoje taip elgiamasi ir nėra žmonių, kurie jam paaikšintų skirtumus tarp to, kas yra gerai ir kas blogai, vėliau jis išmoksta taip elgtis, nežinodamas, kad yra kitokių elgesio būdų.

Neutralizacijos teorija

Šios teorijos atstovai G. Sykes ir D. Matza nusikalstamo elgesio naudojimą grindė psichologinių gynybos (dar vadinamų sąžinės neutralizavimo) mechanizmų egzistavimu. Pagal ją didžioji dauguma asmenų laikosi tokių pačių moralinių vertybių, pripažįsta esamas visuomenines taisykles bei numatytus teisinius draudimus ir apribojimus. Tačiau savo elgesį jų atžvilgiu mėgina pateisinti, siekdami aplinkinių reakcijos sušvelninimo ar pritarimo ir savo pačių sąžinės nuraminimo.

Autoriai išskyrė penkis pagrindinius dažniausiai naudojamus gynybos mechanizmus⁴¹:

- ✓ *Atsakomybės neigimas.* Nepilnametis save vertina, kaip aplinkybių auką (buvo pavargęs, piktas, apsvaigęs nuo alkoholio, nežinojo ką daro ir pan.). Taip atsakomybė perkeliama į aplinką.
- ✓ *Žalos neigimas.* Dažnai asmuo savo elgesį kaip netinkamą pripažįsta tik tada, kai dėl jo veiksmų kyla reali didelė žala ar sunkios pasekmės, priešingu atveju tai tik visiškai nekaltas elgesys. Pvz.: tėvai mušimu „auklėdami“ savo vaikus nemato tokio elgesio psichologinių padarinių, tuo tarpu, mėlynės fiziniai sužeidimai greitai gyja, visgi dažnai vaikai, patyrę smurtą, patys yra linkę elgtis netinkamai.
- ✓ *Aukos neigimas.* Nepilnametis, padaręs nusikaltimą, dalį kaltės priskiria nukentėjusiajam (jis to nusipelnė, pats kaltas, aš tik gyniausi). Toks požiūris suponuoja teisingo atlygio, pagrįsto keršto, aukos kaltės ir kitas panašias idėjas.
- ✓ *Smerkiančiųjų pasmerkimas.* Asmuo savo atsakomybę menkina pateikdamas ji smerkiančiųjų panašaus elgesio pavyzdžius, mėgina apeliuoti į teisingumo jausmą. Visuomenėje, kur nėra stabilios ir vieningos vertybių sistemos, kur kai kurios netinkamo elgesio formos kartais yra priimtinos, kur egzistuoja dvigubi standartai, nepilnamečiams yra sunku susivokti taisyklių gausoje, jei nėra artimųjų, kurie jam padėtų. Be to, pati valstybė bausmių sistema siekdama įbauginti, naudojami agresyvumu kaip atsaku į padarytą blogį, o tai gali būti suprantama kaip moralinis viso smurto pateisinimas.

Socializacijos metu įsisavinama ne tik koks yra „geras“ ar „blogas“ elgesys, tačiau kartu mokomasi atitinkamų reakcijų bei vertinimo.

Socialinio mokymosi teorija

Socialinės informacijos perėmimas socializacijos procese vyksta tiesioginės patirties dėka (per bandymus ir klaidas) bei stebint aplinką (perimant modelių elgesį). Todėl kaip

⁴¹ Justickis V. Kriminologija. I dalis. P. 160.

nepilnametis elgsis tam tikrose situacijose, priklausys nuo to, kokius elgesio modelius jis matė ir perėmė⁴². Pasak šios teorijos atstovo A. Banduros, žmogus prieš pasirinkdamas atitinkamą elgesį įvertina galimas pasekmes dėl vienokio ar kitokio savo veiksmo. Todėl pagrindine nusikalstamumo priežastimi yra numatomų teigiamų pasekmių didesnė nauda, nei tikslo pasiekimas socialiai priimtinais veiksmais.

Mokymosi procesui labai svarbūs teigiami paskatinimai⁴³:

Išoriniai pastiprinimai. Kaip jau buvo minėta, rikdamasis kaip elgtis nepilnametis viską apgalvoja ir tikėdamasis, jog nauda bus didesnė už galimus padarinius, jis pasirenka nusikalstamus veiksmus. Vienas iš tokių pastiprinimų – materialinė nauda (norimas daiktas, pinigai), kitas – tai moralinė nauda (pagyrimas, pritarimas, tam tikras statusas aplinkoje, sulaukiamas dėmesys, nauji pojūčiai ir pan.).

Netiesioginiai pastiprinimai. Asmuo matydamas, kad tam tikras kitų elgesys yra paskatinamas ar baudžiamas, išmoksta vengti to elgesio, už kurį skiriama bausmė ir taiko tą, kuris buvo paskatintas, tikėdamasis taip pat būti įvertintas.

Savipastiprinimai. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimo pobūdis reikalauja savarankiškos, stiprios, sugebančios apsiginti ir kovoti asmenybės, todėl atsiranda vertybių sumaištis ir kai kurios ne visuomet deramos elgesio formos asmenims siekiantiems savo tikslų tampa socialiai priimtinos.

Didelę reikšmę turi ir pastiprinimo pasikartojimas. Tyrimais patvirtinta, kad stipriausias išmokymas būna tada, kai elgesys teigiamai pastiprinamas retkarčiais, o ne po kiekvieno jo pasireiškimo ir seka iš karto po veiksmo. Tuo iš dalies galima paaiškinti ir tai, kodėl žmonės nusikalsta nepaisydami jiems taikomų bausmių, dažnai nuo to momento, kai padaromas nusikaltimas praeina nemažai laiko, kol teismas paskiria atitinkamą bausmę.

Mokymasis stebint modelio elgesį yra labiausiai paplitęs mokymosi būdas, kadangi taip išvengiama „klaidų ir bandymų“ metodo brangiai kainuojančio tiek laiko, tiek sukeltų pasekmių atžvilgiu. Jis vyksta keturiais tarpusavyje susijusiais etapais: *pirma*, asmuo pastebi ar atkreipia dėmesį į užuominas, dirgiklius, elgesį ir modeliujamo įvykio pasekmes; *antra*, modeliujamo elgesio stebėjimai užkoduojami atmintyje; *trečia*, kognityviniai procesai paverčiami imitacinėmis reagavimo formomis (šablonus arba modelius), kurie iki tol nebuvo žinomi; *ketvirta*, išmoktas elgesio modelis panaudojamas, gavus tinkamą stimulą arba paskatinimą⁴⁴.

Mokymasis stebint gali įvairiai paveikti žmogaus elgesį ir pagal tai yra išskiriami *poveikio mechanizmai*⁴⁵:

⁴² Suslavičius A. Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams. P. 124.

⁴³ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 108-113.

⁴⁴ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. P. 165.

⁴⁵ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 97-98.

- ✓ *Naujų elgesio formų išmokimas.* Asmuo, turėdamas daug modelių, gali perimti atskirus jų elementus ir sujungti juos į vieną naują elgesio būdą.
- ✓ *“Vidinių stabdžių” panaikinimas.* Modelis gali paskatinti naudoti jau seniau išminktą elgesį, kurio iki tol buvo vengiama.
- ✓ *Mokymasis iš pasekmių.* Anksčiau išmoktos elgesio formos matant nepageidaujamas pasekmes gali būti prislopinamos, o esant palankioms – įgyvendinamos.
- ✓ *Naujų stimulių išmokimas.* Asmuo atranda naujas galimybes reaguoti jau mokamu elgesiu, kurio negalėjo parodyti anksčiau, nes nežinojo kokiomis aplinkybėmis gali taip elgtis.
- ✓ *Išplečiamos tam tikro veiksmo panaudojimo ir nukreipimo galimybės.* Asmuo sužino apie naujus galimus objektus ar aplinkybes, kada dažniausiai seka teigiami paskatinimai.
- ✓ *Emocinis sužadėjimas.* Modelio emocinės reakcijos gali sukelti panašias emocijas ir stebėtojai, taip padidinant atitinkamo elgesio tikimybę ar intensyvumą.

Išmokimo teorija yra labai aktuali socializacijos procese, ja paaiškinama ne tik artimiausios aplinkos perteikiamos nuostatos, taisyklės, vertybės, bet ir žiniasklaidos, kompiuterinių žaidimų įtaka. Reikšmingas indėlis vaiko socializacijoje tenka visuomenei bei socialinėms sistemoms, valstybės ištekliais, tiesiogiai nesusijusiems su nepilnamečiu, tokiems kaip valstybės politika, ekonomika, kultūra, jų propaguojamos idėjos ir vertybės, įgyvendinamos priemonės, keliami reikalavimai, priimami sprendimai.

Apibendrinant šį skyrelį, galima teigti, kad visos šios nusikalstamumą aiškinančios teorijos neatsiejamos nuo socializacijos proceso, kurio metu ugdomos vidinės asmens savybės, mokomasi įvairaus elgesio ir reagavimo į kitų atitinkamus veiksmus, prisitaikoma prie aplinkos, tampama visuomeniniu žmogumi. Kiekviena nusikalstamumo teorija mėgindama paaiškinti, kodėl žmogus nusikalsta, ne tik paliečia atskirus socializacijos aspektus, bet ir paaiškina tam tikrus jos mechanizmus.

1. 3. Socializacijos agentų sutrikimai, galintys įtakoti nepilnamečių nusikalstamą elgesį

Išsiaiškinus kas yra socializacija ir kaip ji vyksta, toliau panagrinėsime šio proceso sutrikimus, kurių buvimas gali lemti įvairias socializacijos nesėkmes ir kurių pagrindinė pasekmė, nagrinėjama šiame darbe, yra nepilnamečių nusikalstamumas. Kitaip tariant, šiame poskyryje nagrinėsime **desocializaciją**, kai asmuo perima socialiai nepriimtina informaciją – asocialias elgesio normas bei vertybes, ignoruoja socialios aplinkos įtaką. Čia pagrindinė problema tai, kad laiku neįgyjama patirtis, kuri nepilnametį jungtų į visuomenę, o ne atskirtų nuo jos arba tos neigiamos informacijos ir aplinkos poveikis yra daug stipresnis jo elgesiui. O dažniausiai

psichologinėje literatūroje yra įvardinama, kad nepilnamečių delinkventinis ir nusikalstamas elgesys yra jų nesėkmingai vykstančios socializacijos pasekmė.

Socializacijos sutrikimus galima būtų apibrėžti kaip socializacijos procese atsirandančias ydas, trūkumus dėl neigiamų aplinkos veiksnių bei paties individo vidinių savybių sąveikos. Taigi, kaip jau ne kartą minėjome, aplinka, supanti augantį vaiką, labai svarbi jo raidai. Todėl ir yra išskiriama socializacijos institutai dar vadinami socializacijos agentais, turintys didžiausią įtaką asmenybės vystymuisi, tai: šeima, mokykla, draugai ir masinio informavimo priemonės. Toliau ir pamėginsime aptarti galimus sutrikimus kiekviename šių institutų ir jų įtaką nepilnamečių nusikalstamumui.

Pagrindiniai faktoriai, lemiantys socializacijos proceso problemas⁴⁶:

- ✓ Vaiko kognityvinės raidos sutrikimai;
- ✓ Auklėjimo klaidos šeimoje;
- ✓ Nesėkmės ir neigiamų vertinimų dominavimas mokykloje;
- ✓ Atstūmimas ir izoliacija bendraamžių grupėje;
- ✓ Visuomenės informavimo priemonėse demonstruojamas smurtas ir prievarta.

Asmens individualios savybės

Biologinių teorijų atstovai laikosi nuomonės, kad asmens elgesys labai priklauso nuo jo biologinių ypatumų. „*Anatominės fiziologinės kūdikio organizmo savybės lemia psichinių reiškinių formavimąsi, veikia asmenybės emocijų, temperamentą ir charakterį*“⁴⁷, o tai savo ruožtu veikia socialinį, kognityvinį ir emocinį vaiko vystymąsi nuo ko priklauso ir jo socializacijos sėkmė. Tuo būtų galima paaiškinti ir tai, kodėl vaikai augantys toje pačioje aplinkoje, vienodoje situacijoje gali pasielgti labai skirtingai. Kiekvienas žmogus yra unikalus savo temperamentu, charakterio savybėmis, kognityviniu išsivystymu, intelektu. Nepilnamečio kognityvinė raida priklauso ne tik nuo jį supančios aplinkos nuo vaikystės, bet ir jo paties individualių vidinių savybių, kas jau buvo minėta aptariant kai kurias nusikalstamumą aiškinančias teorijas.

Nepilnamečio nusikalstamo elgesio rizikos veiksniais⁴⁸ gali būti:

- ✓ Žemas intelektas, hiperaktyvumas, kitos dėmesio sutrikimo problemos, veikiantys gebėjimą mokytis, įsisavinti ir apdoroti informaciją.
- ✓ Impulsyvumas, emocionalumas (pasireiškia greitai užsiplieskiančiu pykčiu, irzlumu, nerimastingumu), savikontrolės trūkumas (neramumas, nekantrumas, trumpalaikis dėmesys), agresyvumas.
- ✓ Paaugliams būdingas naujų, malonių ar aštrių pojūčių ieškojimas.

⁴⁶ Vaitekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai // Nepilnamečių kriminalinė Justicija. P 24.

⁴⁷ Seliokienė L. Šeimos pedagogika. P. 65.

⁴⁸ Pagal Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. P 222-240.

- ✓ Socialinės kognicijos sutrikimai, pasireiškiantys asmens nesugebėjimu adekvačiai suvokti įvairius stimulus ir informaciją iš aplinkos, netinkamu jos interpretavimu, pritaikymu, bei kitose informacijos apdorojimo sferose apie ką jau kalbėjome aptardami socialines kognityvines teorijas, aiškinančias nusikalstamumą.

Genetikos įtakotos vaiko fizinės bei psichologinės savybės labai svarbios jo socializacijai – gebėjimui perimti socialinę informaciją, ją interpretuoti ir pritaikyti, adaptuotis ji supančioje aplinkoje, šeimoje, draugų rate, visuomenėje.

Šeima

Formuojantis vaiko asmenybei pirmieji pastoviausi ir stipriausi elgesio modeliai vaikui yra tėvai. Vaikai perima iš jų manieras, elgesio bruožus, o vėliau tą taiko savo veiksmuose. Šeimos aplinkoje formuojasi ir vaiko charakteris. Todėl ankstyvoji šeimyninė aplinka (nepilna šeimos sudėtis, didelis vaikų skaičius, netinkamas auklėjimo stilius, per griežtos elgesio taisyklės ir nepakankama vaiko kontrolė, alkoholio ir narkotikų vartojimas, tėvų tarpusavio konfliktai, nutrūkę emociniai ryšiai ir pan.) yra labai svarbūs nepilnamečio elgesiui⁴⁹.

Šeima yra pagrindinė visuomenės ląstelė, pati artimiausia žmogui aplinka, kurioje vaikas gimsta ir vystosi. Kiekvienam vaikui reikalingas tėvų buvimas ir palaikymas, ryšys su jais, nes tai užtikrina normalų socialinį, emocinį ir kognityvinį vystymąsi. V. Mudrik išskyrė tokias šeimos funkcijas socializacijos procese⁵⁰:

- ✓ Fizinis ir emocinis žmogaus vystymasis. Kūdikystėje ir ankstyvojoje vaikystėje ši funkcija yra esminė ir jos negali atstoti jokie kiti socializacijos institutai. Vėliau jos įtaka palaipsniui mažėja, bet išlieka svarbi.
- ✓ Vaiko protinis ir kultūrinis vystymasis.
- ✓ Socialinių normų įsisavinimas (pvz.: šeimos narių vaidmenys, įsisavinama kaip turi elgtis tėvai, kokios jų pareigos.).
- ✓ Vertybinių orientacijų formavimasis.
- ✓ Socialinė psichologinė pagalba žmogui, kuri veikia asmens savęs vertinimą, savigarbą.
- ✓ Lyčių psichologijos formavimasis (čia ypatingai svarbus tėvo vaidmuo).

„Kai tėvai ar kiti suaugusieji ankstyvaisiais raidos periodais, neužtikrina vaikui saugumo jausmo, nebepatenkina emocinių vaiko poreikių, labai pasunkėja socialiai pageidautinų elgesio formų perėmimas, asmenybės prisitaikymas prie kintančių aplinkos sąlygų, susietumo su kitais žmonėmis jausmo formavimasis⁵¹.“ Dabartiniam nepilnamečio elgesiui labai svarbus tėvų elgesys ir santykis su juo nuo pat gimimo, kai visa vaiko raida yra intensyviausia. Kaip matome,

⁴⁹ Pagal Vaitekonienę V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai // Nepilnamečių kriminalinė Justicija. P 26-30.

⁵⁰ Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. P 20.

⁵¹ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 16-17.

šeimoms svarba vaiko gyvenime ir socializacijos procese yra neabejotina. Todėl ir valstybė nustato tėvams pareigą⁵²: „...dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje.“. Tačiau pasitaiko atvejų, kai tėvai nesugeba tinkamai vykdyti šios pareigos, o atitinkamos tarnybos ne visada gali padėti.

Dažniausiai pasitaikančios aplinkybės, kai tėvai nesugeba patys tinkamai pasirūpinti savo vaikais yra alkoholio ar kitų narkotinių, psichotropinių medžiagų vartojimas, socialinių įgūdžių stoka, laikinai ar nuolat apribota tėvų valdžia. Suprantama vaikams visa tai turi ir atitinkamas pasekmes.

Tėvų netinkamas elgesys su vaiku įvairaus *smurto naudojimas* taip pat neigiamai paveikia jo socializaciją. O be galimų fizinio pobūdžio sužalojimų, vyksta ir asmenybės pokyčiai: formuojasi nesaugus prisirišimas, patiriami neigiami emociniai išgyvenimai, sulėtėja fizinis, emocinis, kognityvinis vystymasis, kyla problemų adaptuojantis naujos aplinkose.⁵³ Dėl šių priežasčių tokie vaikai: sunkiai patiria džiaugsmą, yra linkę į depresiją, turi sunkumų užmezgant emocinius santykius, elgiasi impulsyviai, agresyviai, jiems trūksta asmeninės disciplinos, nesugeba kritiškai savęs vertinti, jaučia nuolatinę baimę, nepasitikėjimą kitais asmenimis. Prie smurto reikia priskirti ir tėvų naudojamas griežtas fizines ar psichologines bausmes.

Emocinis atstūmimas – skiriamas atviras ar slaptas „...abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, vaiko sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtimis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškas bei užgaulus vertinimas ir pan.“⁵⁴ Psichologiškai atstumti vaikai tampa agresyvūs, savarankiški (tačiau tai daugiau išmoktas esant būtinybei savarankiškumas), nejautrūs kitiems, užsisklendę savyje, nepasitikintys savimi ir aplinka, emociškai nestabilūs⁵⁵.

Auklėjimo stiliai. Auklėjimas pasireiškia per du pagrindinius komponentus – kontrolę ir nuoseklumą. Yra skiriama kraštutiniai auklėjimo stiliai, kurie neigiamai veikia socializaciją. Hipogloba pasireiškia priežiūros nebuvimu, kai tėvai nesirūpina, nesidomi vaikais, jų veikla interesais, toleruoja bet kokių jų elgesį. Hipergloba – kai vaikas nuolat kontroliuojamas, stengiamasi jį nuo visko apsaugoti. Prieštaringas auklėjimas, kai tėvai taiko skirtingus auklėjimo stilius. Paskatinimų trūkumas, vaikui labai svarbu teigiami paskatinimai už jų pastangas, pasiekimus, tuo tarpu neskatinami vaikai praranda motyvaciją tinkamai elgtis.⁵⁶

⁵² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas 3.155 str. 2d. // Valstybės žinios. 2000, Nr.74 – 2262.

⁵³ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 19-20.

⁵⁴ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 21.

⁵⁵ Vaitekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos // Nepilnamečių kriminalinė Justicija. P. 27.

⁵⁶ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P 23-25.

Labai svarbus veiksnys vaiko socializacijos procese yra auklėjimo stilius ir bendravimas tiek tarpusavyje, tiek su vaikais ir kitais asmenimis. Atliktas teisėtvarkos pažeidėjų sociologinis ir psichologinis tyrimas parodė kokios dažniausiai pasitaikančios tėvų klaidos auklėjant savo vaikus, kurie vėliau nusikalsdavo⁵⁷:

- ✓ Tėvų nenuoseklūs ir nesuderinami veiksmai, kai keliama daug reikalavimų, kurie kartais būna prieštaringi – labai griežti arba nuolaidūs, švelnūs. Vaikui sunku prisitaikyti prie skirtingų auklėjimų ir galiausiai jis nebežino kaip elgtis.
- ✓ Dažnai tėvai pamiršta, kad vaikus reikia auklėti nuo pat mažens, o ne tada, kai jie paauga. Vėliau jie ima taikyti auklėjimo priemones, kurios dažniausia jau nebeveiksmingos, tuomet prasideda įvairūs konfliktai, tėvai ima manyti, jog vaikas yra nepataisomas.
- ✓ Nuo pat vaikystės suteikiama visiška laisvė. Vaikas tarsi paliekamas vienas, pats gali priimti įvairius sprendimus – gali daryti ką tik nori, tėvai mažai su juo bendrauja. Galiausiai vaikas patiria krizę, nes mano, jog tėvai neskiria jam dėmesio ir juo nesidomi ir savo netinkamu elgesiu mėgina patraukti jų dėmesį.
- ✓ Per didelis griežtumas, kol vaikas mažas bei nesugebėjimas formuoti jo moralės, kai jis tampa paaugliu. Vaikas nuolat patiria įtampą, nes iš jo reikalaujama būti tokiu, koks jis nėra. Paaugęs jis ima ginti savo nuomonę, dažnai kyla ginčai. Tuo tarpu tėvai nepripažįsta vaiko kaip lygiateisio ir toliau laikosi savo pozicijos, kad jie geriau viską žino.

Suprantama tai nėra tiesioginės nepilnamečių nusikalstamumo priežastys, tačiau esant ir kitiems rizikos veiksniams šios tėvų klaidos gali būti pakankamai svarios.

Kaip matome tėvų elgesys su savo vaikais yra vienas svarbiausių veiksnių tinkamai socializacijai, tuo tarpu šeimoje, kuri nesugeba deramai užtikrinti vaikui saugią ir sveiką vystymosi aplinką atsiranda ir įvairūs socializacijos sutrikimai, veikiantys nepilnamečio elgesį.

Mokykla

Šeima svarbiausia socializacijoje iki vaikas susiduria su kitais institutais taip pat turinčiais svarią įtaką jo gyvenimui. Mokykla yra ta terpė, kurioje vaikai įgyja žinių reikalingų jų ateičiai, mokosi naujų taisyklių, disciplinos. Vaikų, augusių nepalankiomis šeimos sąlygomis, padėtis yra sudėtingesnė, jie yra mažiau pasirengę naujai tvarkai, pačiam mokymosi procesui. Dažnai šie vaikai dėl lėtesnės kognityvinės raidos mažiau lavintų kitų įgūdžių susiduria su sunkumais nuo pirmųjų klasių. Todėl kyla dar daugiau problemų dėl nesėkmių moksle, neigiamų vertinimų iš mokytojų ir klasės draugų dėl nesugebėjimo atlikti užduočių, dėmesio nesukaupimo, vėliau jie tiesiog praranda motyvaciją stengtis pažinti ir sužinoti. Situaciją dar pablogina netinkamas vaiko reagavimas ir mokytojų dažnai taikomas neigiamos poveikio priemonės (pastabos, neigiami

⁵⁷ Pagal Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. P 280-282.

įvertinimai, neigiamas, išankstinis nusistatymas, griežti reikalavimai, labai reti teigiami paskatinimai)⁵⁸.

Mokyklos vaidmuo socializacijoje labai svarbus, nes ji gali ne tik pagilinti vaiko problemas, bet ir padėti jas spręsti. Mokyklose dirbantys socialiniai pedagogai dirba su įvairių sunkumų turinčiais vaikais, pastebėję jų problemas jie imasi priemonių padėti, nukreipti pas reikiamus specialistus, bendradarbiauti su jais. Juk kuo anksčiau bus pastebėta problema ir pradėta su ja dirbti, tuo didesnė tikimybė, kad jos desocializuojantis poveikis bus mažesnis.

Draugai

Vaikai įvairių elgesio modelių išmoksta ne tik šeimoje, bet ir bendraudami, žaisdami su draugais. Jų įtaka ypatingai paauglystėje yra labai svarbi. Jaunimo grupuotės atsiranda, ten kur aplinka: šeima, mokykla, vietinė bendruomenė nieko neduoda jaunimui, netenkina svarbiausių – naujų išpūdžių, saugumo, simpatijos bei pripažinimo poreikių⁵⁹.

Mokykloje neturėdami gerų ryšių su bendraklasiais vaikai jų ieško kitur. Vaikų grupėse gana dažnai yra atstumiami šiek tiek kitokie, kurie skiriasi nuo daugumos – skurdžiau gyvenantys, prasčiau apsirengę, agresyvesni, linkę konfliktuoti, prasčiau besimokantys, atsiliekantys. Nutrūkus pozityviems ryšiams su klase, mokykla tokie paaugliai dažniausia susiburia į grupes, pasižyminčias panašiais interesais, turinčias savitas elgesio taisykles, vertybes. Jose įgyja galimybę patenkinti savo poreikius: savęs įtvirtinimo, priklausomybės, pripažinimo ir pritrimo, naujų išpūdžių, saugumo, globos – visa tai, ko iki šiol neturėjo. Tokie netinkami draugai neigiamai veikia ir socializacijos procesą. Reikia pažymėti, jog vienas iš nepilnamečių nusikalstamumui būdingiausių požymių yra tai, kad didelė dalis nusikalstamų veikų yra padaroma grupėje.

Masinio informavimo priemonės

Visuomenės informavimo priemonės labai svarbus socializacijos veiksnys, formuojantis išorinio pasaulio sampratą, požiūrį į įvairius reiškinius, elgesio normas, vertybių sistemą, be to, tai labai prieinamas ir populiarus laisvalaikio praleidimo būdas⁶⁰. Žiniasklaida, internetas, kompiuteriniai žaidimai, būdami visiems prieinami pateikia labai įvairius elgesio modelius, sudarydami neribotas mokymosi galimybes. O vaikai priešingai nei suaugusieji yra įtaigesni, todėl ir poveikis jiems stipresnis. Apie mokymąsi jau kalbėjome aptardami nusikalstamumą aiškinančią socialinio išmokymo teoriją, todėl plačiau neanalizuosime kaip masinio informavimo priemonės įtakoja žmogaus elgesį. Tik reikėtų paminėti, kad mokymuisi iš televizijos labai svarbūs tokie faktoriai kaip:

- ✓ nekontroliuojamas televizijos laidų žiūrėjimas;
- ✓ ilgalaikis (4 ir daugiau val. per dieną) televizijos laidų žiūrėjimas ikimokykliniame amžiuje;

⁵⁸ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 27-29.

⁵⁹ Justickis V. Kriminologija I d. P. 155.

⁶⁰ Pagal Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. P. 35.

- ✓ ilgalaikis smurtinių programų žiūrėjimas mokykliniame amžiuje;
- ✓ tėvų pabrėžiama fizinė jėga kaip disciplinos palaikymo priemonė;
- ✓ mažas vaizduotės, žinių troškimo ir kūrybingumo skatinimas šeimoje.

Apibendrinant šį skyrių reikia pažymėti, kad visos jame paminėtos problemos daugiau ar mažiau veikia kiekvieną vaiką, jo socializacijos sėkmingumą. O jų buvimas įtakoja nepilnamečio gebėjimą prisitaikyti aplinkoje, priimti socialius sprendimus ir atsakyti už jų padarinius.

2. PATAISOS ĮSTAIGOS NEPILNAMEČIAMS LIETUVOJE

Remiantis visuomeninės sutarties koncepcija, viena iš valstybei patikėtų funkcijų yra visuomenės saugumo užtikrinimas ir teisingumo vykdymas⁶¹. Valstybė išipareigoja ginti savo piliečių teises bei laisves ir imtis priemonių prieš asmenis, pažeidžiančius nustatytą tvarką. Todėl ir bausmių vykdymas negali būti patikėtas niekam kitam, o tik valstybei, kuri tam tikslui steigia specializuotas valstybines bausmes vykdančias institucijas.

Patvirtinta Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa⁶² nustato, kad pagrindinis šios programos uždavinys yra „kriminogeninių procesų plitimo stabilizavimas ir mažinimas bei atsakomybės neišvengiamumo principo efektyvus įgyvendinimas“. Atsižvelgiant į tarptautinių teisės aktų reikalavimus ir rekomendacijas, liberalizuojamoje baudžiamoje ir bausmių vykdymo politikoje, tai pasireiškia ne vien tik bausmės paskyrimu kiekvienam teisės pažeidėjui, tačiau ir įvairių alternatyvių priemonių taikymu (pvz.: atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės, taikant auklėjamojo poveikio priemones nepilnamečiams; probacija; bausmės vykdymo atidėjimu ir pan.). Visgi, galima teigti, kad kriminalinė bausmė išlieka pagrindine atsakomybės neišvengiamumo principo įgyvendinimo priemone. Būtent ši valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės labui⁶³ ir yra teisinis pagrindas patekti į bausmių vykdymo sistemą, kurios pagrindinis tikslas – paveikti nuteistąjį, kad šis atlikęs bausmę savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis⁶⁴. Kaip matome be nubaudimo, siekiama kiekvieną asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, pataisyti ir paskatinti jį gyventi pagal visuomenei priimtinas taisykles. Šių institucijų tikslas pakeisti socializacijos sutrikimų įtakotas neigiamas nuostatas, elgesį ir padėti integruotis buvusiam nuteistajam į visuomenę.

Pirmame skyriuje analizuotas socializacijos procesas yra sudėtingas ir daug priklausantis nuo nepilnamečio aplinkos, kur šeima, mokykla, draugai, televizija nuolat veikia jo

⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33 – 1014.

⁶² Nacionalinė nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programa 7 str. // Valstybės žinios. 2003, Nr. 32-1318

⁶³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. P 263.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 1str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

asmenybę, formuoja vertybes, tobulina visuomeninius įgūdžius. Tačiau pasitaiko, kad minėti socializacijos agentai turi neigiamą – desocializuojantį poveikį nepilnamečio elgesiui ir jis pažeidžia teisės aktų nustatyta tvarką, dėl to teismas jo atžvilgiu turi priimti apkaltinamąjį nuosprendį. Todėl toliau aptarsime institucijas, kurių pagrindinis tikslas ir yra bausmių vykdymas nuteistiems nepilnamečiams, siekiant paskatinti socialią jų veiklą ir pakeisti dėl socializacijos sutrikimų susiformavusias netinkamas nuostatas, vertybes bei tai, kokiomis priemonėmis ir sąlygomis vyksta šis procesas.

2. 1. Pataisos įstaigų sistema nepilnamečiams

Nepilnamečių patekimas į pataisos įstaigas turėtų būti kuo daugiau ribojamas, siekiant išvengti žalos, kurią gali jos padaryti.⁶⁵ Ši tarptautinė rekomendacija turėtų būti suprantama kaip vienas iš pagrindinių principų, sprendžiant klausimą dėl bausmės skyrimo nepilnamečiui, padariusiam nusikalstamą veiką. Skirtingai nuo suaugusiųjų, nepilnamečių nusikalstamumą be socializacijos problemų, įtakoja ir paauglystės laikotarpis, pasižymintis savęs ieškojimų, išpūdžių ir nuotykių troškimu. O nepilnamečiui, kuris veikiant desocializuojančiai aplinkai neturėjo sąlygų išsiugdyti apsauginių savybių, šis laikotarpis yra labai sunkus. Todėl pataisos įstaigos ir visa jų sistema turėtų veikti orientuojantis į nepilnamečio socializacijos trūkumų šalinimą ir įsisavintų neigiamų nuostatų keitimą.

Lietuvoje bausmių vykdymo sistema nepilnamečiams nėra specializuota - atskirta nuo suaugusiųjų kaip ir visas baudžiamasis procesas. Jiems yra taikomos tik tam tikros išimtys, kuriomis stengiamasi atsižvelgti į vaiko teisių užtikrinimą, nepilnamečio psichologines ir socialines priežastis, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, kad būtų paskirta kuo efektyvesnė bausmė, o užtikrinant jos vykdymą būtų pasiekti bausmės tikslai. Todėl galima teigti, jog už nepilnamečių bausmės atlikimą paprastai yra atsakingos tos pačios institucijos bei pareigūnai kaip ir suaugusiųjų.

Pagrindinis teisės aktas nustatantis pataisos įstaigų sistemą yra Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Pagal jame numatytas bausmes vykdančių institucijų rūšis bei Baudžiamajame kodekse išvardintas bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones, galima išskirti šių institucijų sistemą nepilnamečiams.

Visas valstybės institucijas, dirbančias su nuteistais asmenimis pagal jų kompetenciją ir indėlį į pataisos procesą galima skirstyti į dvi grupes⁶⁶:

1. *Bendros kompetencijos* valstybės institucijos, kurioms bausmių vykdymas yra tik viena iš jų atliekamų funkcijų, o pagrindinė veikla nėra susijusi su nuteistųjų pataisymu. Jas taip pat

⁶⁵ Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės) 10.3 str. Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. T 4.

⁶⁶ Pagal Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. P. 120.

dar galima skirstyti į valstybinių lygmeniu veikiančias institucijas, savivaldybių lygmeniu ir privačias institucijas, įstaigas.

2. *Specialiosios kompetencijos* valstybės institucijos, kurių tiesioginė paskirtis bei pagrindinė veikla yra kriminalinių bausmių ir kitų baudžiamojo poveikio priemonių, numatytų įstatyme už nusikalstamos veikos padarymą, vykdymas.

Pirmajai grupei priklausančios institucijos:

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, vykdydama įstatyme jai numatytas funkcijas⁶⁷ gali priimti teisės aktus, reglamentuojančius tam tikrus bausmių vykdymo aspektus arba pavesti tai atlikti kitoms pavaldžioms institucijoms; turi teisę panaikinti kitų institucijų priimtus teisės aktus, prieštaraujančius viršesniems teisės aktams; tvirtina Teisingumo ministerijos strateginį veiklos planą; įgyvendindama savo programą, tvirtina įvairias programas susijusias su bausmių vykdymu.

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Pagal šios ministerijos nuostatus⁶⁸ vienas iš jai keliamų uždavinių yra: „sudaryti bausmių ir kardomojo kalinimo vykdymo sąlygas, užtikrinančias žmogaus orumą bei atitinkančias Lietuvos Respublikos įstatymuose, Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse ir kituose teisės aktuose įtvirtintus reikalavimus“. Vykdydama šį uždavinį ji rengia, priima ir siūlo priimti teisės aktus bausmių vykdymo bei nuteistųjų integravimo į visuomenę klausimais, steigia, reorganizuoja ir likviduoja pataisos įstaigas, skiria bei atleidžia iš pareigų jų vadovus.

Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos yra pagrindinė institucija organizuojanti ir kontroliuojanti pataisos įstaigų veiklą. Vienas iš jos uždavinių⁶⁹ - sudaryti įstatymų nustatytas „sąlygas kriminalinei bausmei vykdyti (atlikti) ir organizuoti pataisymo priemonių taikymą nuteistiesiems“ bei užtikrinti atitinkamų teismų nuosprendžių vykdymą.

Antstolis. Lietuvos Respublikos antstolių įstatyme⁷⁰ viena iš antstoliui numatytų funkcijų yra „vykdyti įstatymų nustatytus vykdomuosius dokumentus“. O bausmių vykdymo kodekso 16 straipsnis⁷¹ nustato, kad „Baudą priverstinai išieško antstolis“. Taigi, viena iš antstolio atliekamų funkcijų yra savanoriškai nesumokėtos baudos, skirtos teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu, išieškojimas iš nepilnamečio, turinčio savo lėšų.

Policija. Nors visų bausmių vykdymas nuo 2003 metų perėjo iš Vidaus Reikalų ministerijos pavaldumo, tačiau bausmių vykdymo kodekso 19 straipsnis⁷² numato galimybę,

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas 22 str. // Valstybės žinios. 1998, Nr. 41-1131.

⁶⁸ Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos nuostatai 9 pt. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 70-2886.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatai 6 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 76 – 2310.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas 21 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 53-2042.

⁷¹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 16 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

⁷² Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 19 str. 2 d. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

vykdant laisvės apribojimo bausmę, įtraukti ir policiją, kuri „*neperžengdama Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytos kompetencijos, kontroliuoja nuteistajam paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymą*“. Taip pat policija dažnai bendradarbiauja su pataisos inspekcijomis vykdant prevencines nusikalstamumo programas nuteistiems asmenims.

Kardomojo kalinimo vietos (tardymo izoliatoriai). „Nuteistieji, kuriems pirmą kartą paskirtas laisvės atėmimas ir šių bausmę atlikti nustatyta pataisos namuose, gali būti palikti kardomojo kalinimo vietose atlikti ūkio darbus⁷³“. Taip pat vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. XI-785, ir bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymu⁷⁴ šiose įstaigose nepilnamečiai atlieka ir arešto bausmę.

Kiti bausmių vykdymo teisinių santykių dalyviai. Jais gali būti nuteistojo darbdavys, valstybės ir savivaldybių institucijos, įstaigos, įmonės, nevalstybinės organizacijos arba institucijos, kurios padeda pataisos inspekcijoms užtikrinti viešųjų darbų bausmės ar nemokamų auklėjamojo pobūdžio darbų priemonės vykdymą. Mokymo įstaigos ir darbdavys pataisos inspekcijų prašymu turi informuoti kaip nepilnametis laikosi teismo skirtų įpareigojimų dirbti ar mokytis. Kas liečia nepilnamečius, prie visų bendros kompetencijos bausmių vykdymo institucijų reikėtų paminėti ir *Vaiko teisių apsaugos tarnybas*, kurių paskirtis yra užtikrinti, kad nebūtų pažeidžiamos ir nepilnamečių, atliekančių bausmes, teisės. Šios tarnybos bausmių vykdymo srityje⁷⁵ „*palaiko ryšius su vaikais...atliekančiais bausmę įkalinimo įstaigose taip pat su šių įstaigų administracijomis, vaikų tėvais, kitais vaikų atstovais pagal įstatymą, domisi šių vaikų elgesiu, jų ugdymo sąlygomis*“ ir gali teikti teismui „*išvadas (rekomendacijas) dėl tikslingumo taikyti poveikio priemonės nepilnamečiams*“. Tačiau trūkumas tas, kad bausmių vykdymo teisės aktuose tokia galimybė nėra numatyta.

Specializuotos valstybės institucijos, kurių tiesioginė paskirtis ir pagrindinė veikla yra vykdyti kriminalines bausmes yra šios:

Pataisos įstaigos. Bausmių vykdymo kodekso 21 str. nustato: „*Terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes vykdo Teisingumo ministerijai pavaldžios pataisos įstaigos – pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai, atviros kolonijos,*

⁷³ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 68 str. 1 d. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084

⁷⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. XI-785, ir bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas 19 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4970.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos bendrieji Vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatai 13.2 pt. ir 14.8 pt. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 120-5415.

*gydymo – pataisos namai ir laisvės atėmimo vietų ligoninė*⁷⁶. Tačiau Lietuvoje veikia vieninteliai specializuoti pataisos namai, vykdančys laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams – tai Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius – pataisos namai, juose minėtą bausmę atlieka tik vaikinai. Tuo tarpu nepilnametės merginos, nuteistos laisvės atėmimu šią bausmę atlieka Panevėžio pataisos namuose.

Areštinės. Kadangi Lietuvoje nėra įsteigta nei viena Kalėjimų departamentui pavaldi areštinė, todėl šiuo metu jų funkcijas atlieka tardymo izoliatoriai⁷⁷, kurie be kitų jiems pavestų funkcijų bausmių vykdymo srityje vykdo ir arešto bausmę.

Pataisos inspekcijos. Lietuvoje veikia penkios regioninės pataisos inspekcijos tai – institucijos, vykdančios laisvės atėmimo alternatyvas, įgyvendinančios įvairias pataisos programas, taikančios praktikoje aukštesnių instancijų priimtus teisės aktus, atliekančios individualų darbą su nuteistaisiais. Regioninėms inspekcijoms pavaldžios 51 miestų ir rajonų pataisos inspekcijos, veikiančios kiekvieno miesto ar rajonų savivaldybėse pagal Lietuvos Respublikos Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu⁷⁸ patvirtintų teritorijų ribas ir yra atskaitingos joms už savo veiklą. Nepilnamečiams pataisos inspekcijos vykdo:

✓ *kriminalines bausmes*⁷⁹:

- viešuosius darbus,
- laisvės apribojimą;

✓ *auklėjamojo poveikio priemonės*⁸⁰:

- nemokamus auklėjamojo pobūdžio darbus,
- elgesio apribojimą;

✓ *teismo paskirtų įpareigojimų ir draudimų vykdymo kontrolė*⁸¹:

- baudos, arešto ar laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą,
- lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą,
- lygtinį paleidimą iš pataisos įstaigų.

Tokia pataisos įstaigų sistema veikianti nuo naujų baudžiamojo ir bausmių vykdymo kodeksų priėmimo (2003 m.) nėra itin palanki socializacijos defektų ištaisymui. Jei nepilnametis padaro sunkų nusikaltimą, jis patenka į pataisos namus, kur bausmę jau atlieka kiti nepilnamečiai,

⁷⁶ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 21 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084

⁷⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. XI-785, ir bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas 19 str. // Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4970.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos „Dėl Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų veiklos teritorijų nustatymo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 28 – 1027.

⁷⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 90 str. 1 ir 3 pt. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 85 ir 87 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 92 ir 94 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741. Ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 157str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

turintys panašių socializacijos sutrikimų. Tačiau ir atliekantys alternatyvias laisvės atėmimui bausmes, nepilnamečiai lieka toje pačioje juos socializavusioje aplinkoje. Be to, nėra jokios tarpinės institucijos, kurioje būtų galima užtikrinti nuoseklesnę apsaugos ir priežiūros intensyvumo mažinimą iki išleidimo į laisvę, kur visas darbas su nepilnamečiu būtų orientuojamas į tikslingą jo socializaciją ir integraciją į visuomenę. Visgi, Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose labai didelis dėmesys yra skiriamas socialinei reabilitacijai (vykdomos įvairios programos) ir nepilnamečių užimtumui (veikia vidurinė mokykla, sudaromos galimybės įgyti profesiją, dirbti) taip palengvinant integraciją į visuomenę. Tuo tarpu pataisos inspekcijų prižiūrimi nepilnamečiai vengia dalyvauti socialinės reabilitacijos programose, o mokosi dažnai tik todėl, jog jiems yra skiriamas toks įpareigojimas.

Apibendrinant galima teigti, kad labai sunku kiekvienam nepilnamečiui parinkti efektyviausią bausmę, nuo kurios priklauso ir kokia įstaiga su jaunučiu teisės pažeidėju dirbs. Savo ruožtu tai suponuoja ir atitinkamų pataisos priemonių parinkimą socializacijos problemoms spręsti. Todėl dabar plačiau panagrinėsime nepilnamečiams taikomų bausmių ypatumus.

2. 2. Nepilnamečiams taikomų bausmių ypatumai

Kiekvienas asmuo, padaręs nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, privalo atsakyti pagal įstatymą. Už kiekvieną visuomenės normos pažeidimą, įtvirtintą baudžiamajame kodekse, asmuo atsako, teismui jam paskyrus atitinkamą baudžiamosios atsakomybės priemonę – bausmę, kuria siekiama⁸²:

- „1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;*
- 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;*
- 3) atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;*
- 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;*
- 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą“.*

Tik vienintelis iš penkių bausmei keliamų tikslų yra orientuotas į poveikį asmeniui, siekiant jo elgesio pokyčio, ne atimant ar apribojant galimybę veikti, tačiau kreipiant dėmesį į asmenybę, jo aplinką. Todėl šio tikslo siekimas turėtų būti svarbiausias kalbant apie bausmės efektyvumą nepilnamečiui, kadangi svarbiau už nubaudimą yra ugdymas bei nusikalstamumo priežasčių identifikavimas ir šalinimas, kad toks elgesys nesikartotų.

Nepilnametis dar nėra visiškai socialiai subrendusi asmenybė, todėl ir jam skiriamomis bausmėmis turėtų būti siekiama kiek kitokių tikslų. Atsižvelgiant į tai ir siekiant

⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 41 str. 2 d. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

nepilnamečio gerovės baudžiamajame kodekse yra atskiras skyrius, reglamentuojantis jo atsakomybės ypatumus ir šių ypatumų paskirtį⁸³:

- „1) užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą;*
- 2) riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes;*
- 3) padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį derinant baudimą už padarytą nusikalstamą veiką su jo asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu;*
- 4) sulaikyti nepilnametį nuo naujų nusikalstamų veikų padarymo.“*

Be to, nepilnamečiui skiriant bausmę, privaloma atsižvelgti ne tik į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumą, stadiją, motyvus ir tikslus, kaltės formą ir rūšį, atsakomybę lengvinančias bei sunkinančias aplinkybes, tačiau didesnis dėmesys skiriamas ir nepilnamečio asmenybei: jo gyvenimo ir auklėjimo sąlygoms, sveikatos būklei ir socialinei brandai; anksčiau taikytoms poveikio priemonėms ir jų veiksmingumui, bei elgesiui po nusikalstamos veikos padarymo⁸⁴.

Labai svarbu atsižvelgti, kalbant apie nepilnamečio atsakomybę į teiginį, kad: *„kuo didesnė atsakomybės diferenciacija, kuo rečiau ir vėliau sudaroma galimybė jį nuteisti, kuo labiau kvalifikuotas nepilnamečių institucijų ir teismo darbas, tuo yra didesnė tikimybė, kad jis vėliau nebedarys teisės pažeidimų, ir nepilnamečių nusikalstamumo kontrolė bus efektyvesnė“*⁸⁵. Taigi, teismo skiriama bausmė turėtų būti kraštutinė priemonė, siekiant ištaisyti socializacijos defektus, įtakojusius netinkamą, nusikalstamą nepilnamečio elgesį, o didžiausias dėmesys turi būti skiriamas specializuotam socialiniam darbui su juo.

Įstatymų leidėjas turėtų būti suinteresuotas nepilnamečio gerove. Ir jam taikomomis baudžiamosiomis priemonėmis užtikrinti vaiko teises bei siekti proporcingumo tarp poreikio nubausti ir poveikio į socializacijos sutrikimus, lemiančius nusikalstamą nepilnamečio elgesį. Todėl skirtingai nuo suaugusiųjų, nepilnamečiui padarius baudžiamąjį nusižengimą ar nusikaltimą, reikėtų kuo plačiau taikyti alternatyvias bausmei priemones. Šiuo metu veikiančiame baudžiamajame kodekse yra numatyta, kad atleidus nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, jam gali būti skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės⁸⁶:

- ✓ *Įspėjimas*. Tai pati švelniausia teismo skiriama priemonė nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą ar nusikaltimą.

⁸³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 80 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 54 str. 2 d. ir 91 str. 2 d. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁸⁵ Nepilnamečių justicija Lietuvoje. http://www.nplc.lt/lit/nepiln_justic_Liet.pdf; prisijungimo laikas: 2007-10-30.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 82 str. 1 d., 83 str., 84 str., 85 str., 86 str., 87 str. ir 88 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

- ✓ *Turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas.* Ši priemonė gali būti skiriama tik tuo atveju, jei nepilnametis turi savo lėšų arba jei gali nusikalstama veika padarytą žalą pašalinti savo darbu.
- ✓ *Nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai.* Jei nepilnametis sutinka, jam gali būti skiriama nuo 20 iki 100 valandų neapmokamų auklėjamąjį pobūdį turinčių darbų sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos ar kitose valstybinėse ar nevalstybinėse įstaigose bei organizacijose. Nuo viešųjų darbų bausmės šie skiriasi auklėjamuoju pobūdžiu⁸⁷.
- ✓ *Atidavimas tėvams ar kitiems fiziniais ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti.* Ši priemonė galima tik jei nepilnametis ir kiti asmenys sutinka jį ugdyti bei prižiūrėti, patys nedaro jam neigiamos įtakos ir turi galimybių sudaryti jo asmenybei ugdyti tinkamas sąlygas.
- ✓ *Elgesio apribojimas.* Teismas nuo 30 dienų iki vienerių metų gali apriboti nepilnamečio elgesį skirdamas jam įpareigojimus ir draudimus.
- ✓ *Atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą.* Kai nebegalima skirti švelnesnių auklėjamojo poveikio priemonių teismas gali nuo 6 mėnesių iki 3 metų nepilnametį atiduoti į specialiąją auklėjimo įstaigą, kurios tikslas ugdyti nepilnamečio visuomenines vertybes ir nuostatas, padėti jam keisti savo elgesį.

Taip pat nepilnamečiams taikomos ne visos bausmės, kurios gali būti skirtos suaugusiems asmenims, o tos, kurios gali būti skiriamos turi tam tikrus ypatumus⁸⁸.

Viešieji darbai. Teismas priimdamas nuosprendį nustato kiek valandų per savaitę nuteistasis turi neatlygintinai dirbti visuomenės labui. O įstatymas numato tik maksimalų valandų skaičių – nepilnamečiams negali būti paskirta daugiau nei 240 valandų viešųjų darbų. Ši bausmė vykdoma tik jei nuteistasis sutinka. Viešųjų darbų atlikimo vietą ir darbą parenka bausmę vykdanti pataisos inspekcija „kartu su nuteistojo gyvenamosios vietos savivaldybės vykdomąja institucija ir (ar) apskrities viršininko administracija pagal bausmės vykdymo vietovėje esančių įmonių, įstaigų ar organizacijų, taip pat visuomeninių organizacijų paraiškas arba nuteistojo pageidavimą“⁸⁹. Šia bausme siekiama ugdyti asmens pagarbą darbui, jo darbinius sugebėjimus ir atsakomybę.

Bauda. Nepilnamečiui bauda, kuri negali būti didesnė nei 50 MGL, gali būti skiriama tik jei jis dirba ar turi savo turto, priešingu atveju turi būti parenkama kita bausmė. Ši bausmė iš kitų išsiskiria savo trumpalaikiškumu, taigi ir minimaliu represiniu poveikiu⁹⁰. Tačiau jos įvykdymas gali užtrukti jei nuteistasis per teismo nustatytą laikotarpį vengia sumokėti baudą. Tokiu atveju antstolis ją išieško priverstinai.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis. P 442.

⁸⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 90 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 39 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

⁹⁰ Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė: vadovėlis. P 139.

Laisvės apribojimas. Šios bausmės esmė nėra fizinis nuteistųjų izoliavimas nuo visuomenės⁹¹. Jos metu teismas gali skirti tam tikrus asmens laisvės suvaržymus, tačiau jos taikymas nesiskiria nuo suaugusiųjų, išskyrus tai, kad pataisos inspekcijos pareigūnai, prižiūrintys kaip laikomasi teismo skirtų įpareigojimų ir draudimų, privalo dažniau susitikti su nepilnamečiu. Tačiau reikia pastebėti, jog tai gera alternatyva laisvės atėmimui ir palaipsniui teismas vis dažniau ją taiko (2004 m. ji buvo skirta 46 nepilnamečiams, 2005 – 329, 2006 – 333, 2007 – 359⁹²).

Areštas. Nepilnamečiui gali būti skiriama nuo penkių iki keturiasdešimt penkių parų arešto. Ši bausmė pasižymi nuteistojo trumpalaikiu laisvės suvaržymu, kai asmuo yra izoliuojamas nuo visuomenės. Nors nuteistiesiems yra taikomos režimo taisyklės, organizuojama socialinė rehabilitacija⁹³, tačiau šios bausmės poveikis yra labiau neigiamas, nes ji paremta prievarta. Per tą trumpą laiką, kol asmuo yra izoliuojamas neįmanoma pakeisti neigiamų nepilnamečio nuostatų ir vertybių, bei padėti spręsti socializacijos trūkumų įtakotas problemas, kurioms būtinas ilgalaikis ir nuolatinis poveikis. Taigi ši bausmė visiškai neatspindi nepilnamečiams taikomos baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirties. Statistikoje⁹⁴ taip pat matomas šios bausmės taikymo sumažėjimas: 2004 m. areštas buvo skirtas 425 nepilnamečiams, 2005 – 148, 2006 – 104, 2007 – 51.

Terminuotas laisvės atėmimas. Tai krašutinė priemonė, kurią teismas gali skirti, jeigu yra pagrindas manyti, kad kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka arba jeigu nepilnametis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą⁹⁵. Nepilnamečiui ši bausmė negali viršyti dešimties metų, taip pat jiems netaikomas įkalinimas iki gyvos galvos. Laisvės atėmimo bausmė yra pati griežčiausia ir skiriama tik už sunkiausius nusikaltimus. Ir reikia paminėti, jog sumažėjo ir šios bausmės taikymas nepilnamečiams: 2004 – 1037, 2005 – 805, 2006 – 760, 2007 – 731⁹⁶. Tačiau 2007 m. teismo nuosprendžiu paskirtos šios bausmės termino vidurkis buvo – 3 metai ir 4 mėnesiai⁹⁷ ir tai yra ilgiausias terminas lyginant su pastarųjų 5 metų duomenimis. Deja, tai gali būti vienas iš požymių, kad nepilnamečių nusikaltimai tampa pavojingesni.

Laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiai atlieka Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje - pataisos namuose (merginos – Panevėžio pataisos namuose, kur yra laikomos pagal nepilnamečiams taikomas normas). Priešingai nei atliekantieji kitas bausmes čia jie yra labiausiai izoliuojami nuo visuomenės. Tuo pačiu čia labiausiai yra apribotos asmens teisės ir nustatytos

⁹¹ Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė: vadovėlis. P 169.

⁹² <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas 2008-06-25.

⁹³ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 53 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

⁹⁴ <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas 2008-06-25.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 91 str. 3 d. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁹⁶ <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas 2008-06-25.

⁹⁷ <http://www.nti-pn.lt/statistika.html>; prisijungimo laikas: 2008-04-11.

griežtos pareigos, kas ir sudaro nuteistojo statusą. Tai, kas būnant laisvėje žmogui yra natūralu ir net nesusimąstoma kodėl, būnant izoliuotam nuo visuomenės tampa jo teisėmis ir pareigomis (pvz: gauti medicinos pagalbą; gauti teisinę pagalbą; kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į valstybines bei savivaldybės institucijas ar įstaigas, pareigūnus, visuomenines ar tarptautines organizacijas, taip pat kitas įmones, įstaigas ir organizacijas; vykdyti įstatymų reikalavimus, laikytis jiems nustatytų elgesio taisyklių ir pan.). Be bendrųjų teisių ir pareigų nuteistasis turi ir specialiąsias teises bei pareigas, kurias lemia paskirta bausmė.

Apibendrinant galima teigti, kad nustatant bausmės ypatumus nepilnamečiams yra atsižvelgiama į jų socialinę brandą ir jauną amžių, kurie galėjo paveikti jo elgesį. Nepilnametis skiriasi nuo suaugusiojo ne tik savo amžiumi, tačiau ir galimybėmis. Jam dar visas gyvenimas prieš akis, todėl padaryta nusikalstama veika ir skiriama bausmė turi paveikti tas priežastis, kurios lėmė tokį nepilnamečio elgesį, kad tai daugiau nepasikartotų. Nusikalstama veika tik parodo, kad nepilnametis turi socializacijos problemų ir pataisos sistemos tikslas vykdant skirtą bausmę pašalinti tuos asmenybės trūkumus.

2. 3. Pataisos įstaigų sudaromos sąlygos teigiamai veikiančios socializacijos procesą

Kiekviena bausmė pasižymi savitu nepilnamečio laisvės ir teisių apribojimu, todėl priklausomai nuo teismo paskirtos baudžiamosios atsakomybės priemonės bei ją vykdančios pataisos įstaigos, skiriasi ir sudaromos sąlygos socializacijos problemų sprendimui.

Nepilnamečiams, kuriems paskirtas laisvės atėmimas pataisos priemonės yra „*laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė rehabilitacija, bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas*“⁹⁸. O atliekančiųjų arešto bausmę – „*arešto bausmės atlikimo režimas bei socialinė rehabilitacija*“⁹⁹, tačiau būtina paminėti, kad pastaroji bausmė nepilnamečiui gali trukti nuo 5 iki 45 parų¹⁰⁰. Akivaizdu, jog šia bausme nuteistojo elgesio pokyčio siekiama nubaudimo, bauginimo metodais, kadangi per tokį trumpą laiką vargu ar įmanoma pasiekti socializacijos problemų įtakoto nepilnamečio elgesio pokyčių.

Bausmės vykdymo (atlikimo) režimas nepilnamečių pataisos namuose – tai „*įstatymu ir jam atitinkančiais poįstatyminiais aktais nustatyta laisvės atėmimo bausmių vykdymo ir atlikimo tvarka, užtikrinanti nuteistųjų apsaugą ir izoliavimą, nuolatinę priežiūrą, nuteistųjų vykdymą jiems nustatytų pareigų, jų teisių ir teisėtų interesų realizavimą, kiekvieno nuteistojo ir kiekvieno administracijos atstovo saugumą, atskirą ir izoliuotą skirtingų nuteistųjų kategorijų laikymą, skirtingas nuteistųjų laikymo sąlygas priklausomai nuo bausmės vykdymo sąlygų*

⁹⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 111 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

⁹⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 53 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 90 str. 4 d. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

*pasikeitimo*¹⁰¹. Režimas Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose įgyvendinamas užtikrinant tinkamą pataisos įstaigos apsaugą, vykdant teisės bei režimo pažeidimų prevenciją ir atskleidimą, nustatant griežtą įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarką, taip pat užtikrinant vidaus tvarkos taisyklių bei dienotvarkės laikymąsi¹⁰². Tokiomis priemonėmis siekiama ne tik užtikrinti darbuotojų, kitų asmenų ir nepilnamečių saugumą, bet ir pastaruosius išmokyti disciplinos, drausmės, atsakomybės.

Nuteistųjų laisvės atėmimu socialinė rehabilitacija – „tai visuomenės kultūros, pataisos įstaigos darbuotojų, valstybės bei savivaldybių institucijų ir įstaigų, visuomeninių organizacijų, religinių bendruomenių ir bendrijų bei kitų juridinių ir fizinių asmenų ir nuteistųjų konstruktyvi sąveika, apimanti nuteistųjų gero vardo atitaisymą, humaniškų santykių su auka atkūrimą, moralinės ir materialinės žalos atlyginimą, teisių grąžinimą, teistumo panaikinimą, fizinį, psichologinį, pedagoginį, ekonominį, medicininį, dorovinį, teisinį parengimą integruotis į visuomenę, socialinio statuso atkūrimą, visateisio piliečio ugdymą, kad nuteistasis galėtų pakankamai gerai funkcionuoti visuomenėje ir taptų naudinga bei vertinga asmenybe tiek pačiam sau, tiek šeimai ir visuomenei“¹⁰³. Taigi, socialinė rehabilitacija apima ir nuteistojo nepilnamečio socializavimą, bei socializacijos problemų sprendimą.

Nepilnamečių pataisos namų viena iš prioritetinių veiklos krypčių yra – nuteistųjų socialinė rehabilitacija, todėl visos šios įstaigos tarnybos (Iškaitos, Socialinės rehabilitacijos, Apsaugos ir priežiūros skyriai, Psichologinė grupė, Sveikatos priežiūros tarnyba) ir kiti pareigūnai turi padėti nepilnamečiui tapti visuomenės normas gerbiančia asmenybe. Todėl šioje įstaigoje inicijuojama švietėjiška veikla, kurios tikslas – paruošti nuteistuosius nepilnamečius sėkmingam gyvenimui nuolat kintančioje, dinamiškoje visuomenėje, ugdyti įgūdžius, padėsiančius jiems atrasti savo vietą darbo rinkoje bei tapti motyvuota ir kūrybiška asmenybe¹⁰⁴. Socialinė rehabilitacija paremta programiniu darbu, todėl visų nuteistųjų pasitaisymo siekiama per individualaus ir grupinio darbo programas.

Deja, patvirtintos individualaus darbo programos nėra adaptuotos nepilnamečiams, nors atsižvelgiant į teisės aktų jiems numatytus ypatumus bei pataisos namų vadovybės iniciatyva yra taikomos tam tikros išimtys, dėl programų vykdymo.

Individualaus darbo programos¹⁰⁵:

1. *Adaptacijos programoje* dalyvauja visi naujai atvykę nepilnamečiai. Jie yra skirstomi į 3 kategorijas: *I kurie sunkiai adaptuojasi, daro pažeidimus, žalojasi, elgiasi agresyviai; *II kurie sunkiau adaptuojasi, turi išreikštų suicidinių tendencijų, paklūstantys kitų nuomonei,

¹⁰¹ Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė: vadovėlis. P 263.

¹⁰² Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 113 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

¹⁰³ Dermontas J. Nuteistųjų socialinė rehabilitacija // Jurisprudencija. 2004, Nr. 51(43). P. 109.

¹⁰⁴ <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas 2008-03-31.

¹⁰⁵ <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas 2008-03-31.

nesavarankiški, neadekvačiai vertinantys paskirtą bausmę; *III kurie adaptuojasi lengvai ir greitai, prisitaikantys, mokantys bendrauti. 1 ir 2 kategorijai priskirtų nepilnamečių adaptacija problemiška ir tęsiasi iki pusės metų, 3 – vidutiniškai mėnesį. Pagrindinis programos tikslas – pagalba nuteistajam įjungiant visus įstaigoje dirbančius specialistus į adaptacijos procesą bei problemiškos adaptacijos priežasčių analizę. Taikant šią programą siekiama ne tik išsiaiškinti nepilnamečio problemas, bet ir sumažinti neigiamą pataisos įstaigos poveikį, supažindinti su teisėmis ir pareigomis, tvarka, kad kuo greičiau jis prisitaikytų prie naujos aplinkos ir pataisos procesas būtų efektyvesnis.

2. *Paruošimo paleidimui programoje* (paremtoje teisiniu ir socialiniu švietimu) savanoriškai dalyvauja nuteistieji, kuriems liko 3 mėn. iki bausmės pabaigos arba 1-1,5 mėn. iki galimybės taikyti lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų tvarką. Tikslas – suteikti asmenims, kuriuos rengiamasi paleisti iš įstaigos, teisinių ir socialinių žinių bei ugdyti gebėjimą prisitaikyti visuomenėje, pozityviai elgtis siekiant išvengti pakartotinio izoliavimo. Informuojama apie teikiamas socialines paslaugas ir paramą, apie institucijas, svarstančias būsto, įsidarbinimo ar materialinės paramos teikimo klausimus, apie mokymo įstaigas bei apie įstaigas, teikiančias psichologinę arba psichoterapinę pagalbą¹⁰⁶.

3. *Kompleksinė elgesio keitimo programa bendradarbiaujant su nepilnamečių tėvais*, jos tikslas – išlaikyti vertingus nepilnamečio nuteistojo ryšius su tėvais ir artimaisiais, bendradarbiaujant su nepilnamečio artimaisiais sudaryti prielaidas jo elgesio keitimuisi bei pilnavertei socialinei integracijai šeimoje ir visuomenėje. Susitikimai su nuteistaisiais ir jų tėvais organizuojami trumpalaikių ir ilgalaikių pasimatymų metu, analizuojami iškilę klausimai. Retai lankomų nuteistųjų artimiesiems siunčiami kvietimai aplankyti savo vaikus, dalyvauti įstaigoje organizuojamose šventėse, kartu su įstaigos darbuotojais aptarti jų socializacijos klausimus.¹⁰⁷ Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad nepilnamečio šeima į pataisos procesą įtraukiama tik labai minimaliai, t.y. su tėvais, jei jie sutinka pasimatymo su vaiku metu, yra kalbama apie nepilnamečio elgesį bausmės atlikimo metu. Ir nors labai dažnai nuteisti nepilnamečiai turi problemų santykiuose su savo tėvais šis darbas dažniausiai yra paliekamas kitoms institucijoms bei specialistams, dirbantiems su socialinės rizikos šeimomis.

4. *Socialinio rėmimo programa* skirta pagal įstaigos galimybes aprūpinti socialiai remtinus nepilnamečius pašalpomis, drabužiais bei avalyne. Socialiai remtinių nepilnamečių pataisos įstaigoje yra apie 75 proc., kadangi prie jų priskiriami ir tie asmenys, kurių tėvai (artimieji) nelanko, nesirūpina jais ar neturi finansinės galimybės rūpintis. Taip pat vykdant šią programą nepilnamečiams skiriama parama natūra švenčių progomis (šv. Velykų, Vaikų gynimo dienos,

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos „Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programa“ 7, 8, 10 pt. // Valstybės žinios: 2003, Nr.92-4182.

¹⁰⁷ <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas: 2008-03-31.

rugsėjo 1-osios, šv. Kalėdų) teikiamos dovanos. Be to, visi įstaigoje laikomi nepilnamečiai pagal poreikį yra aprūpinami sezoniniais drabužiais ir avalyne, ypatingą dėmesį skiriant našlaičiams¹⁰⁸.

Grupinio užimtumo programos parengtos pačių pataisos namuose dirbančių specialistų pastangomis, remiantis vyriausybinių ir švietimo institucijų nustatytais reikalavimais ugdymo bei švietimo programoms ir yra patvirtintos Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus - pataisos namų direktoriaus įsakymais. Šios programos vykdomos pagal nuteistųjų nepilnamečių apibrėžto grupinio užimtumo modelio sistemą, kurios pagrindas – neformalus ugdymas ir švietėjiškas darbas¹⁰⁹. Užsiėmimuose dalyvauja visi nuteistieji esantys pataisos namuose, kadangi jiems tai yra privaloma.

1. *Socialinės integracijos į visuomenę programos* tikslas – ugdyti nuteistųjų socialinius įgūdžius, teikti nuteistiesiems žinias bei informaciją, kuri yra svarbi jų pilnavertei integracijai į visuomenę.
2. *Pilietiškumo ugdymo programos* tikslas – padėti įgyti pilietinių žinių ir ugdyti gebėjimus šias žinias naudoti praktiškai.
3. *Teisinių įgūdžių formavimo programos* tikslas – padėti nepilnamečiams formuoti elementarius teisinius įgūdžius, gebėjimą apginti savo teises, suvokimą, kad tik pareigų vykdymas užtikrina teisių realizavimą.
4. *Socialinių vertybių įgūdžių formavimo programa* skirta patraukliu būdu suteikti (atsižvelgiant į poreikius) specialių teorinių-praktinių žinių bei įgūdžių. Norimų asmeninių nuteistojo permainų siekiama įtraukiant nuteistuosius į diskusijas aktualiomis jiems temomis, suteikiant galimybę geriau pažinti save, mokant pagrindinių sėkmingo bendravimo žingsnių bei elementarių buitinių įgūdžių. Darbas grupėje leidžia lengviau pažvelgti į save ir savo problemas kitų akimis, modeliuoti savo elgesį „čia ir dabar“, išbandyti save konkrečiose bendravimo situacijose.
5. *Programos „Mąstyk pats“* tikslas – ugdyti nuteistųjų socialinį aktyvumą, gebėjimą analizuoti save ir aplinką, kreipti nuteistųjų vertybių suvokimą pozityvia linkme, mokyti jaunuolius dalyvauti diskusijose, išsakyti savo nuomonę, mąstyti pozityviai ir savarankiškai ieškoti alternatyvių problemų sprendimo būdų nenaudojant agresijos.
6. *Medicininio įgūdžių formavimo programos* tikslas – įstaigoje atliekantiems bausmę nepilnamečiams suteikti medicininio žinių ir ugdyti gebėjimus šias žinias panaudoti praktiškai.
7. *Meno terapijos programos* tikslas – padėti nuteistiesiems jaunuoliams atsiverti, sukurti saugesnį kontaktą, įveikti gynybines sienas, koreguoti pasipriešinimo mechanizmus.

¹⁰⁸ <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas: 2008-03-31.

¹⁰⁹ <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas: 2008-03-31.

Užsiėmimų metu ugdyti nuteistųjų socialinį aktyvumą, mokyti dirbti grupėje, analizuoti save, interpretuoti.

8. *Smurto prevencijos programos* tikslas – mažinti smurto pasireiškimo tarp nuteistųjų ir kalinamųjų atvejus įstaigoje. Šviesti nuteistuosius formuojant neigiamą požiūrį į smurtą kaip į netoleruotiną elgesį, kuriuo neišsprendžiamos problemos, o tik sukeliama fizinės ir emocinės traumos.
9. *Savęs žalojimo ir savižudybių prevencijos programos* tikslas - nuteistųjų švietimas, grupinis-prevenacinis darbas.
10. *Fizinio aktyvumo skatinimo programos* tikslas - sudaryti sąlygas fiziškai tobulėti, ugdyti doro, sąžiningo rungtyniavimo bei varžymosi, savitvartos, bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius. Užsiėmimų metu skatinama rinktis sveiko gyvenimo būdą, sąmoningai rūpintis savo paties ir kitų sveikata.
11. *Alkoholio, rūkymo, narkomanijos prevencijos programos* tikslas - skatinti nepilnamečius vengti žalingų įpročių, sukeliančių priklausomybių ligas ir suteikti bendrojo pobūdžio informaciją, aktualią asmenims, priklausomiems nuo šių ligų.
12. *Savišvietos programa* skirta plėsti nuteistųjų akiratį, suteikti galimybę susipažinti su sporto, kultūros ir kitais įvykiais Lietuvoje ir pasaulyje. Jaukioje aplinkoje sudarytos sąlygos susipažinti su naujausia spauda, knygomis, žurnalais.
13. *Kompiuterinio raštingumo įgūdžių ugdymo programos* tikslas – ugdyti nuteistųjų kompiuterinį raštingumą, jiems patraukliu būdu organizuoti jų užimtumą.
14. *Nuteistųjų vertybinių įgūdžių ir socialinių ryšių stiprinimo programa* skirta išsiaiškinti esmines nuteistųjų vertybines orientacijas, atskleisti nepilnamečių socialinių ryšių ypatumus su juos supančia aplinka ir stiprinti socialinius ryšius su pagrindinėmis socializacijos institucijomis: šeima, mokykla ir bendruomene.

Bendrasis lavinimas. Mokymas organizuojamas remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Švietimo ir kt. bendrojo pobūdžio įstatymais. Iki 16 metų privalomai, o nuo 16 esant rašytiniam nepilnamečio prašymui¹¹⁰. Pataisos namuose veikia Kauno apskrities 1-oji vidurinė mokykla. 2007 m. duomenimis bausmę atliekančiųjų nepilnamečių pataisos namuose išsilavinimo vidurkis buvo 6-7 klasės, nors jų amžiaus vidurkis – 17,5 m¹¹¹.

Profesinis mokymas. Nepilnamečių pataisos namuose veikia Kauno mechanikos mokyklos skyrius, kuriame nuteistieji ruošiami staliaus, susiuvėjo profesijos. Taip pat veikia valstybinės įmonės prie Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų skyrius, kur nuteistieji dirba duonos ir

¹¹⁰ Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausių vykdymo) teisė: vadovėlis. P 317-319.

¹¹¹ <http://www.nti-pn.lt/statistika.html>; prisijungimo laikas: 2008-03-31.

pyrago gaminių kepykloje bei skalbykloje¹¹². Čia nuteisti nepilnamečiai gali įgyti profesinį išsilavinimą, įgyti specialybę.

Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose atliekamos laisvės atėmimo bausmės – areštas ir terminuotas laisvės atėmimas. Čia nuteistieji nepilnamečiai yra labiausiai izoliuojami nuo visuomenės. Pataisos namų teritorija yra aptverta aukšta tvora ir suskirstyta į tris sektorius – *pataisos namus*, kur nuteistieji nepilnamečiai gyvena ir mokosi; *tardymo izoliatorių*, kur patenka nepilnamečiai, kuriems pritaikyta kardomoji priemonė - suėmimas, kurie laukia nuosprendžio įsiteisėjimo taip pat nuteistieji, atliekantys arešto bausmę bei palikti atlikti dirbti ūkio darbus; *gamybines patalpas*, kur nuteistieji dirba bei įgyja profesiją¹¹³. Tiek pataisos namuose, tiek tardymo izoliatoriuje yra įrengta gyvenamoji zona, čia yra „*bendrabučiai, valgykla ir virtuvė, parduotuvė, bendrojo lavinimo mokykla, specialioji profesinė mokykla ir profesinio parengimo mokomieji technikos kabinetai (specialioji profesinė mokykla ir profesinio parengimo mokomieji technikos kabinetai gali būti įrengti ir gamybinėje zonoje), klubas, biblioteka, asmens sveikatos priežiūros uždaroji įstaiga su stacionaru (medicininiu izoliatoriumi), skalbykla, sanitarinė švorykla su dušine ir dezinfekcijos kamera, kirpykla, patalynės ir specialios aprangos keitimo saugykla, drabužių ir avalynės taisykla, džiovykla, būrių viršininkų (socialinės reabilitacijos tarnybos specialistų), priežiūros ir vidaus tyrimų tarnybų darbuotojų kabinetai, taip pat naujai atvykusių nuteistųjų karantino patalpos*“¹¹⁴. Taip pat atskirai įrengiama uždaroji zona, kur yra pastatai su kamerų tipo patalpomis, baudos (drausmės) izoliatoriais, darbo kameromis ir pasivaikščiojimo kiemais.

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys nepilnamečiai yra paskirstomi į *paprastąją* (čia patenka visi naujai atvykę, bei lengvosios grupės nuteistieji, jei jiems per vienerius metus už režimo pažeidimus paskiriamos ne mažiau kaip trys nuobaudos arba jei jie pažeidžia nustatytus draudimus, nevykdo pataisos namų administracijos teisėtų reikalavimų) ir *lengvąją* (čia nepilnamečiai gali patekti atlikę ne mažiau kaip šešis mėnesius paskirtos bausmės ir neturintys galiojančių nuobaudų, aktyviai dalyvaujantys socialinės reabilitacijos bei užimtumo programose bei dirbantys arba besimokantys) grupes¹¹⁵. Atliekantieji arešto bausmę į grupes nėra skirstomi.

Paprastajai grupei priskirti nepilnamečiai turi teisę¹¹⁶:

„1) įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų;

¹¹² <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas: 2008-03-31.

¹¹³ <http://www.nti-pn.lt/apie.html>; prisijungimo laikas: 2008-04-11.

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės 18 pt. // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76 – 3498.

¹¹⁵ Lietuvos Respublikos „Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai ir drausmės grupėms kriterijai“ 3.1, 3.2, 10, 10.1, 10.3, 10.2, 14.2, 14.3 pt. // Valstybės žinios. 2003, Nr.38-1758.

¹¹⁶ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 79 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

- 2) *per du mėnesius gauti vieną trumpalaikį ir vieną ilgalaikį pasimatymą;*
- 3) *gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, taip pat gauti smulkiųjų paketų su spauda;*
- 4) *vieną kartą per savaitę paskambinti telefonu.*“

O lengvajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę¹¹⁷:

- „1) *įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų;*
- 2) *per mėnesį gauti vieną trumpalaikį ir vieną ilgalaikį pasimatymą;*
- 3) *gauti ir siųsti neribotą kiekį laiškų, taip pat gauti smulkiųjų paketų su spauda;*
- 4) *paskambinti telefonu.*“

Prisimenant socialinio išmokimo teoriją, mokymuisi teigiami pastiprinimai yra svarbesni nei bausmės. Todėl nuteistiesiems, kurie aktyviai dalyvauja socialinės reabilitacijos programose, mokosi ar dirba, laikosi pataisos įstaigose nustatytos tvarkos ir administracijos reikalavimų nepilnamečiams gali būti skiriamos paskatinimo priemonės¹¹⁸:

- ✓ padėka;
- ✓ piniginė premija už geriausius darbo rezultatus;
- ✓ teisės vieną kartą papildomai paskambinti telefonu suteikimas;
- ✓ trijų papildomų ilgalaikių arba trumpalaikių pasimatymų per vienerius metus suteikimas;
- ✓ paskirtos nuobaudos panaikinimas prieš terminą;
- ✓ leidimas nepilnamečiams pasimatymo su tėvais, globėjais (rūpintojais), artimaisiais giminaičiais ar kitais pasitikėjimo vertais asmenimis metu išeiti iki aštuonių valandų už nepilnamečių pataisos namų teritorijos ribų;
- ✓ leidimas atostogų metu parvykti į namus;
- ✓ trumpalaikės išvykos į namus suteikimas;
- ✓ nepilnamečiams, atlikusiems ne mažiau kaip šešis mėnesius paskirtos bausmės, – perkėlimas iš paprastosios grupės į lengvąją grupę;
- ✓ nepilnamečiams, atliekantiems bausmę pataisos namuose, kurie gerai elgiasi, gali būti leidžiama kartu su pataisos įstaigos darbuotojais nueiti į kiną, teatrą, koncertą, sporto varžybas ar kitus ne pataisos įstaigoje organizuojamus renginius;
- ✓ nuteistieji, kurie nepriekaištingu elgesiu ir stropiu darbu bei mokymusi įrodė, kad pasitaisė, gali būti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka teikiami lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeisti švelnesne bausme.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 80 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 140 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

Šiomis priemonėmis pataisos įstaigos administracija siekia skatinti tinkamą nepilnamečio elgesį ir parodyti, jog geru elgesiu galima kur kas daugiau pasiekti ir pagerinti savo padėtį.

Kaip matome, laisvės atėmimu nuteistus nepilnamečius siekiama pataisyti, suteikiant socialinių žinių, mokant bendravimo, alternatyvių konfliktų sprendimo būdų, socialaus elgesio normų. Taip pat režimu siekiama išugdyti disciplinos, taisyklių, kurios turėtų skatinti laikytis tam tikros drausmės. Pataisos namai atlieka ir auklėjamąją funkciją, kad „nuteistieji išėję į laisvę daugiau nebeusikalstų ir savo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis¹¹⁹“, kitaip sakant, norima išmokyti nepilnametį visuomenei priimtinių taisyklių, kuriomis jis – išėjęs į laisvę turėtų vadovautis tolesniame savo gyvenime. Visgi tokia uždara aplinka nėra pati palankiausia terpė nepilnamečio socializacijai ir asmenybės ugdymui, nes kad ir kaip nesinorėtų to pripažinti pataisos įstaigose, tarp nuteistųjų svarbią vietą užima subkultūra, kuri tik dar labiau apsunkina nuteistojo socializacijos problemų sprendimą, formuoja nusikaltėlio asmenybės bruožus, o paplisdama už pataisos įstaigų ribų, destruktiviai veikia ir visą visuomenę¹²⁰.

Nuteistieji nepilnamečiai pataisos inspekcijų įskaitose turi daugiau laisvės, nes jie nėra izoliuojami nuo visuomenės, o kaip tik alternatyviomis laisvės atėmimui baudžiamosios atsakomybės priemonėmis siekiama spręsti nepilnamečio ir visuomenės konfliktą. Reikia pastebėti, kad vykdant šias bausmes nepilnamečiai turi vienodas teises ir pareigas kaip ir suaugusieji, esantys pataisos inspekcijų įskaitose, taigi čia jų bausmės atlikimo ir vykdymo tvarka yra tokia pati, išskyrus pataisos inspekcijų pareigūnams numatytą dažnesnį susitikimų skaičių su nepilnamečiu.

Nuteistųjų nepilnamečių, paskirtas bausmes atliekančių laisvėje, teisinė padėtis yra kitokia nei izoliavimo nuo visuomenės sąlygomis, todėl ir jų pataisos procesas bei priemonės skiriasi. Šie nuteisti nepilnamečiai lieka jiems įprastoje aplinkoje su nedideliais pasirinkimo laisvės suvaržymais. Paprastai alternatyvi laisvės atėmimui bausmė, baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonė yra susijusi su tam tikrais įpareigojimais ar draudimais, kuriuos vykdyti ir kurių laikytis turi nuteistasis.

Teismas nuteistajam nepilnamečiui gali nustatyti tokias alternatyvias pareigas ir draudimus¹²¹:

- ✓ būti namuose nustatytu laiku;
- ✓ mokytis, tęsti mokslą arba dirbti;
- ✓ įgyti tam tikrų žinių ar išmokti draudimus (saugaus eismo, mokinio taisykles ir pan.);

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 1 str. 2d. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

¹²⁰ Petkus A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. P 31.

¹²¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 87 str. ir 94 str. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

- ✓ dalyvauti valstybinių ar nevalstybinių įstaigų bei organizacijų rengiamose socialinio ugdymo ar reabilitacijos priemonėse;
- ✓ atlikti visą gydymosi nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos kursą (esant tėvų ar globėjų prašymui ir nepilnamečiui sutikus);
- ✓ draudimą lankytis tam tikrose vietose, kuriose daroma neigiama įtaka nepilnamečio elgesiui, arba bendrauti su asmenimis darančiais jam neigiamą įtaką;
- ✓ draudimą žaisti azartinius žaidimus;
- ✓ draudimą užsiimti tam tikra veikla;
- ✓ draudimą vairuoti motorinę transporto priemonę (motociklą, savaeigę mašiną ir pan.);
- ✓ draudimą išvykti ilgiau kaip septynioms paroms už gyvenamosios vietos rajono ribų be pataisos inspekcijos leidimo;
- ✓ pareigą registruotis pataisos inspekcijoje.

Jei nuteistasis vengia dirbti, mokytis, sistemingai pažeidinėja ar itin piktybiškai pažeidžia darbo ar mokymosi drausmę, taip pat pažeidinėja viešąją tvarką arba jam nustatytas pareigas, teismo nutartimi jis gali būti siunčiamas į pataisos įstaigą atlikti jam atidėtos ar likusios laisvės atėmimo ar arešto bausmės arba pakeičiant skirtą bausmę griežtesne¹²². Visų šių įpareigojimų kontrolę ir vykdo pataisos inspekcijų pareigūnai. Jie susitinka ir bendrauja su nuteistaisiais jų gyvenamosiose vietose, mokyklose, inspekcijoje, domisi jų problemomis, įpareigojimų ir draudimų vykdymu; taiko nuteistiesiems arba teikia teismui taikyti įstatymų nustatytas poveikio priemones už paskirtų įpareigojimų ar draudimų nevykdymą ir teisės pažeidimus, skiria nuteistiesiems įstatymų nustatytas paskatinimo priemones už dorą elgesį ir stropų darbą, mokymąsi, pavyzdingą draudimų laikymąsi, įpareigojimų vykdymą; pagal galimybes teikia socialinę pagalbą, bendradarbiauja su kitomis institucijomis, teikiančiomis socialinę paramą jų klientams, tarpininkauja tarp nuteistojo ir kitų valstybinių institucijų dėl problemų kylančių ieškant darbo, tvarkant įvairius dokumentus; vykdo socialinės integracijos programas bei skatina savo klientus jose dalyvauti ir t.t.¹²³. Čia galima išskirti ir vieną tokios sistemos minusą – tas pats pareigūnas, dirbdamas tiek su suaugusiais, tiek su nepilnamečiais atlieka prižiūrėtojo, socialinio darbuotojo, psichologo, lektoriaus, tarpininko vaidmenį, taip pat rajonų pataisos inspekcijose jis vykdo ir administracines funkcijas. Tokia funkcijų gausa gali trukdyti užmegzti reikiamą kontaktą su nepilnamečiu, nes jis vargu ar pasitikės pareigūnu, kuris privalo kontroliuoti kaip šis laikosi draudimų ir vykdo savo pareigas.

Pataisos inspekcijose atsižvelgiant į kitų užsienio valstybių patirtį, Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos nustatytus standartus bei rekomendacijas bausmių vykdymo srityje, siekiama

¹²² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 92 str. 3 d. ir 94 str. 4d. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

¹²³ Lietuvos Respublikos Kalėjimų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatai. 13.1 – 13.22 pt. // Valstybės žinios. 2006, Nr.120-4578.

darbą su nuteistaisiais taip pat orientuoti ne į priežiūros, elgesio kontrolės priemonių naudojimą, norint, kad jis nedarytų naujų pažeidimų, tačiau į programinį darbą su klientais. Žengdamas šia kryptimi, Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos jau yra patvirtinęs keturias programas, kurios vykdomos su asmenimis, lygtinai paleistais iš pataisos įstaigų, lygtinai atleistais nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą bei kitas bausmes atliekamas laisvėje, tačiau jos taip pat yra bendro pobūdžio, skirtos tiek suaugusiems, tiek nepilnamečiams:

1. *Lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų bei lygtinai atleistų nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą asmenų socialinės integracijos programa.* Jos tikslas – padėti nuteistiesiems pritaikyti žinias, įgytas laisvės atėmimo bausmės metu socialinio orientavimo, dorovinio ir teisinio švietimo užsiėmimuose, bei suteikti socialinių (teisinių) žinių, kurios padėtų integruotis į visuomenės gyvenimą ir patenkinti savo socialinius poreikius teisėtais būdais bei priemonėmis¹²⁴. Siekiama ugdyti joje dalyvaujančių asmenų socialinius įgūdžius (gebėjimą prisitaikyti visuomenėje ir pozityvią elgseną, asmens savarankiško brandaus gyvenimo pagrindus), konsultuoti teisiniais bei socialinės paramos klausimais.
2. *Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas apsvaigus nuo alkoholio, socialinės rehabilitacijos programa.* Ja siekiama – padėti pataisos inspekcijų įskaitoje esantiems asmenims, kurie nusikalstamas veikas padarė būdami apsvaigę nuo alkoholio suvokti padarytų veiksmų pasekmes, ugdyti jų atsakomybę už savo veiksmus, suteikti jiems žinių apie alkoholio žalą žmogaus sveikatai ir jo vartojimo socialines ir juridines pasekmes, formuoti socialiai priimtinaam gyvenimui reikalingus įgūdžius, siekiant mažinti nusikalstamų veikų, padaromų apsvaigus nuo alkoholio, recidyvo¹²⁵.
3. *Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas panaudojat smurtą, socialinės rehabilitacijos programa.* Jos tikslas – padėti asmenims, esantiems pataisos inspekcijų įskaitoje, nuteistiesiems už nusikalstamas veikas, kurias jie padarė naudodami prievartą, suvokti padarytų veiksmų pasekmes, ugdyti joje dalyvaujančių asmenų atsakomybę už savo veiksmus, suteikti žinių apie smurto pasekmes žmogaus asmenybei ir padėti ateityje susilaikyti nuo smurtavimo prieš kitą asmenį taip pat ugdyti savianalizės pradmenis¹²⁶.
4. *Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas transporto eismo saugumui, socialinės rehabilitacijos programa.* Šia programa siekiama – pataisos inspekcijų įskaitoje esantiems asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas, susijusias su transporto eismo saugumu, suvokti padarytų nusikalstamų veikų pasekmes, skatinti atlyginti ar pašalinti nusikalstama

¹²⁴ Lietuvos Respublikos „Lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų bei lygtinai atleistų nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą asmenų socialinės integracijos programa“ 1 pt. // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.

¹²⁵ Lietuvos Respublikos „Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas apsvaigus nuo alkoholio, socialinės rehabilitacijos programa“ 1 pt. // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos „Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas panaudojat smurtą, socialinės rehabilitacijos programa“ 1pt. // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.

veika padarytą turtinę ar moralinę žalą ir ateityje nedaryti kelių eismo taisyklių ir kitų teisės pažeidimų¹²⁷.

Kaip matome, pagrindinė visų tiek laisvės atėmimo vietose, tiek pataisos inspekcijose vykdomų programų paskirtis yra – sėkminga asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, integracija į visuomenę, padedant jiems suvokti padaryto teisės pažeidimo pasekmes, ugdant jų atsakomybę už savo veiksmus, formuojant socialiai priimtinaam gyvenimui reikalingus įgūdžius. Tokia ir pačios bausmės paskirtis, kurios įgyvendinimui yra keliamas tikslas – paveikti bausmę atlikusį asmenį, kad šis laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų¹²⁸. Šis tikslas atsispindi visose programose. Todėl, reikia pastebėti, kad kiekviena programa taikoma atsižvelgiant į nuteistųjų poreikius, kurių patenkinimas įgalintų asmenį po bausmės, atlikimo tapti pilnaverčiu visuomenės nariu, sugebančiu ir norinčiu savarankiškai bei teisėtais būdais siekti gyvenime užsibrėžtų tikslų ir spręsti iškylančias problemas. Tokia ir socializacijos proceso esmė – įgalinti asmenį gyventi savarankiškai, laikantis visuomenėje vyraujančių socialinių normų ir vertybių.

Tačiau visų šių programų vykdymas pataisos inspekcijose turi trūkumą, kuris sumažina jų naudą. Dėl lėšų nepakankamumo ir nuteistųjų nesuinteresuotumo, motyvacijos trūkumo (čia dalyvavimas programose grindžiamas savanoriškumo principu, todėl susirenka mažai asmenų) programas vykdo tie patys pataisos inspekcijų pareigūnai, kurie kontroliuoja jų elgesį, o tai įtakoja ir šių programų neefektyvumą.

Taip pat be programų ir pataisos inspekcijų pareigūnai taiko paskatinimus nuteistiesiems, kurie dalyvauja socialinės reabilitacijos programose, laikosi teismo skirtų draudimų ir vykdo įpareigojimus bei nuobaudas už bausmės atlikimo tvarkos nesilaikymą, pažeidimus.

Apibendrinant galima teigti, kad pataisos įstaigos, užtikrinančios nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės priemonių įgyvendinimą, sudaro sąlygas jaunojo teisės pažeidėjo elgesiui paveikti. Užtikrinant nuteistojo, pareigūnų ir visuomenės saugumą, laikantis bausmės vykdymo ir atlikimo reikalavimų, bei organizuojant socialinę reabilitaciją, mokymą, siekiama pataisyti nuteistąjį, kad šis galėtų efektyviai dalyvauti visuomenėje.

3. TYRIMO METODIKA IR ORGANIZAVIMAS

3. 1. Tyrimo metodologija

Nepilnamečio, esančio pataisos namuose, socializacijos problemas geriausiai žino jis pats, todėl tai lemia ir šio tyrimo metodo – apklausos, pasirinkimą. Atsižvelgiant į Lietuvoje veikiančių pataisos įstaigų veiklos tvarką, pobūdį ir vidaus režimą, būtų labai sudėtinga apklausti

¹²⁷ Lietuvos Respublikos „Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas transporto eismo saugumui, socialinės reabilitacijos programa“ 1pt. // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.

¹²⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 1 str. 2 d. // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.

visus nuteistus nepilnamečius, ypatingai bausmes atliekančius miestų ir rajonų pataisos inspekcijose (siekiant išsaugoti jų anonimiškumą). Todėl, buvo pasirinkta atlikti kiekybinį tyrimą, pateikiant užpildyti anketas nuteistiems nepilnamečiams, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę. Toks tyrimo pobūdis pasirinktas ir dėl to, kad atsakant į kai kuriuos asmeniškų klausimų būtų išvengta melavimo, nes anoniminis anketos pildymas sudaro galimybes išsaugoti visišką slaptumą.

Tyrimo instrumento pristatymas

Nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, pateikiama anketa buvo sudaryta iš penkiasdešimties klausimų atsižvelgiant į teorinėje dalyje analizuojamus socializacijos sutrikimus, bei pataisos namuose sudaromas sąlygas siekiant juos teigiamai paveikti. Anketos struktūrą sudarė įvadas bei šeši blokai atvirų ir uždarų klausimų apie patį nepilnametį jo šeimą, draugus, mokymąsi, domėjimąsi masinio informavimo priemonėmis iki patekimo į pataisos namus bei buvimą pataisos namuose. (žr. 79 psl. 2 *Priedas*. Anketa „Nepilnamečių socializacijos problemos“)

Įvade pateikiama informacija supažindinanti, koku tikslu atliekamas tyrimas ir kur bus naudojama gauta informacija. Taip pat pateikiama trumpa instrukcija dėl anketos pildymo ir primenama, kad pateikiami duomenys turi būti anonimiški.

Klausimų blokas apie nepilnametį ir jo šeimą buvo sudarytas siekiant nustatyti šeimos įtakotus socializacijos sutrikimus. Todėl buvo pateikta 11 klausimų apie tai kokiomis šeimos sąlygomis nepilnametis augo (pilnoje šeimoje ar ne, turėjo brolių ir seserų, kokie buvo santykiai su jais) kaip jis buvo auklėjamas.

Kita 7 klausimų grupė buvo skirta nustatyti nepilnamečių socializacijos sutrikimus, susijusius su mokykla. Pateikiami klausimai buvo orientuoti į nepilnamečio mokymosi bei pamokų lankymo problemas. Taip pat buvo norima sužinoti nepilnamečio požiūrį į mokyklą bei tai, ar buvo pastangos jį išlaikyti mokykloje.

Dar vienas labai svarbus socializacijos institutas yra draugai, todėl anketoje pateikiamais 10 klausimų buvo siekiama išsiaiškinti kokiomis charakteristikomis pasižymi nuteistųjų nepilnamečių draugai. Klausimu apie konfliktus tarp draugų buvo norima sužinoti kokiais būdais nepilnamečiai juos sprendžia su artimais žmonėmis. Taip pat dviem atvirais klausimais siekiama nustatyti kokias jų savybes vertina patys nepilnamečiai ir kokių ne.

Devyniais klausimais apie domėjimąsi spauda, televizija, kompiuterinėmis technologijomis norima nustatyti ar šio socializacijos instituto elementai galėjo turėti desocializuojantį poveikį nepilnamečio elgesiui ir koks jis buvo.

Buvimas pataisos namuose nepilnamečiui turėtų padėti keisti jo socializacijos problemų įtakotą elgesį, todėl buvo pateikti 5 klausimai apie nepilnamečio požiūrį į jiems paskirtą bausmę bei ja siekiamų tikslų ir vieną pagrindinių pataisos priemonių – socialinės reabilitacijos

programas. Klausimu apie tai, kas padeda spręsti nepilnamečiui jo problemas siekiama išsiaiškinti kiek nuteistieji pasitiki pataisos įstaigos pareigūnais.

Paskutiniai 8 klausimai apie patį nepilnametį buvo pateikiami siekiant išsiaiškinti jo amžių, išsilavinimą, teistumų skaičių bei tai, ar iki nuteisimo jis jau buvo susidūręs su teisėsaugos institucijomis. Taip pat norint geriau atskleisti nuteisto nepilnamečio charakteristiką buvo pateikiami atviri klausimai apie jo paties savybes bei požiūrį į jas.

Sudaryta anketa buvo pateikta bandomajam tyrimui Vilniaus regiono pataisos inspekcijos Varėnos rajono pataisos inspekcijoje, siekiant išsiaiškinti ar klausimai yra pakankamai suprantami ir aiškūs nuteistiems nepilnamečiams. Vyresnysis inspektorius, atsižvelgdamas į inspekcijos įskaitoje esančių nepilnamečių charakteristikas, jų sugebėjimus bei kriminalinę patirtį, atrinko keturis nuteistuosius, kurie 2008 metų birželio 16 – 30 dienomis turėtų atvykti į susitikimą su juos prižiūrinčiu pareigūnu. Išanalizavus užpildytas anketas taip pat atsižvelgus į vyresniojo inspektoriaus pateiktas pastabas dėl nepilnamečiams iškilusių sunkumų jas pildant, buvo pataisyti kai kurie klausimai bei atsakymų variantai, siekiant padaryti juos aiškesnius respondentams.

Bendra tiriamųjų charakteristika

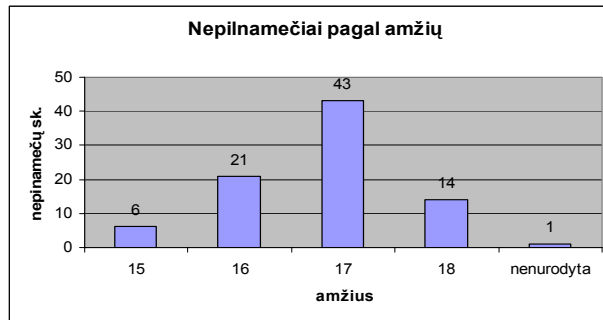
Pataisos namuose bausmę atlieka nepilnamečiai, nuteisti už sunkiausius nusikaltimus, t. y. labiausiai linkę sprendžiant konfliktus ir kitas problemas naudoti agresiją ar kitus būdus, prieštaraujančius visuomeninėms normoms, taigi galima manyti ir labiausiai paveikti socializacijos sutrikimų. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje - pataisos namuose vyksta nuolatinė auklėtinių kaita (per dieną pasikeičia iki 10-ies nuteistųjų): vieni asmenys išvyksta, kiti – atvyksta, todėl vidutiniškai vienu metu būna apie 108 nuteisti nepilnamečiai (2007 m. duomenimis¹²⁹). Iš jų pagal galimybes bus apklausti visi.

Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje - pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka nepilnamečiai ir jaunuoliai iki 21 m., jei yra aiškiai ėmę taisyti, tuomet gali būti palikti nepilnamečių pataisos namuose, motyvuotu šių namų direktoriaus nutarimu siekiant įtvirtinti jų pataisymo rezultatus¹³⁰. Tyrimo metu pataisos namuose 14 – 15 metų amžiaus vaikų buvo nedaug (*1 Diagrama. Nepilnamečiai pagal amžių.*), tai tik patvirtina, kad nepilnamečių baudžiamoji politika orientuojama į tai, kad laisvės atėmimo taikymas yra kraštutinė priemonė. Todėl didesnis dėmesys skiriamas įstatymuose numatytoms alternatyvioms priemonėms siekiant nepilnamečio elgesio pasikeitimo jo neizoliuojant. Kiti nepilnamečiai pagal amžių pasiskirstė taip: daugiausia laisvės atėmimo bausmę atlieka septyniolikmečiai (43 asmenys) ir šešiolikmečiai (21 asmuo).

¹²⁹ <http://www.nti-pn.lt/statistika.html>; prisijungimo laikas: 2008-05-29.

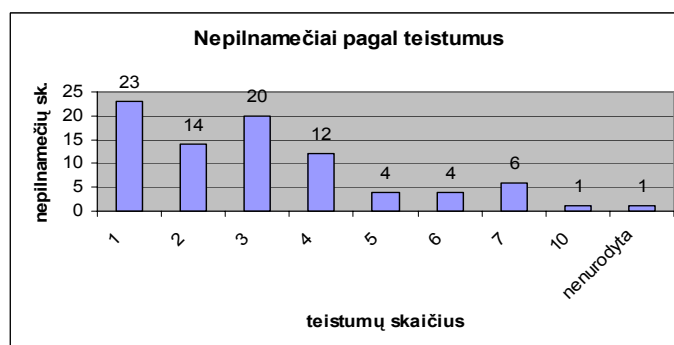
¹³⁰ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas 81 str. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.

1 Diagrama. Nepilnamečiai pagal amžių

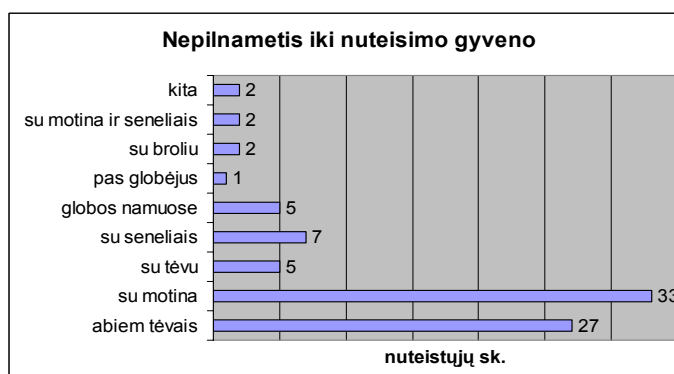
Iš laisvės atėmimo bausmę atliekančių nepilnamečių tyrimo atlikimo metu tik trečdalis buvo teisti pirmą kartą, tačiau už labai sunkius nusikaltimus (plėšimus, nužudymus ir pan.) (2 Diagrama. Nepilnamečiai pagal teistumus). Kiti apklausiami nepilnamečiai buvo teisti nebe pirmą kartą (14 – 2 kartus, 20 – 3, 12 – 4, 4 – po 5 ir 6 kartus, 6 – 7, o 1 net 10 kartų). Toks aukštas nusikalstamumo pakartotinumą rodo, kad ankstesnės taikytos priemonės buvo neveiksmingos ir kad jos neturėjo didelės įtakos jų elgesiui, o tai reiškia, kad pataisos įstaigos dar nėra pakankamai pasirengusios padėti nepilnamečiui spręsti jo socializacijos problemas.

2 Diagrama. Nepilnamečiai pagal teistumus

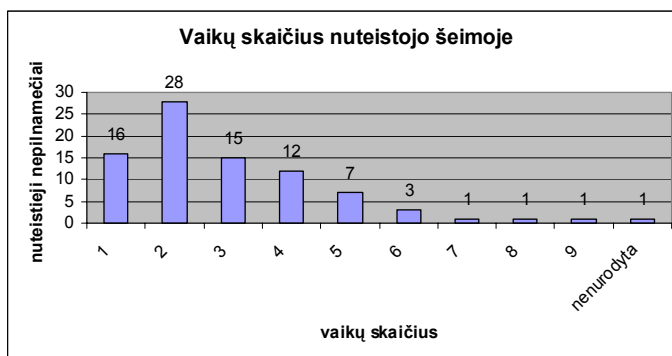
Kalbant apie šeimynines aplinkybes, tik trečdalis nuteistųjų iki nuteisimo gyveno su abiem tėvais (3 Diagrama. Nepilnametis iki nuteisimo gyveno). Tuo tarpu kiti 41 su vienu iš tėvų, iš jų - dauguma (33) – su motina, o 2 ir su patėviu, 3 su motina ir seneliais, 5 su tėvu, 7 nepilnamečiai gyveno pas senelius, 5 – globos namuose, 2 su broliu ir po vieną – pas globėjus, pas tetą ir su drauge.

3 Diagrama. Nepilnametis iki nuteisimo gyveno

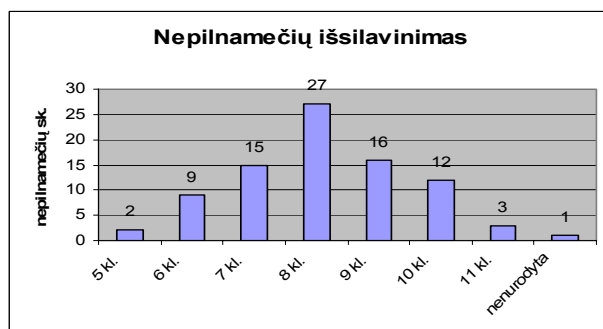
Pusė iš visų nuteistųjų šeimose buvo 1 – 2 vaikai. Kiti 42 augo daugiavaikėse šeimose, kur vaikų skaičius svyruoja nuo 3-jų iki 9-ių. (4 Diagrama. Vaikų skaičius nuteistojo šeimoje.) Įdomu tai, kad 27 atvejais nuteistasis buvo jauniausias vaikas šeimoje, kitais atvejais: vyriausias – 10, vidurinis – 15 ir nenurodyta – 17 (žr. 85 psl. 3 priedas. Lentelė „Nuteistasis šeimoje pagal amžių“)

4 Diagrama. Vaikų skaičius nuteistojo šeimoje

Nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių pataisos namuose, išsilavinimo lygis tyrimo atlikimo metu nebuvo aukštas, vidutiniškai yra baigę 8,1 kl., tuo tarpu jų amžiaus vidurkis yra 16,8 m. ir tai yra prastesni rodikliai nei praėjusių 2007 m. vidurkis. Daugiausia nuteistųjų yra baigę 8 klases – 27 atsakiusieji, 9 kl. – 16, 7 kl. – 15, 10 kl. – 12, 6 kl. – 9, 11 kl. – 3 ir 2 – 5 kl. iš kurių vienam yra 15 m., o kitam 17 m. (5 Diagrama. Nepilnamečių išsilavinimas.)

5 Diagrama. Nepilnamečių išsilavinimas

3. 2. Tyrimo organizavimas

Tyrimas buvo atliekamas Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose 2008 m. lapkričio 11 – 12 d. Tomis dienomis pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atliekančių vaikų, nuo 14 iki 21 metų amžiaus, skaičius svyravo nuo 100 iki 102 nuteistųjų, kadangi šioje įstaigoje nuolat vyksta nepilnamečių kaita, atvyksta nauji nuteistieji ir paleidžiami atlikusieji bausmę.

Nepilnamečių apklausa buvo vykdoma atsižvelgiant į didelį nuteistųjų užimtumą, todėl jie buvo suskirstyti į grupes po 10 asmenų klasėje, kur socialinės reabilitacijos skyriaus

darbuotojas išdalino anketas, į šį darbuotoją jie taip pat galėjo kreiptis iškilus klausimų dėl anketos pildymo. Tokiu būdu buvo stengiamasi užtikrinti kuo didesnę anketų grįžtamumą.

Buvo pateikta 100 anketų, atlikus tyrimą grąžintos 93 užpildytos anketos, iš kurių 85 – užpildė nepilnamečiai, atitinkantys darbe naudojamą apibrėžimą (nuteistieji nuo 14 iki 18m. amžiaus) ir 8 – dvidešimtmečiai.

Gauti tyrimo duomenys buvo suvesti į sukurta duomenų bazę Microsoft Excel programa taip pat ja buvo naudojamosi atliekant duomenų statistinę analizę, suvedant rezultatus į lenteles ir sudarant diagramas. Tyrimo rezultatai pateikiami pagal pagrindinius socializacijos institutus.

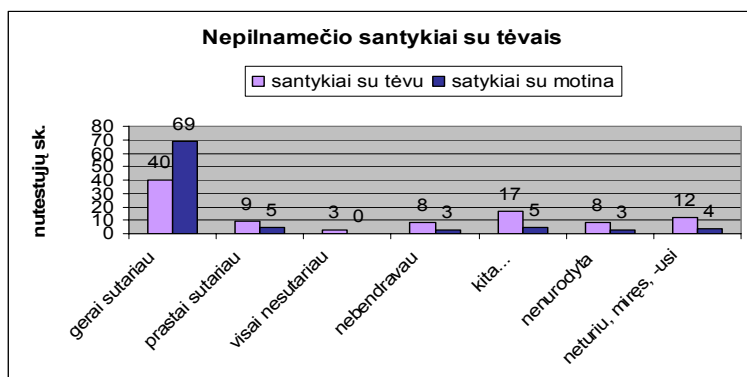
3. 3. Tyrimo rezultatai

Nepilnamečio santykiai su šeima

Nepilnamečio socializacijos procesui labai svarbi artimiausia jo aplinka, t. y. šeima. Jau žinoma, kad tik kiek daugiau nei trečdalis (27 respondentai) visų nepilnamečių, esančių pataisos namuose, iki nuteisimo gyveno su abiem tėvais ir beveik pusė su vienu iš tėvų (žr. 46 psl. 3 *Diagrama*. Nepilnametis iki nuteisimo gyveno). Tai rodo, kad net du trečdaliai nuteistųjų neturėjo tokios šeimos, kurioje nebūtų desocializuojančių veiksnių šiame institute.

Iš 74 atsakiusių į klausimą apie santykius su tėvais – 4 parašė neturintys abiejų tėvų, nėra jų matę arba jie – mirę. Dar 8 nepilnamečiai nėra bendravę ar matę savo tėvo. Tuo tarpu 3 atvejais motinos ir 8 – tėvai nebendravo su sūnum. Tačiau net 69 iš 82-jų nepilnamečių nurodė su motina sutariantys gerai, tuo tarpu su tėvu gerai sutarė 40 iš 77. Variantą prastai sutariau pasirinko 5 nuteistieji apibūdindami savo santykius su motina ir 9 – su tėvu. Tarp kitokių atsakymų kalbant apie santykius su motina vienas nurodė, jog sutarė normaliai taip pat 2 tokie atsakymai pasitaikė ir santykiuose su tėvu. (6 *Diagrama*. Nepilnamečių santykiai su tėvais). Teigiamai socializacijai labai svarbūs tėvų ir vaikų geri santykiai, ypatingai berniukams svarbus tėvo autoritetas, nes iš jo jie perima, tai kokiomis savybėmis turi pasižymėti vyras ir tėvas, tačiau kaip matome su tėvu santykiai net pusės respondentų buvo sudėtingi, nepalankūs pozityviai socializacijai.

6 *Diagrama*. Nepilnamečių santykiai su tėvais

Kalbant apie nuteistųjų nepilnamečių santykius su tėvais reikėtų paminėti, jog vaikai, kad ir kokie jų tėvai būtų, nėra linkę apie juos kalbėti blogai, ypačiai apie motinas, tačiau prašant juos apibūdinti iš 85 anketų – 20 nebuvo nieko neparašyta apie motiną ir 26 – apie tėvą. (1 Lentelė. Mano tėvai.) Rašydami apie motinas 57 vaikai apie jas atsiliepė labai teigiamai (žr. 85 psl. 4 Priedas. Lentelė „Mano mama...“): „gera“, „labai gera“, „rūpestinga“, „supratinga“, „nuoširdi“, „graži“, „atleidžianti“, „nuostabus žmogus“, „tolerantiška“, „ideali“, „švelni“, „geros širdies“, „teisinga“ ir pan. Dviejose anketose buvo parašyta, kad motina yra bloga, iš jų vienu atveju: „buvo bloga kol mane augino“. Kitais atvejais buvo rašoma, kad mamos neturi, kad ji dirba arba nežinojo kaip ją apibūdinti. Manytina, kad geresni santykiai ir atsiliepimai apie motiną yra todėl, kad gerokai daugiau nepilnamečių gyveno kartu su motina.

Apibūdinant tėvą 29 vaikai apie jį atsiliepė teigiamai nors buvo mažiau iškalbingi nei rašydami apie mamą (žr. 85 psl. 5 Priedas. Lentelė „Mano tėvas...“): „geras“, „rūpestingas“, „geriausias draugas“, „suprantantis“ ir pan. taip pat buvo paminėta, kad gerai auklėjo. Apibūdinami tėvą 12 nepilnamečių apie jį atsiliepė neigiamai, rašydami, kad jis yra „niekšas“, „blogas“, „piktas“, „griežtas“, nesirūpinantis savo vaikais. Tarp kitokių apibūdinimų taip pat buvo minima: neturi tėvo, jis miręs, kad su juo nebendrauja, vartoja alkoholį, lengvai susierzina, kad nesutaria su juo arba nežinojo kaip jį apibūdinti. Tokie atsiliepimai apie tėvą tik patvirtina, kad nepilnamečio santykiai su tėvu įtakojo jų problemišką socializaciją.

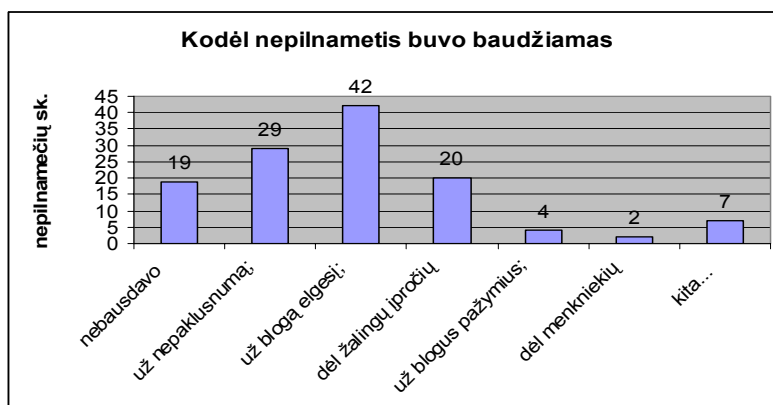
1 Lentelė. Mano tėvai

	Teigiamai	Neigiamai	Kita	Nenurodyta
apibūdino motiną	57	2	6	20
apibūdino tėvą	29	12	18	26

Vaiko socializacijos procesui labai reikšmingas auklėjimas ir disciplina, todėl svarbu, kad su vaiku būtų kalbama apie tai, kad jis netinkamai elgiasi ir toks elgesys būtų įvertinamas proporcinga bausme. Reikia paminėti, kad iš 85 apklaustų nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, 19 – nurodė nebuve baudžiami, iš jų 6 – gyveno su abiem tėvais, 10 – su vienu iš tėvų. (7 Diagrama. Kodėl nepilnametis buvo baudžiamas.) O disciplinos nebuvimas lemia žemą savikontrolę bei skatina asocialaus elgesio formavimąsi.

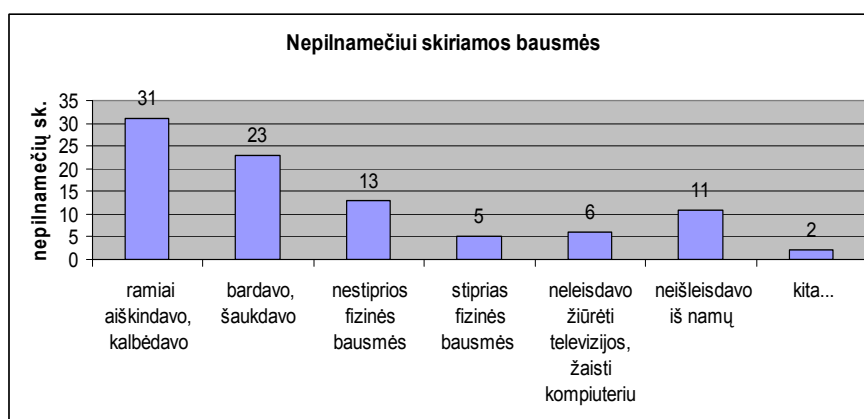
Kalbant apie priežastis, kodėl nepilnametis buvo baudžiamas, nuteistieji daugiausiai kartų 42 įvardino variantą – „už blogą elgesį“, 29 – „už nepaklusnumą“, 20 – dėl rūkymo ir alkoholio vartojimo. Tarp kitokių variantų – 4 nepilnamečiai parašė, jog baudžiami buvo už vagystes, 2 – už tai, kad prasikalsdavo, 1 – kad naktimis negrįždavo namo.

7 Diagrama. Kodėl nepilnametis buvo baudžiamas.

Tačiau iš 66 nepilnamečių, kurie už netinkamą elgesį buvo baudžiami, tik mažiau nei su puse iš jų tėvai ir globėjai (31) stengdavosi ramiai pasikalbėti. (8 Diagrama. Nepilnamečiui skiriamos bausmės.) Visgi kiti nuteistieji 23 kartus nurodė, kad nubaudžiami buvo barant, 13 – taikant nestiprias fizines bausmes, 5 – mušant, kai likdavo žymės ant kūno auklėjami buvo netinkamais būdais taip tik skatinant desocializuojančių nuostatų formavimąsi. Nors iš visų 82-jų pasisakiusių apie smurtavimą prieš juos, tik 4 – teigė patyrę fizinį smurtą iš artimųjų, 1 – globos namuose. Smurtas pasireikšdavo mušant diržu ar pagaliu ar suduodant per veidą. Vienu atveju nuteistasis nepilnametis nurodė, kad prieš jį buvo naudojamas psichologinis smurtas – grasinant jį atiduoti į globos namus.

8 Diagrama. Nepilnamečiui skiriamos bausmės.

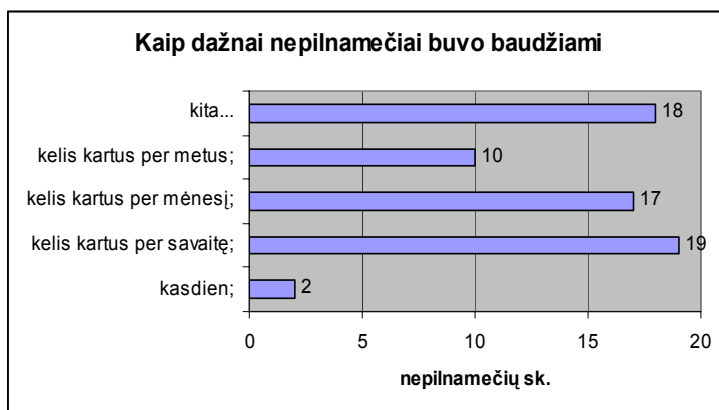

Iš dešimties nurodžiusių skiriamo namų arešto terminą parašė: 1 – pusę dienos, 1 – 2 dienas, 4 – savaitę, 3 – 2 savaites ir 1 – iki pagerės elgesys. Iš pasisakiusių kiek laiko jiems buvo draudžiama žiūrėti televizorių ar žaisti kompiuteriu, paaiškėjo, kad toks draudimas galiojo nuo 2-jų dienų iki savaitės. Taip pat vienas respondentas nurodė, jog prasikaltus jam buvo neduodama pinigų. Deja, tai tik keletas atvejų, kai tėvai mėgino nepilnametį paveikti taikydami nuobaudų sistemą.

Nepilnamečių, atliekančių bausmę pataisos namuose, skaičius pasiskirstė apylygiai kalbant apie tai, kaip dažnai tėvai ar globėjai juos baudavo: 19 – kelis kartus per savaitę, 17 – kelis

kartus per mėnesį 14 – kai prasikalsdavo. Likę 10 – kelis kartus per metus, 4 – labai retai ir 2 kasdien. (9 Diagrama. Kaip dažnai nepilnamečiai buvo baudžiami.) Šie atsakymai tik patvirtina, kad auklėjimas turi būti nuolatinis ir nuoseklus procesas, be to tėvai patys savo elgesiu turi rodyti tinkamą pavyzdį, kad disciplina būtų efektyvi.

9 Diagrama. Kaip dažnai nepilnamečiai buvo baudžiami.

Iš pateiktų atsakymų matyti, jog dauguma tėvų ir globėjų stengėsi paveikti nepilnamečio elgesį. Taip pat reikia pastebėti, kad 8 vaikai kalbėdami apie tai, ko jiems trūko vaikystėje arba apibūdindami savo tėvus parašė, kad trūko tėvų griežtumo ir sudrausminimo. O 2 teigiamai įvertino tėvo pastangas juos auklėti rašydami, kad jis yra – „labai geras ir niekad už dyką nebausdavo“, „griežtas, bet teisingas“. Visgi galima daryti išvadą, kad tėvų elgesys nepilnamečio atžvilgiu, net pusę atvejų buvo smurtinis, be to auklėjimas nebuvo nuoseklus, kas turėjo įtakos formuojantis nuteistojo asocialiam elgesiui.

Žinoma, kad net pusė nuteistųjų yra iš daugiavaikių šeimų bei, kad trečdalis – jauniausias vaikas šeimoje. Socializacijos procesui tai reikšminga, kadangi šeimose, kur yra daug vaikų dažniausia tėvai negali skirti pakankamai laiko ir dėmesio kiekvienam. Tačiau jauniausiam daugiausia dėmesio tenka iš brolių ir seserų, o ne tėvų taip pat jam dažniausiai yra leidžiama daugiau nei kitiems vaikams, o tai veikia desocializuojančiai. Kalbant apie santykius tarp brolių ir seserų 58 nepilnamečiai pasirinko variantą „gerai sutariau“, 4 – „prastai sutariau“, 3 – ne su visais gerai sutarė ir po vieną – visai nesutarė ir normai sutarė (žr. 86 psl. 6 Priedas. Lentelė „Brolių ir seserų tarpusavio santykiai“). Galima sakyti tik 9 nuteistieji prastai sutarė su savo broliais ir seserimis.

Kalbant apie šeimą reikia pastebėti, jog klausimai buvo orientuojami į santykius iki patekimo į pataisos namus, tačiau klausimas pateiktas apie nepilnamečio vaikystę taip pat atskleidė panašią informaciją. Nuteistieji nepilnamečiai užbaigdami sakinį: „Vaikystėje man labiausiai trūko...“ ne kartą paminėjo tėvus, vieną iš tėvų ar jų dėmesį, kai kurie teigė, kad tėvų griežtumas būtų juos sulaikęs nuo nusikalstamų veiksmų. (žr. 86 psl. 7 Priedas. Lentelė „Vaikystėje man labiausiai trūko...“) Šie atviri pačių nepilnamečių nurodyti atsakymai tik patvirtina mūsų

ankstesnius pastebėjimus, kad šeima yra vienas svarbiausių socializacijos institutų vaiko gyvenime. Todėl defektai atsiradę pirmaisiais jo gyvenimo metais, kai socializacija yra intensyviausia, lemia ir daugiau problemų kituose socializacijos agentuose (mokykloje, renkantis draugus, atsirenkant informaciją iš masinio informavimo priemonių). O kuo daugiau ir senesni tie trūkumai yra tuo sunkiau paveikti jų įtakotas nuostatas, įpročius ir įgūdžius.

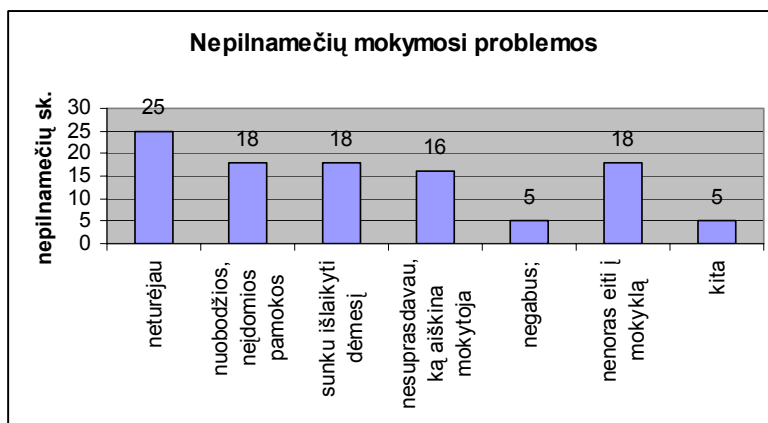
Apibendrinant galima teigti, kad dauguma atvejų santykiečiai tarp nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę pataisos namuose bei jų tėvų, brolių ir seserų, nuteistųjų teigimu yra pakankamai geri. Visgi vaikai mažiau norėjo kalbėti apie tėvą taip pat apie jį dažniau buvo atsiliepiama neigiamai. Kalbant apie discipliną ir tėvų taikomas auklėjimo priemones reikia pastebėti, kad tik trečdaliu atvejų su vaiku buvo bandoma pasikalbėti apie jo netinkamą elgesį, pusė respondentų buvo auklėjami smurtiniu elgesiu ir apie trečdalis buvo visai nebaudžiami arba labai retais atvejais. Visi šie įvardinti dalykai lemia socializacijos problemas šeimos institute.

Mokykla

Mokykla nepilnamečio socializacijos procese užima svarbią vietą, nes joje dirbantys specialistai gali padėti spręsti jau pastebimas socializacijos problemas, bet taip pat šiame institute gali būti ir desocializuojančių veiksnių.

Atsakydami į klausimą – ar turėjo mokymosi sunkumų, iš 84 nepilnamečių pataisos namuose – 25 atsakė, kad neturėjo, nors 5 iš jų mokykloje gaudavo penketus ir žemesnius pažymius ir tik vienas gyveno kartu su abiem tėvais, tačiau jis daugiau nieko nenurodė kituose klausimuose susijusiuose su tėvu, o rašydamas ko labiausiai trūko vaikystėje nurodė būtent jį. Kiti po 18 kartų pasirinko variantus: „nuobodžios pamokos“, „sunku išlaikyti dėmesį“ bei „nenoras eiti į mokyklą“. Dar 16 kartų buvo pasirinktas variantas – „nesuprasdavau, ką aiškina mokytoja“, 5 kartus – „aš negabus“ taip pat keletas parašė, kad jiems buvo sunku susikaupti, tingėjo mokytis, konfliktuodavo su vaikais arba nepatiko mokykla. (10 Diagrama. Nepilnamečių mokymosi problemos) Visi paminėti atsakymai neigiamai veikia nepilnamečio motyvaciją mokytis, o tai lemia ir socializacijos problemas šiame institute.

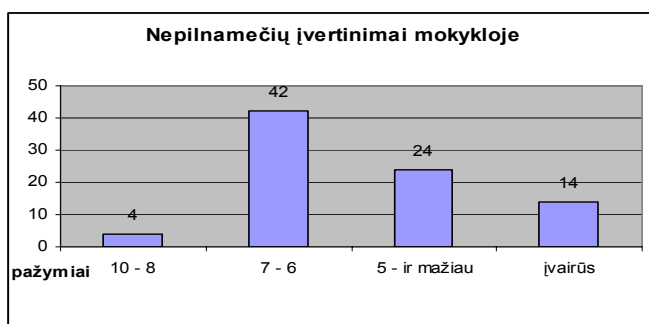
10 Diagrama. Nepilnamečių mokymosi problemos

Siejant nepilnamečių mokymosi problemas ir šeimą (žr. 86 psl. 8 *Priedas*. Diagrama „Mokymosi sunkumai ir gyvenimo sąlygos“) galima pastebėti, jog šiek tiek daugiau nurodė turėję sunkumų mokantis tie, kurie gyveno su vienu iš tėvų nei kiti. Tarp jų taip pat buvo šiek tiek daugiau ir prasčiau besimokančių – gaunančių penketus ir žemesnius pažymius. Todėl matome, jog problemos šeimoje veikia ir nepilnamečio mokymosi rezultatus bei motyvaciją.

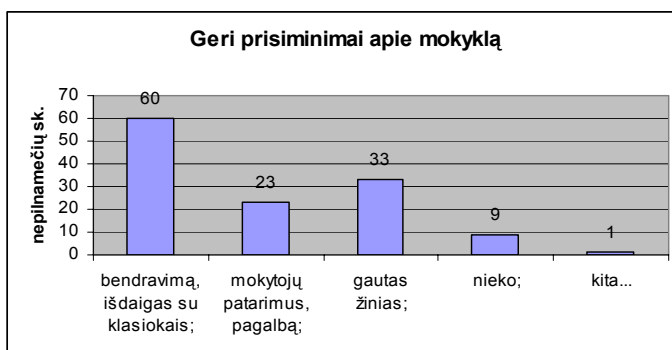
Kalbant apie nuteistųjų laisvės atėmimu nepilnamečių įvertinimus mokykloje, reikia pastebėti, kad jų gebėjimai nebuvo itin prasti. (*11 Diagrama*. Nepilnamečių įvertinimai mokykloje) Anketose 42 respondentai nurodė, kad jų gaunami pažymiai buvo 7 – 6, 14 – teigė gaudavę įvairius įvertinimus, 4 nepilnamečių teigimu jų pažymiai buvo 8 – 10 ir beveik trečdalis mokėsi penketais ir žemesniais pažymiais iš kurių 2 parašė gaudavę tik dvejetus. Neigiami įvertinimai dažnai lemia ir neigiamą mokytojų požiūrį į šiuos vaikus, ypač jei jie dažnai praleidinėja pamokas arba jų metu elgiasi netinkamai, taip mėgindami atkreipti bendraklasių dėmesį į save. Neigiama mokytojo reakcija į tokį elgesį jį tik sustiprina.

11 Diagrama. Nepilnamečių įvertinimai mokykloje

Tai ką kalbėjome apie nepilnamečio elgesį patvirtina, jog daugiausia kartų – 60 buvo pasirinktas variantas „bendravimas ir išdaigos su klasės draugais“ atsakant į klausimą apie gerus prisiminimus iš mokyklos. (*12 Diagrama*. Geri prisiminimai apie mokyklą.) Taip pat atsakymuose apie malonius prisiminimus galima pastebėti ne vien tik socializacijos problemas lemiančius veiksnius. Kiek daugiau nei trečdalis nuteistųjų – 33 atvejais iš 85 įvertino ir mokykloje gautas žinias, bei 23 nepilnamečiai sutiko, kad kai kurių mokytojų pagalba ir patarimai jiems buvo svarbūs. Ir tik 10 – negalėjo prisiminti nieko teigiamo apie savo mokyklą.

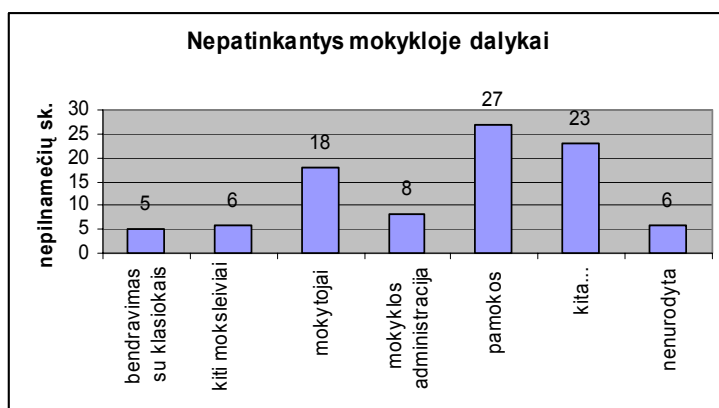
12 Diagrama. Geri prisiminimai apie mokyklą

Dar vienas veiksnys stiprinantis motyvaciją mokytis yra mokytojų pagyrimai, vaikams labai svarbu būti pastebėtiems ir įvertintiems. Todėl kalbant apie mokykloje gaunamus pagyrimus tik pusė nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, teigė sulaukdavę pagyrimų, tačiau ne visi jie buvo iš mokytojų ar kitų suaugusiųjų. (žr. 86 psl. 9 *Priedas*. Lentelė „Pagyrimai mokykloje“). O mažiau nei trečdalis – 22 nuteistieji pažymėjo nesulaukiantys pagyrimų, kiti – nurodė tik kartais buvę pagiriami. Tai rodo, kad mokytojai ne dažnai paskatindavo teigiamus moksleivių pasiekimus mokykloje, kas mažino ir jų motyvacijos mokytis silpnėjimą.

Daugeliu atvejų mokykla kėlė ir neigiamus prisiminimus, tačiau 15 nepilnamečių iš 79 pasisakiusiųjų negalėjo pasakyti kas jiems nepatiko mokykloje, rašydami, kad mokykloje buvo viskas gerai arba „kai netingėdavau mokytis niekas man neužkliūdavo“. (13 *Diagrama*. Nepatinkantys mokykloje dalykai) Visgi 64 nuteistieji turėjo neigiamų pastebėjimų. Kai kurie iš 27 nepilnamečių rašė, kad pamokos jiems buvo nuobodžios, per ilgos arba jų per daug, tingėjosi mokytis, nepatiko tai, jog reikia dirbti arba nėra ką veikti, buvo ir tokių, kurie jų nesuprasdavo ar nemokėjo. 18 atvejų buvo nurodyta, kad nepatiko mokytojai, nes jie šaukdavo, neleisdavo užsiimti norima veikla pamokų metu, o keli atsiliepimai buvo labai neigiami ir griežti, tačiau įtikinamų argumentų išsakyta nebuvo. Panašių pasisakymų buvo ir apie mokyklos administraciją. Rašydami apie tai, kodėl nepatiko bendraklasiai ar kiti moksleiviai, keletas laisvės atėmimo bausmę atliekančių nepilnamečių teigė, kad jie nepasižymi tokiomis savybėmis kaip jų draugai, kad „jie kabinėjasi“, dažnai kyla konfliktai, vienas nepilnametis nurodė, kad kiti moksleiviai įtakoja nusikalstamą elgesį. Tarp kitų nepatinkančių mokykloje dalykų buvo tai, kad nuteistasis tingėdavo mokytis, eiti į mokyklą, joje buvo neįdomu.

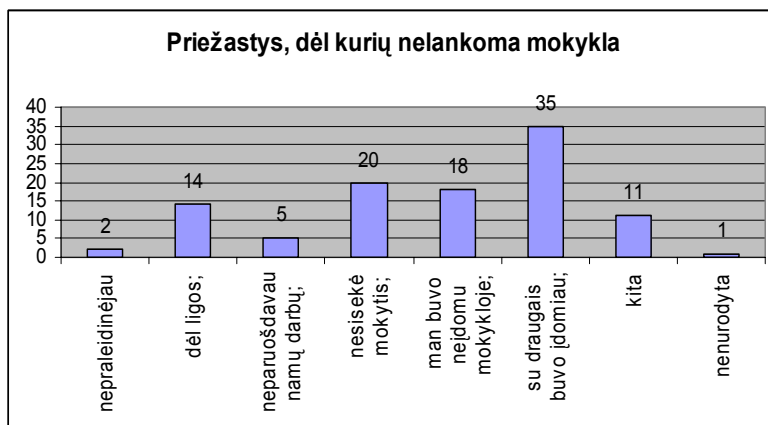
13 *Diagrama*. Nepatinkantys mokykloje dalykai

Visi nepatinkantys mokykloje dalykai atgraso nepilnametį nuo jos ir silpnina jo ir taip nedidelį norą lankyti mokyklą. Tačiau tam, kad mokymasis būtų sėkmingas svarbu be pateisinamų priežasčių nepraleidinėti pamokų. Tik 14 nepilnamečių pažymėjo, kad praleisdavo pamokas dėl ligos. (14 *Diagrama*. Priežastys, dėl kurių nelankoma mokykla) Dažniausia – 35 kartus tarp nuteistųjų buvo pasirinktas variantas, kad už mokyklos ribų su draugais jiems būdavo įdomiau. 20 –

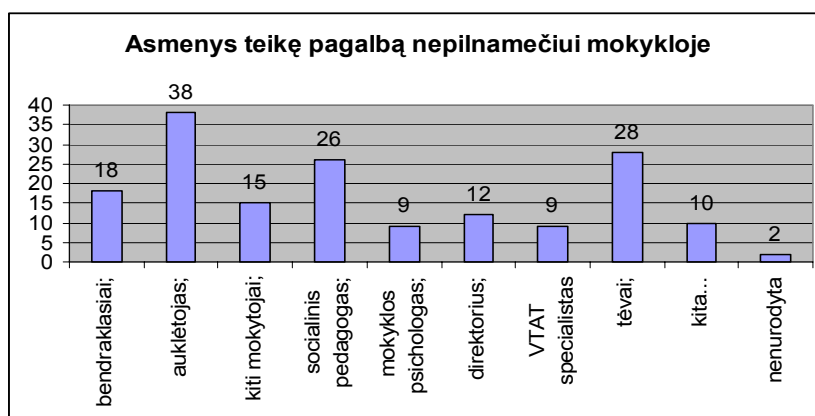
praleisdavo pamokas, nes jiems nesisekė mokytis, 18 – mokykloje buvo neįdomu, 5 – nes neparuošdavo namų darbų. Kiti – nes nesutardavo su mokytojais ar bendraklasiais, jiems nepatiko arba tingėjo mokytis, vienas – vengdavo kontrolinių, du – eidavo dirbti. Kaip matome iš pateiktų atsakymų nuteistieji nebuvo itin susidomėję mokymusi, o tai savo ruožtu veikė nepilnamečio atstūmimą mokykloje ir kitas įvardintas socializacijos problemas šiame institute.

14 Diagrama. Priežastys, dėl kurių nelankoma mokykla

Nepilnamečiui, turinčiam mokymosi problemų, pagalba iš aplinkinių yra būtina, kitaip jis gali visai prarasti motyvą mokytis, siekti geresnės ateities gyvenime. Tuo tarpu vos baigęs aštuonias klases (toks išsilavinimo vidurkis tarp nepilnamečių buvo tyrimo Kauno nepilnamečių pataisos namuose atlikimo dieną), jis tokią galimybę praranda ir belieka su turima patirtimi vėl sugrįžti į panašią įstaigą. Nuteisti nepilnamečiai nurodė, kad jiems buvo stengiamasi padėti mokytis, dažniausiai tai būdavo klasės auklėtojas – 38 kartus pasirinktas variantas, taip pat tėvai – 28 ir mokyklos socialinis pedagogas – 26. (15 Diagrama. Asmenys teikę pagalbą nepilnamečiui mokykloje) Aštuoniolika kartų buvo pasirinktas variantas, kad padėti stengėsi ir bendraklasiai, 15 – kiti mokytojai, 12 – mokyklos direktorius, 9 – mokyklos psichologas. Devyniems nepilnamečiams padėti stengėsi ir Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai, be paminėtųjų dar buvo direktoriaus pavaduotojai, močiutė ir kiti artimieji. Verta paminėti, kad 6 nuteistieji teigė, kad jiems pagalbos nereikia, o jai ir reikėtų jie jos neprašytų ir nepriimtų.

15 Diagrama. Asmenys teikę pagalbą nepilnamečiui mokykloje

Apžvelgiant galime išskirti, kad nors daugumos nepilnamečių mokymosi rezultatai mokykloje buvo vertinami vidutiniškai, tačiau didžioji dauguma jų pripažino turėję mokymosi sunkumų, kurie labai įtakojo jų motyvaciją mokytis, todėl net 68 apklaustieji nurodė praleisdavę pamokas dėl nepateisinamų priežasčių, o tai savo ruožtu tik dar labiau gilino jų socializacijos problemas. Tenka pripažinti, jog su tomis problemomis daugiausia kovodavo klasės auklėtojai, tėvai ir mokyklos socialinis pedagogas, tačiau be nepilnamečio suinteresuotumo ir noro čia tik labai sunkiai ir atsidavusiai dirbant galima ką nors padaryti, ko dažnai mūsų mokyklose ir stinga.

Draugai

Draugų įtaka nepilnamečių gyvenime yra labai svarbi, kaip matėme anksčiau daugiausia – 35 atvejais nuteistieji pasirinko variantą, kad dažnai praleisdavo pamokas, nes už mokyklos ribų jiems su draugais buvo įdomiau. Todėl reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad net 58 vaikai pažymėjo, jog kai kurie iš jų draugų buvo įtariamais, kaltinami ar nuteisti už nusikalstamos veikos padarymą. (žr. 87 psl. 10 *Priedas*. Diagrama „Teisti, kaltinami, įtariamais nusikalstamos veikos padarymu asmenys draugų rate“). Be to, net trečdalis (27 atvejais) nuteistųjų draugavo tik su vyresniais asmenimis (žr. 87 psl. 11 *Priedas*. Lentelė „Draugų amžius“), o tai gali būti bendraamžių atstūmimo pasekmė. Šie duomenys rodo, kad nuteistųjų nepilnamečių artimiausioje aplinkoje buvo daug asocialaus elgesio pavyzdžių. Desocializuojantį šio instituto poveikį nuteistiesiems patvirtina tai, kad visi nepilnamečiai dažnai bendravo ir kartu leisdavo ne tik laisvą laiką (2 *Lentelė*. Santykiai su draugais), bet ir pamokas praleisdavo todėl, kad taip leidžiamas laikas jiems buvo įdomesnis.

2 Lentelė. Santykiai su draugais

Santykiai su draugais	Nuteistųjų sk.
dažnai bendravom, kartu leisdavom laisvalaikį;	78
kartais susitikdavome;	2
buvom tiesiog pažįstami;	2
kita...	5
nenurodyta	1

Kalbant apie tai, kokiomis savybėmis turėtų pasižymėti draugai nuteistiesiems labai svarbu pasitikėjimas. Rašydami apie tai, koks turėtų būti tikras draugas iš 77 – 58 nuteistieji nepilnamečiai minėjo, kad jis turėtų padėti, nepalikti bėdoje ar sunkią akimirką, 9 – neišduoti. Kiti rašė: kad draugas turi būti supratingas, drąsus, nemeluojantis, protingai mąstantis, galintis už save pastovėti, neleidžiantis daryti nusikaltimų, „kuris apsiimtų už mane visas problemas“, „kuris niekada nepastūmės padaryt kažką blogo“, „nešneka už akių apie tave“ taip pat nepamiršta. (žr. 87 psl. 12 *Priedas*. Lentelė „Tikras draugas yra tas, kuris“). Atsakydami į uždaro pobūdžio klausimą apie draugų savybes nepilnamečiai daugiausia kartų nurodė, kad jų draugai turi pasižymėti drąsa (45), sąžiningumu (42), mokėjimu bendrauti (39). (3 *Lentelė*. Nuteistojo nepilnamečių draugams būtinos savybės) Visgi reikia pastebėti, kad iš 42 sąžiningumą laikusių būtina jų draugams savybe

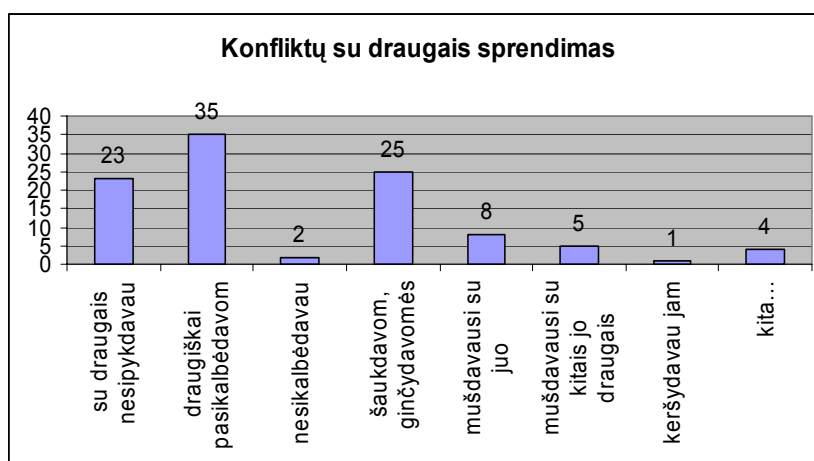
nuteistųjų, 30 – savo draugų rate turėjo teistų, kaltinamų ar įtariamų asmenų. Todėl galima teigti, jog sąžiningumas vertinamas tada, kai šia savybe pasižymima draugų atžvilgiu. 15 – paminėjo, kad jų draugai turi pasižymėti fizine jėga. Taigi, visa ši informacija apie draugų savybes parodo, kad nuteistieji nepilnamečiai renkasi draugus, turinčius savybes, būdingas jaunimo grupuotėms, kuriais galėtų pasikliauti rizikingose situacijose, pasižyminčiais drąsa, jėga, patikimumu, sąžiningumu tarp draugų.

3 Lentelė. Nuteistojo nepilnamečių draugams būtinos savybės.

Kokias savybes turi turėti jūsų draugas?	
nuoširdumą;	28
drąsą;	45
atvirumą;	31
mokėjimą bendrauti;	39
fizinę jėgą;	15
sąžiningumą;	42
kita...	2

Draugais tampama tada, kai asmuo atitinka tam tikras jam keliamas savybes ir su juo yra smagu kartu leisti laiką. Galbūt todėl trečdalis apklaustųjų nurodė su draugais nesipykstantys arba iškilusius nesutarimus mėginantys išsiaiškinti taikiai, ramiai. (16 Diagrama. Konfliktų su draugais sprendimas) Visgi kartais nepavykus to padaryti 25 nuteistieji nurodė ginčydavęsi, pakeldavę balsą, 8 – kartais susimušdavę, 5 – susimušdavę su jo draugais. Kiti teigė, kad tarp tikrų draugų konfliktai kyla labai retai. Iš šių atsakymų matyti, kad nepilnamečiai retai konfliktus su draugais sprendavo naudodami smurtą.

16 Diagrama. Konfliktų su draugais sprendimas

Rašydami apie tai, kokių žmonių nemėgsta nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę nepilnamečių pataisos namuose, minėjo tokias savybes: melavimą ir apgaudinėjimą – 22 kartus, apsimetinėjimą ir veidmainiavimą – 19 kartų, savanaudiškumą – 6 kartus, taip pat nemėgsta agresyvių, piktų, įkyrių, nesąžiningų, savimi pasitikinčių žmonių, paliekančių bėdoje. Dar kiti rašė – „kurie prie silpnėsių lenda“, „iš manęs tyčiojasi“, „yra teisūs“, „veda iš dorybės kelio“, „aiškina kaip gyventi“ ir pan. (žr. 88 psl. 13 Priedas. Lentelė „Nemėgstu žmonių, kurie“). Nepilnamečiams

labai svarbus atvirumas ir tiesa jų atžvilgiu, kad galėtų pasitikėti žmogumi, paprastai tai sąlygoja neigiama patirtis.

Jau žinome, kad dauguma iš nuteistų nepilnamečių bendravo su įtariamais, kaltinamais ar jau teistais už nusikalstamos veikos padarymą asmenimis. Septyni nuteistieji išskyrė, kad draugai buvo visiškai nesusiję su jo nusikalstamais veiksmais, kiti – kad ne visi draugai prie to prisidėjo. (*4 Lentelė. Nusikalstamumas ir draugų įtaka*) Dar 39 – nurodė, kad nusikalstama veika – buvo jų pačių sprendimas, nors dauguma – 33 atvejais tokioje veikloje kartu dalyvavo ir draugai. Iš dviejų pažymėjusių, kad draugai privertė padaryti nusikaltimą, savo draugų rate teistų asmenų neturėjo, tačiau vienas jų buvo teistas 2 kartus, kitas 6. Iš gautų atsakymų matyti, kad net pusė nepilnamečių nurodė, jog draugai kartu dalyvavo nusikalstamoje veikoje arba į ją įtraukė. Tai tik patvirtina, kad bendravimas su kriminalinę patirtį turėjusiais draugais įtakojo ir paties nepilnamečio nusikalstamus veiksmus, nors dažnai ir jis pats apsisprendavo netinkamai.

4 Lentelė. Nusikalstamumas ir draugų įtaka

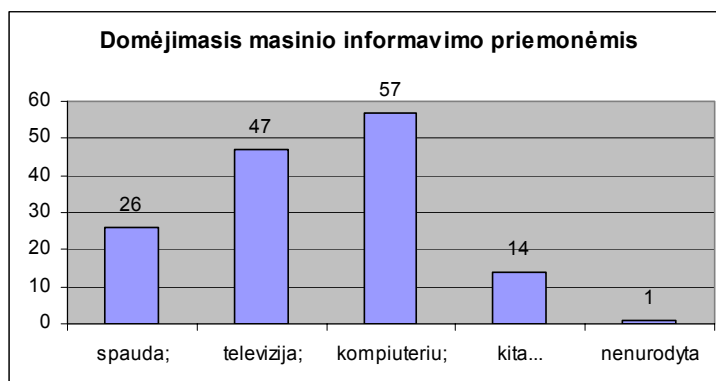
Nusikalstamumas ir draugų įtaka	
jei ne jie, aš nebūčiau padaręs šio nusikaltimo;	14
jie kartu su manimi dalyvavo;	33
jie privertė mane padaryti šį nusikaltimą;	2
tai buvo mano sprendimas;	39
kita...	11

Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad bendraamžių atstūmimas ir netinkamų draugų pasirinkimas labai smarkiai įtakoja nepilnamečių socializacijos problemas.

Masinio informavimo priemonės

Į klausimą ar iki patekimo į pataisos namus domėjotės masinio informavimo priemonėmis 4 nepilnamečiai nurodė domėjęsi kitais dalykais. (*17 Diagrama. Domėjimasis masinio informavimo priemonėmis*) Daugiausia jų domėjosi kompiuteriu ir televizija, kur ir yra pateikiamas plačiausias spektras elgesio pavyzdžių.

17 Diagrama. Domėjimasis masinio informavimo priemonėmis

Nors ne daugelis parašė domėjęsi spauda ir žurnalais, tačiau net 60 nuteistųjų nurodė skaitydavę bei 13 – retkarčiais paskaitinėdavę (žr. 88 psl. *14 Priedas. Lentelė „Spauda ir*

nepilnametis“). Kalbant apie skaitomiausias temas dažniausiai buvo skaitoma apie nusikaltimus ir katastrofas. Be paminėtųjų temų dar buvo domimasi sportu, horoskopais. (5 *Lentelė*. Skaitomiausios temos tarp nuteistųjų). Atsakymai rodo, kad nuteisti nepilnamečiai domėjosi kriminalinėmis temomis, kur pateikiama daug neigiamos informacijos.

5 *Lentelė*. Skaitomiausios temos tarp nuteistųjų

Skaitomiausios temos tarp nuteistųjų	
nusikaltimai ir katastrofos;	61
laisvalaikio pramogos;	9
apie pomėgius;	8
socialinės temos;	1
politinės naujienos;	4
kita...	7
nenurodyta	1

Nors ne visi nepilnamečiai itin domėjosi, tačiau visi žiūrėdavo televiziją (žr. 88 psl. 15 *Priedas*. Lentelė „Televizija ir nepilnametis“). Veiksmo (67 kartus), komedijiniai (60 katų) ir siaubo (55 kartus) filmų ar serialų žanrai buvo įvardinti kaip mėgstamiausi (žr. 88 psl. 16 *Priedas*. Lentelė „Mėgiamų filmų/serialų žanras“). Žiūrimiausios televizijos laidos tarp nuteistųjų, buvo publicistinės, dokumentinės: „Abipus sienos“, „Srovės“, „TV3 pagalba“ ir kt. bei pramoginės: „Padainuokim“, „Puikusias šau“, „Dzin“, „Langai“ ir pan. (žr. 88 psl. 17 *Priedas*. Lentelė „Laidų pobūdis“). Iš informacijos pateikiamos per televiziją taip pat matyti, kad nuteistasis matydavo labai daug asocialaus elgesio pavyzdžių.

Be televizijos dar vienas labai svarbus įvairaus elgesio modelių šaltinis, turintis įtakos vaikų agresyviai ir nusikalstamai elgesiui yra kompiuteris, tik 13 iš 85 nuteistų nepilnamečių pažymėjo nesinaudojantys kompiuteriu, visi kiti juo naudojo, tačiau tik 7 iš jų nurodė ruošdavę namų darbus. Didžiajai daugumai kompiuteris buvo bendravimo priemonė. O 55 nepilnamečiai iš 72 nurodė leisdavę laiką žaisdami kompiuterinius žaidimus. (6 *Lentelė*. Veikla prie kompiuterio)

6 *Lentelė*. Veikla prie kompiuterio

Veikla prie kompiuterio	
ruošdavau namų darbus;	7
ieškodavau naudingos informacijos;	19
bendraudavau su žmonėmis;	54
žaisdavau kompiuterinius žaidimus;	55
kita...	6

Pastebėti reikia tai, kad net 17 nuteistųjų nurodė, kad prie kompiuterio praleisdavo daugiau kaip šešias valandas per dieną, nors pusė iš jų gyveno su abiem tėvais, o kiti – 8 augo tik su motina arba visai neturėjo tėvų, be to kiti nurodė – įvairiai praleisdavę laiko prie kompiuterio taip pat galėjo nekontroliuojamai juo naudotis. (žr. 89 psl. 18 *Priedas*. Lentelė „Praleidžiamas laikas prie kompiuterio“) Reikia pastebėti ir tai, kad net 35 iš žaidusių kompiuterinius žaidimus augo nepilnoje šeimoje – be tėvo. Taigi galima sieti, kad tėvo nebuvimas veikė nepilnamečio asocialų

elgesį, užgniaužiamą savyje pyktį, kuris gali būti išliejamas žaidžiant kompiuterinius žaidimus ir leidžia atsiriboti nuo realybės. Dauguma mokslininkų patvirtina tarp nepilnamečių populiarių kompiuterinių žaidimų žalą dėl demonstruojamo smurto, tačiau kaip matome, nei nuteistieji vaikai, nei jų auklėtojai per daug tuo nesirūpino. Be to, siejant šiuos faktus su socialinio mokymosi teorija galima teigti, kad visos masinio informavimo priemonės labai neigiamai veikė nepilnamečių socializaciją, juolab, kad jie neturėjo šeimos, kuri galėtų padėti spręsti šias problemas.

I klausimą ar atliekant bausmę pataisos namuose pasikeitė jūsų spaudos skaitymo, televizijos žiūrėjimo, naudojimosi kompiuteriu įpročiai iš 84 – 47 nepilnamečiai atsakė, kad pasikeitė, tačiau iš pateiktų atsakymų matyti, kad ne visi jį tinkamai suprato, kai kurie atsakydami rašė, kad pasikeitė patys, jų mąstymas, kad dabar kitaip vertina žmones. (7 *Lentelė*. Ar pasikeitė būnant pataisos namuose nepilnamečių domėjimasis masinio informavimo priemonėmis) Visgi džiugu tai, kad bent keletas jų pradėjo daugiau domėtis pasauliu, skaityti, mažiau žiūrėti televiziją. Tai rodo, kad pataisos įstaiga padėjo pakeisti požiūrį ne tik į spaudą, televizijos rodomas laidas, kompiuterio galimybes, bet ir susimąstyti apie savo gyvenimą ir pamatyti įvairesnį pasaulį, ko trūko anksčiau, deja tokių yra mažuma. Kiti visgi apgailestavo, kad Kauno nepilnamečių pataisos namuose jiems negalima naudotis internetu, kad nebegali tiek laiko, kiek anksčiau praleisti prie kompiuterio, žaisti kompiuterinių žaidimų, tiek žiūrėti televizijos. Visgi buvo ir tokių, kurie rašė, kad niekas jų gyvenime nepasikeitė (35 respondentai) arba netgi, kad buvimas pataisos namuose jiems yra įdomesnis nei laisvėje, kad daugiau pradėjo domėtis nusikaltimais. Tai tik parodo, kad ir uždara pataisos įstaiga negali padėti nepilnamečiui keistis, kol jis nesupranta kodėl jam tai turėtų būti svarbu. O režimas ir kitos galiojančios griežtos taisyklės tik dar labiau skatina jį priešintis joms.

7 *Lentelė*. Ar pasikeitė būnant pataisos namuose nepilnamečių domėjimasis masinio informavimo priemonėmis

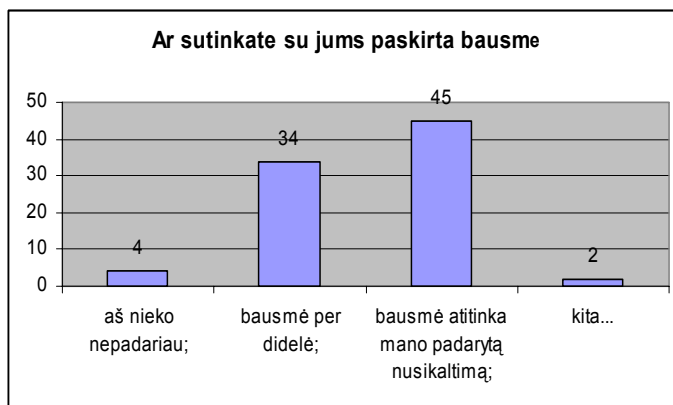
Ar pasikeitė būnant pataisos namuose nepilnamečių domėjimasis masinio informavimo priemonėmis	
taip	47
ne	35
kita	2
nenurodyta	1

Apžvelgiant reikia pažymėti, kad nepilnamečiai, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, skaitydami spaudą dažniausiai domisi nusikaltimais ir katastrofomis, daug laiko praleidžia žiūrėdami per televiziją veiksmo ar siaubo filmus ir serialus, bei publicistines ir pramogines laidas. Taip pat labai daug laiko praleidžia žaisdami kompiuterinius žaidimus. Todėl socializacijos problemos, atsiradusios laisvėje bei nepilnamečio izoliavimas nuo visuomenės apgyvendinant jį kartu su kitais nuteistaisiais tik dar labiau apsunkina darbą, siekiant tas problemas pašalinti ir keisti jų įpročius. Tačiau tyrimas parodė, kad priemonių nesusijusių su laisvės atėmimu taikymas taip pat nėra labai efektyvus, kadangi didžioji dauguma apklaustųjų jau buvo bent po sykį teisti.

Socializacija pataisos namuose

Tam, kad pataisos įstaiga galėtų padėti nepilnamečiui pasikeisti, visų pirma jis turi pripažinti savo kaltę ir sutikti su jam paskirta bausme. Visgi tik šiek tiek daugiau nei pusė nuteistųjų pritarė jiems paskirtai bausmei. (18 Diagrama. Ar sutinkate su jums paskirta bausme) 34 mano, kad paskirta bausmė yra per didelė, iš jų du nurodė, kad jie nieko nepadarė. Kiti du tik iš dalies nesutinka su bausme. Beveik pusei nepilnamečių manant, kad bausmė yra per didelė, tai ne tik apsunkina pataisos įstaigos darbą su jais, bet neigiamai veikia ir kitus nuteistuosius ir dėl to pataisos procesas tampa gerokai sudėtingesnis, siekiant jų socializaciją pakreipti tinkama linkme.

18 Diagrama. Ar sutinkate su jums paskirta bausme

Antras svarbus dalykas pataisos procese yra suvokimas kodėl jie yra nuteisti ir ko siekiama paskiriant bausmę. 51 nuteistasis nepilnametis parašė, jog jiems paskirta laisvės atėmimo bausmė siekiama juos pataisyti, išauklėti, pakeisti jų elgesį, priversti susimąstyti apie savo veiksmus, išmokyti gero elgesio ir pan. 22 nepilnamečiai mano, kad tokia bausmė siekiama jiems pakenkti, „sugadinti gyvenimą“, izoliuoti juos nuo visuomenės. Kiti rašė: „atlyginti savininkui žalą“, įbauginti. (žr. 90 psl. 19 Priedas. Lentelė „Bausmės tikslas“). Daugiau nei dviejų trečdalių nepilnamečių suvokimas, kodėl jie yra pataisos įstaigoje gali padėti tiek įstaigos personalui, tiek nepilnamečiui bendradarbiauti siekiant to tikslo. Visgi net 22 nepilnamečiams manant, kad paskirta bausmė siekiama atkeršyti, pakenti ar atskirti juos nuo visuomenės, reikia tik pakartoti, jog nepritariantieji bausmei priešinsis ir ja siekiamam tikslui – išmokyti jį naujų įgūdžių padėsiančių gyventi visuomenėje nenusikalstant, o efektyviai joje adaptuojantis.

Nuteistojo, patekusio į Kauno nepilnamečių pataisos namus, socializacijos problemas mėginama spręsti užtikrinant jiems dalyvavimą įvairiose veiklose – organizuojant jų mokymą, užtikrinant dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose, suteikiant galimybę dirbti, tokiomis priemonėmis taip pat siekiama išvengti neigiamos pataisos įstaigos įtakos. Visgi, kad tokios pastangos neštų naudą reikia, kad nepilnamečiai būtų suinteresuoti tokia pagalba priimti.

Siekiant išsiaiškinti tai, nepilnamečiams buvo pasiūlyta pasirinkti teiginį, labiausiai atitinkantį jų nuomonę apie dalyvavimo socialinės reabilitacijos programose priežastis. (8 Lentelė.

Dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose) Iš pateiktų atsakymų matyti, kad tik pusė visų dalyvaujančių yra motyvuoti gauti žinių, padėsiančių geriau pažinti save ir kitus, sugrįžti į visuomenę ir efektyviau joje funkcionuoti, nors reikia paminėti, kad 3 iš jų dalyvavimas yra galimybė kažkaip praleisti laiką. 19 – nurodė dalyvaujantys programose tik todėl, kad jos yra privalomos, o vienas rašė, kad dalyvauja nenoriai, nes jam nepatinka, tie nepilnamečiai su kuriais jis patenka į vieną grupę. Dar vienas išskyrė, kad pataisos įstaigoje vykdomos programos jam yra įdomios. Šie atsakymai rodo, kad tie nepilnamečiai, kurie nėra suinteresuoti keisti savo įpročių, kurie nesutinka su jiems nustatytomis taisyklėmis ir nesupranta baudmės tikslo, neįvertina ir pataisos įstaigos pastangų jiems pagelbėti ir paskatinti kitaip pažvelgti į savo situaciją, aktyviai išnaudoti suteiktas galimybes asocialių nuostatų keitimui.

8 Lentelė. Dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose

Dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose	
dalyvauju tik todėl, kad privaloma nors man visai neįdomu;	19
privalau dalyvauti, nes būdamas pataisos namuose turiu kažkuo užsiimti;	22
dalyvauti privalau, bet čia gaunu naujų žinių ir galiu geriau pažinti save, tobulėti;	42
kita	2
nenurodyta	3

Visgi net ir nenoromis dalyvaujant socialinės reabilitacijos programose, tačiau 62 nuteistieji mano, kad būnant laisvėje naujos žinios ir įgūdžiai, ugdyti dalyvaujant socialinėje reabilitacijoje jiems pravers. (žr. 91 psl. 20 Priedas. Lentelė „Ar gautos žinios ir įgūdžiai dalyvaujant socialinės reabilitacijos programose pravers ateityje?“) Tai rodo kad dalis „pasyviųjų stebėtojų“ sutinka, jog pateikiamos žinios gali būti naudingos ir tai tik patvirtina, kad programinis darbas yra viena efektyviausių pataisos priemonių, galinčių paveikti socializacijos defektų įtakotas asocialias ir kitas neigiamai veikiančias nuostatas.

Nepilnamečiai patekę į pataisos įstaigą dažnai susiduria su įvairiais sunkumais ir problemomis, todėl svarbu, kad galėtų pasitikėti pareigūnais, kurių darbas yra jiems padėti. Daugiausia nuteistųjų – 44 pasitiki būrio viršininku, 26 – dažniausiai mėgina susitvarkyti patys, tačiau dalis jų prirėkęs kreipiasi pagalbos į draugus ar pareigūnus, 20 nuteistųjų mano, kad jiems išspręsti kai kurias problemas gali padėti psichologas, 14 – su kai kuriais sunkumais susidoroti padeda draugai pataisos įstaigoje, 9 – kartais kreipiasi į auklėtojus, 7 – į kitus pareigūnus. (9 Lentelė. Kas pataisos namuose padeda spręsti jums kylančias problemas?) Trys nurodė neturintys problemų, o du teigia, kad jiems niekas nepadeda. Atsakymai rodo kad didžioji dauguma – 57 nepilnamečiai pasitiki pareigūnais ir prirėkęs kreipiasi į juos pagalbos, o tai tik stiprina pasitikėjimą tarp darbuotojų ir nuteistųjų, todėl teigiamai veikia ir nepilnamečio socializacijos procesą.

9 Lentelė. Kas pataisos namuose padeda spręsti jums kylančias problemas?

Kas pataisos namuose padeda spręsti jums kylančias problemas?	
psichologas;	20
būrio viršininkas;	44
sveikatos priežiūros skyriaus darbuotojas;	4
kiti pareigūnai;	7
draugai pataisos namuose;	14
pats sprendžiu;	26
neturiu jokių problemų;	3
auklėtojas	9
niekas	2
nenurodyta	1

Apibendrinant galima teigti, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys nepilnamečiai nėra labai suinteresuoti jiems teikiama pagalba. Nors didžioji dauguma jų puikiai suvokia jiems paskirtos bausmės tikslą, tačiau galima teigti, kad tik kiek daugiau nei pusė jų pritaria tokiai taikomai priemonei, siekiant padėti jiems pasikeisti. Na, o vienas pagrindinių būdų tą padaryti yra pačių nuteistųjų noras keistis, tačiau vos pusė jų yra suinteresuoti dalyvauti socialinės reabilitacijos programose.

Nuteistojo nepilnamečio asmenybės bruožai

Kalbant apie nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių pataisos namuose, asocialaus elgesio patirtį, reikia pastebėti, kad iki pastarojo nuteisimo, dauguma jų – 62 jau buvo susidūrę su teisėsaugos institucijomis, taip pat 5 iš jų – buvo nuteisti pirmą kartą (žr. 91 psl. 21 *Priedas*. Lentelė „Pažintis su teisėsaugos institucijomis“). Tai rodo, kad socializacijos problemos pasireiškia gana anksti ir nesant kokybiško socialinio darbo su šeima, nesprendžiant mokykloje nepilnamečio sunkumų, o tik juos pagilinant, jis atsiduria netinkamų draugų rate ir galiausiai patenka į pataisos įstaigų priežiūrą. Dažniausia jei jis nepadaro labai sunkaus nusikaltimo, jam skiriama alternatyvi laisvės atėmimui baudžiamosios atsakomybės priemonė tikintis, kad tai padės jam susimąstyti apie savo veiksmus. Tačiau galima tik pastebėti, kad pataisos inspekcijos užtikrinančios kai kurių iš alternatyvių priemonių vykdymą ne visada gali paveikti nepilnamečių ir pakeisti susiformavusias jo netinkamas nuostatas, kadangi dauguma apklaustų nuteistųjų nurodė turėję ne mažą kriminalinę patirtį.

Nuteisti nepilnamečiai kalbėdami apie savo gerąsias savybes minėjo pasižymintys gerumu, sąžiningumu, nemokėjimu meluoti, darbštumu, nuoširdumu, linksmumu, galėjimu padėti kitiems. Kaip teigiamas savo savybes kai kurie įvardino užsispyrimą, kantrybę, drąsą, pasitikėjimą savimi ir pan. (žr. 91 psl. 22 *Priedas*. Lentelė „Nepilnamečių vertinamos savybės“). Visas šias savybes galima susieti su tomis, kur nuteistieji apibūdino draugus ir jų savybes. Todėl kaip jau minėjome anksčiau, nepritampantys mokykloje, neturėdami saugios namų aplinkos nepilnamečiai buriasi į panašiai mąstančių draugų grupeles, pasižyminčias savitomis taisyklėmis ir normomis, kur gali patenkinti savo naujų įspūdžių, saugumo, dėmesio bei pripažinimo poreikius.

Vardindami savo trūkumus nuteistieji rašė, kad jiems nepatinka – jų noras vogti (kaip vienas – įvardino jam „tai adrenalinas“), savanaudiškumas, karštakošiškumas, žalingi įpročiai – rūkymas, alkoholio vartojimas, pyktis, susierzinimas, uždarumas ir kt. (žr. 91 psl. 23 *Priedas. Lentelė „Nepilnamečių vertinamos savybės“*). Visgi atsakinėdami į klausimą apie nepageidaujamas savybes (10 *Lentelė. Nepageidaujamos savybės*) tik nedaugelis – trečdalis jaunuolių nurodė, jog norėtų atsikratyti blogųjų savo savybių tarp kurių dažnai buvo įvardinamos ir vagystės, žalingi įpročiai – rūkymas, alkoholio vartojimas, pasidavimas draugų įtakai, karštakošiškumas, melavimas, pyktis, „reikalai su teisėsauga“, „spjaudymasis“, necenzūrinių žodžių vartojimas, savanaudiškumas bei tinginiavimas. 4 nepilnamečiai paminėjo, jog norėtų atsikratyti gerų savo savybių (gero elgesio, nuoširdumo, tiesos sakymo), vienas jų – paminėjo, kad to nori, nes dėl šių savybių iš jo tyčiojasi. Tuo tarpu dauguma nuteistųjų yra patenkinti savo savybėmis, o tai atskleidžia ir jų nesuinteresuotumą keistis apsunkinantį pataisos įstaigų darbą.

10 Lentelė. Nepageidaujamos savybės

Nepageidaujamos savybės:	
gerų savybių	4
blogų savybių	28
aš patinku sau toks, koks esu	54
nenurodyta	4

Didžioji dauguma nepilnamečių yra patenkinti savo tiek gerosiomis, tiek blogosiomis savybėmis, tačiau reikia pastebėti, kad tai nesulaikė jų nuo nusikalstamų ar kitų asocialių veiksmų ir iš 84 pasisakiusių nepilnamečių tik 17 jų nebuvo iki šios nusikalstamos veikos padarymo susidūrę su teisėsaugos institucijomis. Be to, beveik pusė iš įvardinusių, ko jiems stigo vaikystėje, paminėjo bent vieną iš tėvų ar jų dėmesį, rūpestį, o būtent tai yra vienas svarbiausių sėkmingos socializacijos reikalavimų.

Apžvelgiant tyrimo rezultatus reikia pažymėti, kad nuteistųjų nepilnamečių socializacija šeimoje buvo ganėtinai problemiška. Nors dauguma nepilnamečių nurodė, kad su tėvais gerai sutaria, tačiau vos trečdalis jų augo pilnoje šeimoje, bet net ir tuo atveju apie tėvą jie atsiliepė dažniau neigiamai ar neutraliai nei apie motiną. Kalbant apie auklėjimą pastebima, kad gerokai dažniau nepilnamečiai buvo aklėjami naudojant smurtą arba jiems visai netaikomos jokios bausmės nei mėginama ramiai pasikalbėti apie netinkamą jų elgesį. Taip pat atsižvelgiant į vaikų išsakytas mintis dėl tėvų rūpesčio ir dėmesingumo trūkumo, darytina prielaida, kad dauguma tėvų per mažai domėjosi savo vaikų veikla, laisvalaikiu, o auklėjimas nebuvo nuoseklus.

Santykiai šeimoje, skiriamas tėvų dėmesys vaikui reikšmingas jo gebėjimui prisitaikyti naujoje aplinkoje, bendrauti, susikaupti, mokytis, vertinti kitų elgesį. Akivaizdu, kad nuteistieji turėjo mokymosi problemų, kurias galima būtų įvardinti ir kaip motyvacijos trūkumą.

Suprantama, kad neįdomios pamokos, negebėjimas sukaupti dėmesio, nesuinteresuotumas ir panašios priežastys nepilnamečius skatino kitokiais būdais patraukti suaugusiųjų bei kitų moksleivių dėmesį, sulaukiant atitinkamo jų elgesio įvertinimo, kuris tik dar labiau stiprino motyvacijos mažėjimą bei pasitraukimą iš mokyklos.

Dėmesio stoka šeimoje, nepritapimas mokykloje skatina ieškoti tokios aplinkos, kurioje nepilnametis jaustųsi vertinamas ir galėtų save realizuoti, o tai geriausiai įmanoma draugų rate. Tyrimas atskleidė tai, kad nepilnamečiai tokias savybes kaip sąžiningumą, nuoširdumą, patikimumą vertino pakankamai savanaudiškai, t. y. tik draugų, o ne kitų asmenų atžvilgiu. Tai kelia susirūpinimą, kadangi draugų įtaka ypač paauglystėje labai svarbi, o vyraujančios vertybės ir nuostatos tokiose draugų grupelėse dažnai prieštarauja visuomeninėms. Taip pat reiktų išskirti tai, kad didžioji dalis nuteistųjų nepilnamečių bendravo su kriminalinę patirtį jau turinčiais asmenimis bei, kad labai dažnai pastaroji veika buvo padaryta grupėje.

Domėjimasis spauda, televizijos laidomis ir filmais rodo didelį smurto ir kitų asocialaus elgesio pavyzdžių paplitimą tarp nepilnamečių. Tą iliustruoja ir atsakymai apie veiklą prie kompiuterio, dauguma nuteistųjų nurodė žaidžiantys kompiuterinius žaidimus, o pusė iš jų praleisdavo nuo trijų iki aštuonių ir daugiau valandų per dieną. Be to, reikia pažymėti, kad prie kompiuterio laiko daugiau praleisdavo tie, kurie augo tik su vienu iš tėvų. Taip pat nuteistų nepilnamečių vertinama drąsa, sąžiningumas ir tai, kad dauguma yra patenkinti savo savybėmis leidžia daryti išvadą, jog formuojantis vaiko asmenybei, vertybėms ir nuostatoms problemos šeimoje įtakojo ir sustiprino desocializuojančios informacijos įsisavinimą iš masinio informavimo priemonių bei supančios aplinkos.

Visos šios socializacijos problemos įtakoja nepilnamečio suinteresuotumą keistis ir atsisakyti nusikalstamos veiklos. Manytina, kad su panašiais sunkumais susiduria ne tik pataisos namų, bet ir pataisos inspekcijų pareigūnai. Tą patvirtina pakankamai aukštas pakartotinio nusikalstamumo lygis tarp apklaustų nepilnamečių, bei nesuinteresuotumas dalyvauti socialinės reabilitacijos programose. Nepaisant to, didžioji dauguma nuteistųjų sutiko, kad minėtų programų metu gautos žinios, įgūdžių tobulinimas ir kita pagalba jiems bus naudinga grįžus į laisvę, todėl galima teigti, kad socialinė reabilitacija yra viena pagrindinių ir efektyviausia priemonė siekiant teigiamai paveikti socializacijos problemų įtakotą asmenybę. Tačiau būtina pažymėti, jog pataisos namuose priešingai nei inspekcijose dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose yra privalomas.

IŠVADOS

Socializacija – tai nuolatinis, visą gyvenimą trunkantis asmens ir jo aplinkos sąveikos procesas, kurio metu žmogus perima visuomenės nusistatytas socialines normas, taisykles bei vertybes. O nusikalstamumo priežastis aiškinančių teorijų visuma remiantis įvairiais fizinės, emocinės, kognityvinės, psichologinės raidos bei jos sutrikimų aspektais taip pat socialinės aplinkos įtaka asmens veiksams, pakankamai sėkmingai atskleidžia ir paaiškina tam tikrus problemiškus socializacijos proceso momentus pagrindiniuose institutuose: šeimoje, mokykloje, visuomenės informavimo priemonių teikiamoje informacijoje bei santykiuose su draugais. Teisės aktai, reglamentuojantys nepilnamečio teisinį statusą, nustato, kad vaikai nuo 14 iki 18 m. amžiaus jau geba savarankiškai priimti tam tikrus sprendimus ir atsakyti už jų pasekmes, numatant jiems atsakomybės ypatumus skirtingus nei suaugusiems asmenims.

1. Lietuvoje veikia vienintelė specializuota pataisos įstaiga nepilnamečiams, vykdanči laisvės atėmimo bausmę. Visgi atsižvelgiant į nepilnamečių socialinę brandą bei jauną amžių ir siekiant užtikrinti jų teisių apsaugą jiems yra numatyti baudžiamosios atsakomybės ypatumai, su tikslu padėti įveikti socializacijos sutrikimus tuo pačiu stengiantis kuo minimaliau neigiamai paveikti nepilnamečio asmenybę. Todėl pataisos įstaigos, siekdamos padėti nuteistiesiems kuo efektyviau integruotis ir adaptuotis visuomenėje, užtikrina bausmės atlikimo ir vykdymo tvarkos laikymąsi taikant bausmių ir paskatinimų sistemą, organizuoja socialinę reabilitaciją.

2. Tyrimo metu Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose paaiškėjo, kad nuteistųjų nepilnamečių nurodytos asmeninės savybės daugeliu atvejų atitinka tas, kurios labiausiai įtakoja asocialų ir nusikalstamą elgesį – emocionalumas, savikontrolės trūkumas, impulsyvumas, stiprių pojūčių ieškojimas, sunkiai sukaupiamas dėmesys pamokų metu ir pan. Taip pat daugiau nei du trečdaliai pasisakiusių nepilnamečių jau turi atitinkamą kriminalinę patirtį ir yra nuteisti daugiau negu vieną kartą ir tik vos penktadalis iki pastarosios nusikalstamos veikos padarymo nebuvo susidūrę su teisėsaugos institucijomis. Tai tik parodo, kad pataisos įstaigos, susidurdamos su nepilnamečių socializacijos problemomis, nėra pakankamai pasirengusios padėti jas įveikti. Nors dauguma nuteistųjų nepilnamečių labai gerai suvokia jiems paskirtos bausmės tikslą, tačiau jų pataisos procesą apsunkina tai, kad dauguma nėra suinteresuoti dalyvauti socialinės reabilitacijos programose, vykdomose pataisos įstaigose ar patikėti savo problemas pareigūnams.

3. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog daugelis apklaustųjų augo nepilnoje šeimoje, jiems trūko bent vieno iš tėvų, jų rūpestingumo ar dėmesio, be to bent pusė – šeimoje patirdavo smurtą. Iš atsakymų į klausimus apie mokymąsi ir mokyklą paaiškėjo, kad šių nepilnamečių išsilavinimas yra prastesnis negu turėtų būti esant atitinkamo amžiaus – vidutiniškai dviejų klasių atsilikimas, o jų motyvacija mokytis labai silpna. Desocializuojantį poveikį nuteistojo nepilnamečio

asmenybei galėjo turėti ir jų draugų ratas, kadangi leidžiamas laikas su draugais jiems buvo svarbesnis nei pamokų lankymas be to, daugiau nei du trečdaliai nuteistųjų bendravo su jau teistais, kaltinamais ar įtariamais padarius nusikalstamą veiką asmenimis bei daugeliu atveju pastarąjį nusikaltimą padarė kartu su draugais. Taip pat nuteistieji nepilnamečiai daugiausiai domėjosi nusikaltimais ir katastrofomis, žiūrėdavo filmus, kur rodoma daug smurto scenų, labai daug laiko praleisdavo žaisdami kompiuterinius žaidimus. Tai rodo, kad jų socializaciją neigiamai galėjo paveikti ir pakankamai intensyvus smurtinio elgesio scenų stebėjimas.

4. Nors iš nuteistųjų nepilnamečių atsakymų matyti, kad bent pusė jų nėra suinteresuoti keisti savo įgūdžių, neigiamų nuostatų, trukdančių jiems sėkmingai funkcionuoti visuomenėje, tačiau sutinka, jog dalyvavimas socialinės reabilitacijos programose jiems yra naudingas, kadangi jie įgyja naujų žinių, reikalingų socialiam gyvenimui. Taigi tyrimo rezultatai patvirtino hipotezę, kad nepilnamečiai į pataisos namus patenka jau turėdami socializacijos problemų, apsunkinančių jų socialaus elgesio ir įgūdžių keitimo bei ugdymo procesą pataisos įstaigoje, tačiau tam tikros taikomos priemonės gali padėti spręsti socializacijos problemas.

REKOMENDACIJOS IR PASIŪLYMAI:

Kaip paaiškėjo iš atlikto tyrimo dauguma nepilnamečių iki pastarojo patekimo į pataisos namus jau buvo teisti ar bent jau susidūrę su teisėsaugos institucijomis. Todėl reikėtų stiprinti socialinį darbą pataisos inspekcijose padalinant pareigūnų funkcijas priežiūros ir socialinio darbo srityje, kad vienas inspektorius nebūtų atsakingas už priežiūrą kaip nuteistasis laikosi jam skirtos bausmės atlikimo tvarkos bei socialinės reabilitacijos ir integracijos programų vykdymą.

Pastaroji veikla turėtų būti grindžiama pasitikėjimu ir bendradarbiavimu tuo tarpu dabartinėje situacijoje tai ne visada pasiekama, todėl dėl motyvacijos trūkumo tik nedaugelis sutinka dalyvauti ir dar mažiau lankosi programų užsiėmimuose. Be to, tokiu būdu būtų galima parengti ir profesionaliau apmokyti socialinių programų vykdytojus, todėl jų pateikiama informacija būtų visapusiškesnė, informatyvesnė, labiau pritaikyta konkrečioms atvejams. Taigi, su nuteistu nepilnamečiu dirbtų specialistai geriau išmanantys jų psichologinių ir socialinių problemų specifiką. Jie efektyviau galėtų padėti spręsti nuteistiesiems kylančias problemas, nei inspektoriai, atsakingi už bausmės vykdymą. Šių specialistų pagalba prižiūrimieji būtų labiau motyvuoti savo gyvenimą keisti į gerąją pusę.

Dar vienas socialinės reabilitacijos programų aspektas pataisos inspekcijose į kurį derėtų atsižvelgti jas organizuojant, tai kad nėra užtikrintas pakankamas jų grįžtamojo poveikio įvertinimas. Skatinant aktyvesnį nepilnamečių dalyvavimą programose, rekomenduotina programose numatyti specialias užduotis, kurias nepilnametis turėtų atlikti išklauses dalį paskaitų.

Pakankamai svarbus vaidmuo nuteistojo pataisos procese turėtų tekti ir visuomenei. Bendruomenė galėtų dalyvauti ne tik organizuodama bendrus renginius, varžybas, parodas, tačiau turėtų būti išplėstas savanorių, dirbančių su nuteistais nepilnamečiais bei jų šeimomis ratas. Vaikams labai svarbus palaikymas iš bendruomenės. Taip pat jie galėtų būti įtraukiami į socialinės reabilitacijos programų vykdymo procesą. Tai savo ruožtu galėtų sumažinti įtampą tarp nuteistojo, visuomenės ir pačių pataisos įstaigų.

Tyrimu buvo nustatyta, kad nepilnamečiai pakartotinai nusikalsdavo labai dažnai ir kad jų išsilavinimo lygis – prastas, o tai rodo, kad ankstesnės taikytos priemonės nebuvo efektyvios. Viena to priežasčių – teismo skiriamo įpareigojimo mokytis ar įgyti profesiją nepakankamas užtikrinimas pataisos inspekcijoje. Tai lemia susiformavusi teismų praktika – kad nepilnamečio mokymąsi liudija jo buvimas mokyklų sąraše, o ne jo pasiekimų ir lankomumo stebėjimas. Todėl užtikrinant šio įpareigojimo vykdymą stebimi turėtų būti jo mokymosi rezultatai ir jų gerėjimas.

Labai svarbus minusas taikant alternatyvias laisvės atėmimui baudžiamosios atsakomybės priemones nepilnamečiams bei atsižvelgiant į jų amžių taikomas apsaugos priemones tiek baudžiamajame procese, tiek bausmių vykdyme yra besiformuojantis stereotipas dėl bausmės išvengimo, kadangi neskiriama reali laisvės atėmimo bausmė. O pataisos inspekcijose galima

intervencija dirbant su nepilnamečio socializacijos problemomis yra minimali, nesant jų suinteresuotumo dalyvavimu programose, bei nenustatant aktyvesnio nepilnamečių įtraukimo į bausmės atlikimą. Todėl reikėtų ne tik skirti specialistus socialiniam darbui su nepilnamečiais, bet ir parengti programas labiau atitinkančias jų poreikius. Taip pat teismai galėtų dažniau skirti numatytą pareigą nuteistajam „dalyvauti valstybinių ar nevalstybinių įstaigų bei organizacijų rengiamose socialinio ugdymo ar reabilitacijos priemonėse“, kuris būtų veiksmingesnis įgyvendinus aukščiau paminėtus pasiūlymus.

Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose yra tik kelios programos patvirtintos Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, tuo tarpu kitos – parengtos pačių pataisos namų darbuotojų iniciatyva. Todėl reikėtų skirti daugiau dėmesio socialinės reabilitacijos programoms ir uždaroje įstaigoje dirbant su nepilnamečiais.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33 – 1014.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74 – 2262.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89 – 2741.
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73 – 3084.
5. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1.
6. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 53-2042.
7. Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo pakeitimo įstatymas 1998 m. balandžio 28 d. Nr. VIII-717 // Valstybės žinios. 1998, Nr. 41-1131.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. XI-785, ir bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 112-4970.
9. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas 1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234 // Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.
10. Lietuvos Respublikos seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 32-1318.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 17 d. nutarimas Nr. 1983 „Dėl bendrųjų Vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 120-5415.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 23 d. nutarimas Nr. 209 „Dėl vaikų ir jaunimo socializacijos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios 2004, Nr. 30-995.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 1035 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1998 m. liepos 9 d. nutarimo Nr. 851 Dėl Lietuvos respublikos teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2002, Nr. 70-2886.
14. Teisingumo ministro 2000 m. rugsėjo 1 d. įsakymas Nr. 184 „Dėl Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 76 – 2310.
15. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 76-3498.

16. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. lapkričio 7 d. įsakymas Nr. 1R-390 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. spalio 29 d. įsakymo Nr. 261 Dėl Kalėjų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų nuostatų patvirtinimo pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2006, Nr.120-4578.
17. Lietuvos Respublikos Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2007 m. lapkričio 12 d. įsakymas Nr. V-317 „Dėl Kalėjų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų veiklos teritorijų nustatymo“ // Valstybės žinios, 2007. Nr. 118-4854.
18. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. 4/07-79 „Dėl Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir jam pavaldžių įstaigų pareigūnų etikos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004. Nr.149-5448.
19. Kalėjų Departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 4/07-68 „Dėl laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai ir drausmės grupėms kriterijų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr.38-1758.
20. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2001 m. gruodžio 27 d. įsakymas Nr. 112 „Dėl asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, Nr. 92-4182.
21. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gegužės 8 d. įsakymas Nr. 4/07-79 „Dėl lygtinai paleistų iš pataisos įstaigų bei lygtinai atleistų nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą asmenų socialinės integracijos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003, 48-2147.
22. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymas Nr. 4/07-243 „Dėl asmenų, padariusių nusikalstamas veikas apsivaigus nuo alkoholio, socialinės reabilitacijos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.
23. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymas Nr. 4/07-243 „Dėl asmenų, padariusių nusikalstamas veikas panaudojant smurtą, socialinės reabilitacijos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.

24. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. gruodžio 19 d. įsakymas Nr. 4/07-243 „Dėl asmenų, padariusių nusikalstamas veikas transporto eismo saugumui, socialinės reabilitacijos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr.7-167.
25. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios. 1995. Nr. 60–1501.
26. Jungtinių Tautų standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės). Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. // Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. T 4.
27. Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės). Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. // Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. T 4.
28. Jungtinių Tautų veiksmų gairės dėl vaikų baudžiamosios justicijos sistemoje. Jungtinių Tautų dokumentų rinkinys. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. // Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. T 4.
29. Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havanos taisyklės). http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/Havanos%20taisykles.htm; prisijungimo laikas: 2008-12-08.
30. Europos Tarybos Ministrų komiteto rezoliucija (78) 62 „Dėl nepilnamečių nusikalstamumo ir socialinių permainų“. http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm; prisijungimo laikas: 2008-12-08.
31. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“. http://www.nplc.lt/nj/Dokumentai/Uzs_teis_aktai/Euro%20rekomendacija.htm; prisijungimo laikas: 2008-12-08.
32. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija (2003) 20 „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“. http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm; prisijungimo laikas: 2008-12-08.
33. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“. http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm; prisijungimo laikas: 2008-12-08.
34. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. – Vilnius: Jošara, 1997.
35. Blaževičius J., Dermontas J., Stalioraitis P., Usik D. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė: vadovėlis. – Vilnius: LTU, 2004.
36. Daškevičius K. Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija. / Teismo psichiatrinis agresijos aspektas. – Vilnius: Lietuvos teismo psichiatrijos asociacija, 2001.

37. Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje. – Vilnius: PETRO OFSETAS, 2002.
38. Justickis V. Kriminologija I dalis.– Vilnius: LTU, 2001.
39. Kriminologija / ats. red. Bluvšteinas J. – Vilnius: Pradai, 1994.
40. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997.
41. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: bendroji dalis (1-98 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
42. Petkus A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė: daktaro dis. sant. soc. mokslai: teisė (01 S) / MRU. 2006.
43. Seliokienė L. Šeimos pedagogika. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos leidybos centras, 2004.
44. Suslavičius A. Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams. – Vilnius: LTA, 1999.
45. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis: mokymo priemonė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
46. Vaičiulienė A. Paauglio psichologija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. – Vilnius: Presvilka, 2004.
47. Vaitekonienė V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai. / Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga, 2 papildytas leidimas. – Vilnius: VRM, 2002.
48. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: LTA, 1997.
49. Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius: MRU, 2006.
50. Žukauskienė R. Raidos psichologija, 5-oji laida. – Vilnius: Margi raštai, 2007.
51. Dermontas J. Nuteisųjų socialinė rehabilitacija // Jurisprudencija, 2004, Nr. 51(43).
52. Juodraitis A. Nepilnamečių priežiūros institucijos ugdytinių adaptacijos socioedukacinės prielaidos // Socialinis darbas 2003, Nr. 1(3).
53. Vaicekauskienė V. Specialiųjų poreikių vaikų socializacijos modelis. <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=D5276EBB-DC67-4DA6-B995-D737EDD94388>; prisijungimo laikas 2007-11-05.
54. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. http://www.nplc.lt/lit/nepiln_justic_Liet.pdf; prisijungimo laikas: 2007-10-30.
55. Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. <http://www.nplc.lt/lit/lit57/lit57.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-04-16.
56. <http://learningat.ke7.org.uk/peweb/5thlesson/sports&pe/somatotyping.htm>; prisijungimo laikas: 2007-11-4.

57. <http://www3.mruni.lt/~akiskis/paskaitos/kriminologijos-paskaitos.html>; prisijungimo laikas: 2008-06-19.
58. <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm5.htm>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.
59. <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas: 2008-05-22.
60. <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; prisijungimo laikas 2008-06-25.
61. <http://www.nti-pn.lt/statistika.html>; prisijungimo laikas: 2008-04-11.
62. <http://www.nti-pn.lt/mokymas.html>; prisijungimo laikas: 2008-03-31.
63. <http://www.nti-pn.lt/apie.html>; prisijungimo laikas: 2008-04-11.

Gegužytė V. „Nepilnamečių socializacijos problemos pataisos įstaigose“

Socialinio darbo (Vaiko teisių apsaugos programos) magistro baigiamasis darbas.

Vadovas doc. dr. I. Kuginytė – Arlauskienė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, 2008.

SANTRAUKA

Socializacija – procesas, kurio metu perimamos vertybės, taisyklės ir nuostatos, padedančios adaptuotis ir sėkmingai funkcionuoti visuomenėje. Šeima, mokykla, draugai, informacija iš žiniasklaidos turi padėti vaiko raidos metu jam išmokti tinkamai taikyti tas žinias. *Problema* – nepilnamečių nusikalstamumas yra įtakojamas socializacijos problemų, o pataisos įstaigos dirbdamos su nuteistais nepilnamečiais turi padėti jiems suprasti savo tokio elgesio žalą. Todėl *darbo tikslas* yra išsiaiškinti nepilnamečių, patekusių į pataisos įstaigų priežiūrą, socializacijos problemas. *Tyrimo hipotezė* – nepilnamečiai į pataisos namus patenka jau turėdami socializacijos problemų, kurios apsunkina jų asocialaus elgesio ir įgūdžių keitimo bei ugdymo procesą pataisos įstaigoje, tačiau tam tikrų pataisos priemonių taikymas sudaro galimybes teigiamiems nuteistojo asmenybės pokyčiams.

Išsikelti uždaviniai: išsiaiškinti nepilnamečio sąvoką, vartojamą teisės aktuose, reglamentuojančiuose vaikų teises ir pareigas bei atsakomybę (teisinį statusą); aptarti socializacijos sampratą ir problemas, veikiančias nesėkmingą nepilnamečio raidą, bei jų santykį su nusikalstamumo ištakomis; išanalizuoti pataisos įstaigų ir bausmių sistemą nepilnamečiams Lietuvoje bei jų sudaromas sąlygas, siekiant teigiamai veikti nepilnamečio socializaciją; ištirti su kokiomis socializacijos problemomis susiduria nepilnamečiai patenkantys į pataisos įstaigas.

Apibendrinant atlikto kiekybinio tyrimo rezultatus, paaiškėjo: kad dauguma nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę augo nepilnoje šeimoje arba jos visai neturėjo, jų santykiai su tėvu buvo sudėtingi, vaikai nebuvo auklėjami arba vyravo tėvų smurtinis elgesys, dėl įvairių mokymosi sunkumų nelankė mokyklos, jų draugų rate buvo kriminalinę patirtį jau turinčių asmenų su kuriais artimai bendravo, spaudoje jie domėjosi nusikaltimais, nuolat ir dažnai nekontroliuojamai stebėjo asocialaus elgesio scenas per televiziją ar žaidžiant kompiuterinius žaidimus, tačiau pataisos namuose organizuojamos socialinės rehabilitacijos programos padeda sprendžiant socializacijos problemų įtaką nepilnamečio asmenybei. Taip pat atlikus teisės aktų ir mokslinės literatūros, statistikos ir tyrimo duomenų analizę nustatyta, kad reikėtų tobulinti pataisos inspekcijų darbą su nepilnamečiais, gerinant bei aktyvinant socialinį darbą su jais ir keičiant įpareigojimų vykdymo kriterijus.

Pagrindinės sąvokos: nepilnametis, socializacija, desocializacija, socializacijos problemos, pataisos įstaigos, pataisos namai, pataisos inspekcija.

Gegužytė V. „Les problèmes de la socialisation des mineurs dans les établissements pénitentiaires“ Travail définitif de la magistrature du Travail sociale (le programme de la Garde des droits des enfants).

Moniteur doc. I. Kuginytė – Arlauskienė. – Vilnius: l'Université Mykolas Romeris, faculté de la Politique Sociale, 2008.

RÉSUMÉ

La socialisation est un processus, durant lequel sont recueillies des valeurs, des règles et des dispositions aidant à s'adapter et fonctionner avec succès dans la société. La famille, l'école, les amis et les informations des médias doivent aider lors du développement de l'enfant à lui apprendre à appliquer correctement ces connaissances. *La problématique*: la criminalité des mineurs est influencée par des problèmes de socialisation, et les établissements pénitentiaires qui travaillent avec des mineurs condamnés doivent les aider à comprendre le préjudice de leur comportement. *Le but* de ce travail est d'expliquer les problèmes de socialisation des mineurs condamnés. *L'hypothèse de l'étude* : les mineurs arrivent dans les maison de correction déjà avec des problèmes de socialisation, qui gênent le processus de modification de leur comportement et de leurs acquis sociaux ainsi que le processus d'éducation au sein de la maison de correction, mais l'application de certaines mesures de redressement crée des possibilités pour modifier de manière positive la personnalité du condamné.

Les objectifs visés : expliquer le concept de mineur, utilisé dans les textes législatifs réglementant les droits, les devoirs et la responsabilité des enfants (statut juridique); examiner la notion de socialisation et les problèmes agissant sur le développement malheureux du mineur, ainsi que leur relation avec les origines de la criminalité; analyser le système des établissements pénitentiaires et des peines pour les mineurs en Lituanie ainsi que les conditions créées afin d'agir positivement sur la socialisation du mineur; reconnaître les problèmes de socialisation, auxquels sont confrontés les mineurs envoyés en maison de correction.

En synthétisant les résultats de l'étude quantitative réalisée, on a expliqué que la majorité des mineurs effectuant une peine de réclusion grandissent dans des familles incomplètes ou tout simplement inexistantes, leurs relations avec le père ont été compliquées, les enfants n'ont pas été éduqués ou le comportement violent des parents a dominé, ils n'ont pas fréquenté l'école en raison de diverses difficultés d'apprentissage, il y avait dans leur cercle d'amis des personnes ayant déjà une expérience criminelle, ils s'intéressaient aux crimes dans la presse, ils observaient en permanence et sans contrôle des scènes de comportement asocial à la télévision ou en jouant à des jeux vidéo; mais les programmes de rééducation sociale, organisés dans les maison de correction, agissent positivement en diminuant l'influence des troubles de la socialisation sur la personnalité du mineur. De même, l'analyse des textes législatifs, de la littérature scientifique, des statistiques et des

données de l'étude établit qu'il faudrait perfectionner le travail des inspections correctionnelles avec les mineurs en améliorant et en intensifiant le travail social avec eux, et en modifiant les critères d'exécution des obligations.

Notions principales: mineur, socialisation, désocialisation, problèmes de la socialisation, établissements pénitentiaires, maison de correction, inspection correctionnelle.

PRIEDAI

1 Priedas. Paveikslėlis¹³¹ „Žmogaus somatiniai tipai“

¹³¹ <http://learningat.ke7.org.uk/peweb/5thlesson/sports&pe/somatotyping.htm>; prisijungimo laikas: 2007-11-4.

Anketa. Nepilnamečių socializacijos problemos

Šis tyrimas atliekamas norint išsiaiškinti nuteistų nepilnamečių socializacijos (proceso, kurio metu vaikas perima žinias, vertybes, nuostatas, taisykles, elgesį, būtinus tampant pilnaverčiu visuomenės nariu) problemas. Gauti anonimiški duomenys bus panaudoti magistriniame darbe „Nepilnamečių socializacijos problemos pataisos įstaigose“. Anketa pildoma anonimiškai, apibraukiant jums tinkantį variantą, o jei tokio nėra įrašant spausdintinėmis raidėmis. Jei yra keli tinkami variantai pažymėkite visus jums tinkamus. Kilus neaiškumų pildant anketą galite kreiptis į.....

Klausimai apie šeimą prieš patenkant į pataisos namus.

1. Su kuo jūs gyvenote iki nuteisimo?
 - a) abiem tėvais;
 - b) motina;
 - c) tėvu;
 - d) seneliais;
 - e) globėjais;
 - f) globos namuose;
 - g) kita.....
2. Kokie buvo jūsų santykiai su **mama**?
 - a) gerai sutariau;
 - b) prastai sutariau;
 - c) visai nesutariau;
 - d) nebendravau su ja;
 - e) kita.....
3. Kokie buvo jūsų santykiai su **tėvu**?
 - a) gerai sutariau;
 - b) prastai sutariau;
 - c) visai nesutariau;
 - d) nebendravau su juo;
 - e) kita.....
4. Dėl kokių priežasčių tėvai (globėjai) jus bausdavo?
 - a) nebausdavo (atsakę neigiamai, toliau atsakinėkite nuo 7 klausimo);
 - b) už nepaklusnumą;
 - c) už blogą elgesį;
 - d) dėl mano žalingų įpročių (rūkymo, narkotikų, alkoholio vartojimo...)
 - e) už blogus pažymius;
 - f) dėl menkniekių (pvz.: ne vietoj padėtų daiktų);
 - g) bausdavo be priežasties;
 - h) kita.....
5. Kaip jus bausdavo?
 - a) ramiai aiškindavo, kalbėdavo;
 - b) bardavo, šaukdavo;
 - c) taikydavo nestiprias fizines bausmes;
 - d) taikydavo stiprias fizines bausmes (kai likdavo žymės ant kūno);
 - e) neleisdavo žiūrėti televizijos, žaisti kompiuteriu (įrašykite kiek laiko.....);
 - f) neišleisdavo iš namų (įrašykite kiek laiko trukdavo tokia bausmė);
 - g) kita.....
6. Kaip dažnai jus bausdavo?
 - a) kasdien;
 - b) kelis kartus per savaitę;
 - c) kelis kartus per mėnesį;
 - d) kelis kartus per metus;

- e) niekada;
- f) kita.....

7. Ar jūsų tėvai smurtaudavo prieš jus ir kaip tas pasireikšdavo (įrašykite)?

- a) jie nesmurtavo;
- b) naudojo fizinį smurtą.....;
- c) naudojo seksualinį smurtą.....;
- d) naudojo psichologinį smurtą.....;
- e) neprižiūrėjo, nesirūpino.....;
- f) kita.....

8. Koks jūsų tėvų išsilavinimas?

Tėvo

- a) nežinau;
- b) pradinis;
- c) pagrindinis (10 klasių);
- d) vidurinis;
- e) profesinis;
- f) aukštasis;
- g) universitetinis aukštasis;
- h) kita.....

Motinos

- a) nežinau;
- b) pradinis;
- c) pagrindinis (10 klasių);
- d) vidurinis;
- e) profesinis;
- f) aukštasis;
- g) universitetinis aukštasis;
- h) kita.....

9. Kokiais žodžiais galėtumėte apibūdinti savo tėvus?

Mano motina

Mano tėvas

10. Ar turite seserų, brolių ir kiek (įrašykite). Taip pat parašykite ir jų amžių.

- a) esu vienturtis (jei neturite, toliau atsakinėkite nuo 12 klausimo);
- b) brolių (kiek?).....Jų amžius.....;
- c) seserų (kiek?).....Jų amžius.....;
- d) kita.....

11. Kokie santykiai su jais?

- a) gerai sutariau;
- b) prastai sutariau;
- c) visai nesutariau;
- d) nebendravau su jais;
- e) kita.....

Klausimai apie mokyklą iki patekimo į pataisos namus.

12. Ką gero prisimenate iš mokyklos?

- a) bendravimą, išdaigas su klasiokais;
- b) mokytojų patarimus, pagalbą;
- c) gautas žinias;
- d) nieko;
- e) kita.....

13. Kas jums nepatiko mokykloje?

- a) bendravimas su klasiokais (įrašykite kodėl).....;
- b) kiti moksleiviai (įrašykite kodėl).....;
- c) mokytojai (įrašykite kodėl).....;

- d) mokyklos administracija (įrašykite kodėl).....;
- e) pamokos (įrašykite kodėl).....;
- f) kita.....

14. Ar turėjote kokių nors sunkumų mokantis?

- a) neturėjau;
- b) neįdomios, nuobodžios pamokos;
- c) buvo sunku išlaikyti dėmesį;
- d) nesuprasdavau, ką aiškina mokytoja;
- e) aš negabus;
- f) nenorėdavau eiti į mokyklą;
- g) kita.....

15. Kokie buvo jūsų pažymiai?

- a) aukšti (10-8);
- b) vidutiniški (7-6);
- c) žemi (5 ir mažiau);
- d) kita.....

16. Ar praleidinėjote pamokas ir dėl kokių priežasčių?

- a) nepraleidinėjau;
- b) praleisdavau dėl ligos;
- c) praleisdavau, nes neparuošdavau namų darbų;
- d) praleisdavau, nes nesisekė mokytis;
- e) praleisdavau, nes man buvo neįdomu mokykloje;
- f) praleisdavau, nes su draugais už mokyklos ribų buvo įdomiau;
- g) kitos priežastys (įrašykite kokios).....

17. Ar sulaukdavote pagyrimų mokykloje?

- a) taip;
- b) ne;
- c) kita.....

18. Ar kas nors mokykloje stengėsi jums padėti?

- a) bendraklasiai;
- b) auklėtojas;
- c) kiti mokytojai;
- d) socialinis pedagogas;
- e) mokyklos psichologas;
- f) direktorius;
- g) vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistas;
- h) tėvai;
- i) kita.....

Klausimai apie draugus iki patekimo į pataisos namus.

19. Ar iki pakliūnant į pataisos namus turėjote draugų?

- a) taip;
- b) ne (atsakę neigiamai toliau atsakinėkite nuo 27 kl.);
- c) kita.....

20. Koks jūsų draugų amžius?

- a) vyresni;
- b) jaunesni;
- c) ir vyresni, ir jaunesni;
- d) kita.....

21. Kur su jais susipažinote?
- kieme, kaimynystėje;
 - mokykloje;
 - popamokinėje veikloje;
 - dienos centre;
 - kita.....
22. Kaip apibūdintumėt santykius su savo draugais?
- dažnai bendravom, kartu leisdavom laisvalaikį;
 - kartais susitikdavome;
 - buvom tiesiog pažįstami;
 - kita.....
23. Kaip spręsdavote kilusius konfliktus su draugais?
- su draugais nesipykdavau;
 - draugiškai pasikalbėdavom;
 - nesikalbėdavau;
 - šaukdavom, ginčydavomės;
 - mušdavausi su juo;
 - mušdavausi su kitais jo draugais;
 - keršydavau jam;
 - keršydavau jo draugams;
 - kita.....
24. Ar tarp jų buvo teistų ar įtariamų, kaltinamų padarius nusikaltimą asmenų?
- nebuvo;
 - buvo;
 - kita.....
25. Kokias savo draugų savybes labiausiai vertinate?
- nuoširdumą;
 - drąsą;
 - atvirumą;
 - mokėjimą bendrauti;
 - fizinę jėgą;
 - sąžiningumą;
 - kita.....
26. Kaip manote, ar jūsų draugai turėjo įtakos tam, kad jūs padarėte šį nusikaltimą?
- jei ne jie, aš nebūčiau padaręs šio nusikaltimo;
 - jie kartu su manimi dalyvavo;
 - jie privertė mane padaryti šį nusikaltimą;
 - tai buvo mano sprendimas;
 - kita.....

27. Užbaikite sakinį: „Tikras draugas yra tas, kuris.....“

28. Užbaikite sakinį: „Nemėgstu žmonių, kurie.....“

Klausimai apie domėjimąsi masinio informavimo priemonėmis.

29. Ar iki patekimo į pataisos namus domėjotės...?

- spauda;
- televizija;

- c) kompiuteriu;
 - d) kita.....
30. Ar skaitėte laikraščius, žurnalus?
- a) taip;
 - b) ne (atsakę neigiamai, toliau atsakinėkite nuo 32 kl.);
 - c) kita.....
31. Kokius straipsnius perskaitydavote pirmiausia?
- a) apie nusikaltimus ir katastrofas;
 - b) apie laisvalaikio pramogas;
 - c) apie pomėgius;
 - d) socialines temas;
 - e) politines naujienas;
 - f) kita.....
32. Ar žiūrėdavote televiziją?
- a) taip;
 - b) ne (atsakę neigiamai, toliau atsakinėkite nuo 35 kl.);
 - c) kita.....
33. Kokio žanro filmus/serialus mėgote žiūrėti?
- a) komedijas;
 - b) fantastinius;
 - c) veiksmo;
 - d) siaubo;
 - e) kita.....
34. Įrašykite kokias laidas mėgdavote žiūrėti?
35. Ar daug laiko praleisdavote prie kompiuterio?
- a) nesinaudoju kompiuteriu;
 - b) iki 2-jų valandų per dieną;
 - c) nuo 3- jų iki 5-ių valandų per dieną;
 - d) nuo 6-ių iki 8-ių valandų per dieną;
 - e) daugiau nei 8 valandas;
 - f) kita.....
36. Ką veikdavote prie kompiuterio?
- a) ruošdavau namų darbus;
 - b) ieškodavau naudingos informacijos;
 - c) bendraudavau su žmonėmis;
 - d) žaisdavau kompiuterinius žaidimus;
 - e) kita.....
37. Ar atliekant bausmę pataisos namuose pasikeitė jūsų spaudos skaitymo, televizijos žiūrėjimo, naudojimosi kompiuteriu įpročiai?
- a) taip (įrašykite kas pasikeitė).....;
 - b) niekas nepasikeitė;
 - c) kita.....

Klausimai apie buvimą pataisos namuose.

38. Ar sutinkate su jums paskirta bausme?
- a) aš nieko nepadariau;

- b) bausmė per didelė;
- c) bausmė atitinka mano padarytą nusikaltimą;
- d) bausmė per maža;
- e) kita.....

39. Kokio tikslo, jūsų manymu, siekiama jums paskirta bausmė?

(Parašykite).....

40. Pažymėkite teiginį labiausiai atitinkantį jūsų požiūrį į socialinės rehabilitacijos programas, o jei tokio nėra – įrašykite.

- a) dalyvauju tik todėl, kad privaloma nors man visai neįdomu;
- b) privalau dalyvauti, nes būdamas pataisos namuose turiu kažkuo užsiimti;
- c) dalyvauti privalau, bet čia gaunu naujų žinių ir galiu geriau pažinti save, tobulėti;
- d) kita.....

41. Kaip manote, ar gautos žinios ir įgūdžiai dalyvaujant socialinės rehabilitacijos programose pravers jums išėjus į laisvę?

- a) taip;
- b) ne;
- c) kita.....

42. Kas pataisos namuose padeda spręsti jums kylančias problemas?

- a) psichologas;
- b) būrio viršininkas;
- c) sveikatos priežiūros skyriaus darbuotojas;
- d) kiti pareigūnai;
- e) draugai pataisos namuose;
- f) mano problemos, pats ir sprendžiu;
- g) neturiu jokių problemų;
- h) kita.....

Klausimai apie jus iki patekimo į pataisos namus.

43. Kiek jums metų? (Įrašykite)

44. Jūsų išsilavinimas? (Įrašykite kiek klasių baigėte)

45. Ar iki patenkant į pataisos namus turėjote problemų su teisėsauga?

- a) neturėjau;
- b) turėjau;
- c) kita.....

46. Kelintą kartą esate teistas? (Įrašykite).....

47. Kokias savo savybes labiausiai vertinate?.....

48. Kokios jūsų savybės jums labiausiai nepatinka ir trukdo?.....

49. Kokių savo savybių jūs norėtumėte atsikratyti?

- a) aš patinku sau toks, koks esu;
- b) gerų savybių (įrašykite kokių).....
- c) blogų savybių (įrašykite kokių).....

50. Pabaikite sakinį: Vaikystėje man labiausiai trūkdavo

.....

Ačiū už bendradarbiavimą.

3 Priedas. Lentelė „Nuteistasis šeimoje pagal amžių“

Nuteistasis šeimoje buvo	
vyriausias vaikas	10
jauniausias vaikas	27
vidurinis vaikas	15
kita	16

4 Priedas. Lentelė „Mano mama...“

Teigiami atsiliepimai	Neigiami atsiliepimai	Kita	
gera – 49 rūpestinga – 13 supratinga – 8 nuoširdi – 4 linksma – 2 gera šeimininkė – 2 nuostabus žmogus – 2 maloni atleidžianti tiesiog ideali ramaus charakterio švelni įdomi teisinga graži „Mylinti mama“ „Tolerantiška, suprantanti mano nuslydimus“ „Gera, kurių tokių mažai yra“ „Rūpinasi ir linki tik gero“	„Buvo bloga kol mane augino“ „Ji yra negera mama“	„Su mama gerai sutariau“ „Labai gera ir mane ne taip auklėjo, reikėjo griežčiau“ „Aš neatsimenu kokios ji yra nes nemačiau jos ilgai“ „Dirba“ „Myliau ją“ „Gera, visada aiškino man, kad aš blogai darau“ „Visai nieko“	neturiu – 1 nežinau – 1 nenurodyta – 20

5 Priedas. Lentelė „Mano tėvas...“

Teigiami atsiliepimai	Neigiami atsiliepimai	Kita	
geras – 21, rūpestingas – 2, normalus – 2, supratingas, „Myliau labai“ „Mano geriausias draugas“ „Rūpinasi šeima kaip tik gali geriau“ „Suprantantis visumą, todėl geras man“ „Geras, bet galėtų būti ne toks griežtas“ „Yra man labai geras ir niekad už dyką nebausdavo“	piktas – 2, labai griežtas – 2, alkoholikas, nelabai rūpestingas, niekšas, „Blogas, nesirūpina manimi ir mano broliu“ „Labai blogas, kad mane padarė ir pabėgo“ „Yra asilas ir aš jam visai nerūpiu“ „Velnias kažkoks“ „Jis mėgstantis išgerti“	nebendravau - 3 tėvas miręs, „Niekada nemačiau savo tėvo“ „Su juo nebendrauju nuo gimimo“ „Nebūnu su juo“ „Nežinau nesutariu su juo“ „Lengvai susierzindavo, bet šiaip ramus žmogus“ „Griežtas, bet teisingas“ „Tėvo neturiu, bet turiu patėvį irgi rūpinasi“ „Kol bendrauji tai visai nieko toks“ „Normaliai tik kartais išgeria“ neturiu „Negaliu pasakyti nes su juo nesu gyvenęs“ „Kartais nesutardavau su tėčiu“	nenurodyta – 26, nežinau - 2

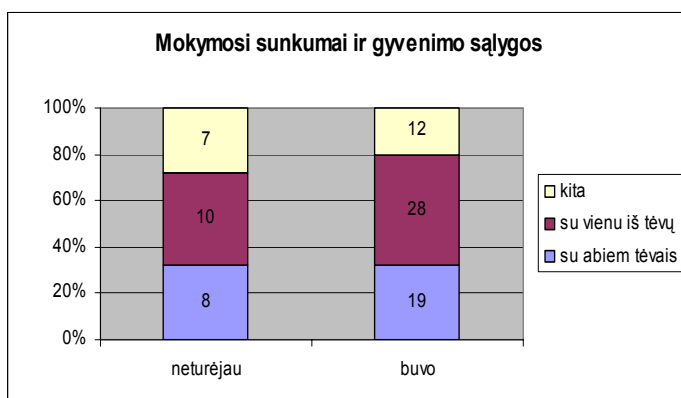
6 Priedas. Lentelė „Brolių ir seserų tarpusavio santykiai“

Santykiai su broliais, seserimis	Nuteistųjų sk.
gerai sutariau	58
prastai sutariau	4
visai nesutariau	1
nebendravau su jais	0
kita...	4
nenurodyta	1

7 Priedas. Lentelė „Vaikystėje man labiausiai trūko“

„Vaikystėje man labiausiai trūko“		
Tėvų	Kita	
tėvų – 6 tėvo – 7 mamos – 2 tėvų dėmesio – 4 „Tėvo, nes mamai buvo sunku sulaikyti tokį berną“ „Tėvų šilumos ir priežiūros, gal net nebūčiau čia atsidūręs“	pinigų – 7 dėmesio – 5 draugų – 3 bendravimo – 2 to, ką turėjo kiti vaikai – 2 proto gero gyvenimo drausmingumo užtarimo rūpestingumo mokslo patarimų gero diržo priežiūros, mokymo „Griežto režimo, jei griežtai mane būtų tėvai prižiūrėję aš tikrai nevogčiau ir čia nesėdėčiau“	Nieko – 31 Nežinau – 4 Nenurodyta – 7

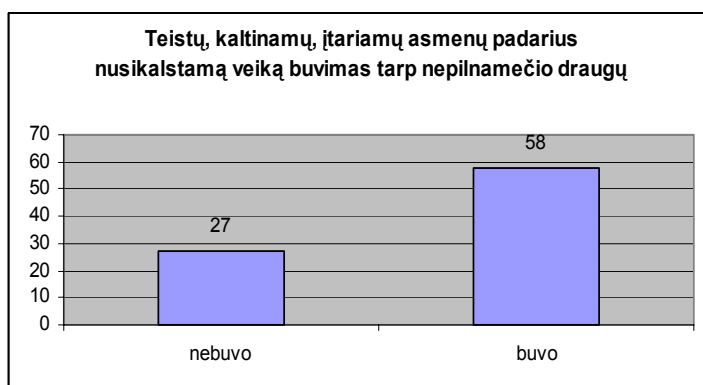
8 Priedas. Diagrama „Mokymosi sunkumai ir gyvenimo sąlygos“

9 Priedas. Lentelė „Pagyrimai mokykloje“

Pagyrimai mokykloje	
taip	46
ne	22
kita	15
nenurodyta	2

10 Priedas. Diagrama „Teisti, kaltinami, įtariami nusikalstamos veikos padarymu asmenys draugų rate“

11 Priedas. Lentelė „Draugų amžius“

Draugų amžius	
vyresni	27
jaunesni	1
ir vyresni, ir jaunesni	57

12 Priedas. Lentelė „Tikras draugas yra tas, kuris“

Tikras draugas yra tas, kuris
Tikras draugas yra tas, kuris padeda, nepalieka bėdoje ar sunkią akimirką – 58 „Tikras draugas yra tas, kuris sąžiningas, kuris gali už save pastovėti“; „Tikras draugas yra tas, kuris neleidžia daryti nusikaltimų“; „Tikras draugas yra tas, kuris nieko neišduoda“; „Tikras draugas yra tas, kuris atviras, sąžiningas“; „Tikras draugas yra tas, kuris turi protingą galvą“; „Tikras draugas yra tas, kuris neišduos niekada“; „Tikras draugas yra tas, kuris turi protingą galvą“; „Tikras draugas yra tas, kuriuo gali pasitikėti“; „Tikras draugas yra tas, kuris masto protingai “; „Tikras draugas yra tas, kuris nemeluoja“; „Tikras draugas yra tas, kuris nepamiršta tavęs“; „Tikras draugas yra tas, kuris pasitiki manimi“; „Tikras draugas yra tas, kuris niekada nepastūmės padaryt kažką blogo“; „Tikras draugas yra tas, kuris yra drąsus“ „Tikras draugas yra tas, kuris geras draugas“; „Tikras draugas yra tas, kuris neišduoda draugo“; „Tikras draugas yra tas, kuris nešneka už akių apie tave“; „Tikras draugas yra tas, kuris yra nuoširdus“; „Tikras draugas yra tas, kuris nepamiršta“; „Tikras draugas yra tas, kuris visada supras patars“ ; „Tikras draugas yra tas, kuris apsiimtų už mane visas problemas“; „Tikras draugas yra tas, kuris supranta “; „Tikras draugas yra tas, kuris yra tikras draugas“; „Tikras draugas yra tas, kuris tavęs neišduos“ „Tikras draugas yra tas, kuris draugo neišduoda“.

13 Priedas. Lentelė „Nemėgstu žmonių kurie...”

Nemėgstu žmonių kurie...
Nemėgstu žmonių kurie meluoja, apgaudinėja - 20
Nemėgstu žmonių kurie yra savanaudžiai - 6
Nemėgstu žmonių kurie veidmainiauja yra dviveidžiai - 20
„Nemėgstu žmonių, kurie geria, pykstasi, smurtauja"; „Nemėgstu žmonių, kurie per daug nagli "; „Nemėgstu žmonių, kurie prie silpnesnių lenda"; „Nemėgstu žmonių, kurie man aiškina nurodinėja"; „Nemėgstu žmonių, kurie daro nesąmones“; „Nemėgstu žmonių, kurie bando pasidaryti sau naudą iš manęs"; „Nemėgstu žmonių, kurie iš manęs tyčiojasi"; „Nemėgstu žmonių, kurie per daug savimi pasitiki“; „Nemėgstu žmonių, kurie palieka bėdoj"; „Nemėgstu žmonių, kurie gilina į svetimus reikalus"; „Nemėgstu žmonių, kurie išduoda"; „Nemėgstu žmonių, kurie draugauja dėl daiktų"; „Nemėgstu žmonių, kurie nepadedą kitiem"; „Nemėgstu žmonių, kurie prisikabinėja prie bet kokio menkniekio“; „Nemėgstu žmonių, kurie yra blogi"; „Nemėgstu žmonių, kurie yra nesąžiningi"; „Nemėgstu žmonių, kurie neteisūs"; „Nemėgstu žmonių, kurie yra teisūs"; „Nemėgstu žmonių, kurie pikti nedraugiški"; „Nemėgstu žmonių, kurie nusišneka"; „Nemėgstu žmonių, kurie įkyrūs"; „Nemėgstu žmonių, kurie lenda kabinėjasi"; „Nemėgstu žmonių, kurie agresyvūs pikti"; „Nemėgstu žmonių, kurie kišasi ne į savo reikalus"; „Nemėgstu žmonių, kurie prieš mane vaidina kietus"; „Nemėgstu žmonių, kurie elgiasi blogai"; „Nemėgstu žmonių, kurie veda iš dorybės kelio"; „Nemėgstu žmonių, kurie man aiškina kaip gyventi"; „Nemėgstu žmonių, kurie aiškina ką daryt, kišasi kur nereikia"
Nenurodyta - 11

14 Priedas. Lentelė „Spauda ir nepilnametis“

Spauda ir nepilnametis	
skaičiai	60
neskaičiai	12
kartais paskaitydavau	13
nenurodyta	-

15 Priedas. Lentelė „Televizija ir nepilnametis“

Televizija ir nepilnametis	
žiūrėdavau	83
nežiūrėdavau	-
kita	2

16 Priedas. Lentelė „Mėgiamų filmų/serialų žanras“

Mėgiamų filmų/serialų žanras	
komedijas	60
fantastinius	28
veiksmo	67
siaubo	55
kita...	1

17 Priedas. Lentelė „Laidų pobūdis“

Laidų pobūdis	kita	nenurodyta
Publicistinės, dokumentinės laidos – 31 Pramoginės laidos - 28 Informacinės - 10 Azartiniai žaidimai – 8 Apie pramogas - 4	Nežiūrėdavau laidų – 7 Neprišmenu - 6	Nenurodyta - 18

18 Priedas. Lentelė „Praleidžiamas laikas prie kompiuterio“

Praleidžiamas laikas prie kompiuterio		Su abiem tėvais	Su vienu iš tėvų	Kita
nesinaudoju kompiuteriu	13	4	5	4
iki 2-jų valandų per dieną	27	7	16	4
nuo 3- jų iki 5-ių valandų per dieną	14	3	7	4
nuo 6-ių iki 8-ių valandų per dieną	6	3	3	-
daugiau nei 8 valandas	11	6	1	4
kita...	14			

Pataisyti	Kita
kad pasitaisyčiau – 20 pataisyti mane – 2 kad pasikeisčiau, pasimokyčiau – 4 išmokyti disciplinos, išauklėti – 3	nenurodyta – 11, nežinau – 4, jokio,
Kiti:	„lygtinumas“
„sutvarkyti mano gyvenimą į gerą pusę“ „padėti daugiau kad nevogtume“ „kad surimtėčiau ir nebūčiau vėjavaikis“ „kad žmogus suprastų koks yra gyvenimas ir išėjęs siektų teigiamų gyvenimo tikslų, kurtų ateitį“ „pakeisti mano elgesį“ „pakeisti elgesį ir manau kad tai į naudą“ „kad suprastume, kad negerai darome“ „kad išeičiau geresnis“ „nori geresnį padaryti“ „gero elgesio ir kad nevogčiau išėjęs“ „kad pasitaisyti ir suvokt ką darai blogai“ „kad pataisytų vaiką kad daugiau taip nedarytų“ „priverst susimąstyt apie gyvenimą“ „kad suprasiu ką padariau ir pasitaisysiu“ „kad pasitaisyčiau pagalvočiau apie gyvenimą ir gerą elgesį“ „kad pasikeistumėm ir tokių klaidų nedarytumėm ir kad daugiau“ „įstatymų nepažeistumėm“ „kad pasimokytume, kad suvoktume, kad būtume geri vaikai“ „kad nedaryčiau jokių nusikaltimų išėjęs į laisvę“ „kad susiprotėtumėm ir daugiau nedarytume nusikaltimų“ „mano pasitaisymo ir atsižvelgimo į įstatymus“ „kad pasimokytumėm ir atkentėtumėm už nusikaltimus“ „kad mes pasitaisytumėm ir neitume blogais keliais“	„atlyginti žalą savininkui“ „kad aš suvokčiau kur būsiu, jei toliau vogsiu“ „turbūt, kad ši paskirta mano bausmė yra gera“ „aš manau čia žmonės pasikeičia į gerą pusę“ „gal siekia pataisyti, bet mano nuomone tik dar labiau sugadina žmogų“ „čia tik dar labiau sužvėrėji „
	Pakenkti nepilnamečiui arba jį izoliuoti:
	„sugadinti gyvenimą“ „kad tokių žmonių kaip aš laisvėje nebūtų“ „nes esu daug teistas“ „labiau sugadina žmones“ „kad man ten bus labai gerai“ „žmogaus kankinimas“ „kad kuo ilgiau praleisčiau laiko pataisos namuose“ „kad greičiau pasodinti nepilnametį, o tai kad jam išėjus yra“ dar sunkiau gyventi niekas negalvoja“ „neteisingumu“ „kad toks kaip aš nebūtų laisvėje ir nevogtų“ „kad būčiau nelaisvėję ir padaryt man kuo blogiau“

20 Priedas. Lentelė „Ar gautos žinios ir įgūdžiai dalyvaujant socialinės reabilitacijos programose pravers ateityje?“

Ar gautos žinios ir įgūdžiai dalyvaujant socialinės reabilitacijos programose pravers ateityje?	
taip	62
ne	7
galbūt	12
nežinau	4

21 Priedas. Lentelė „Pažintis su teisėsaugos institucijomis“

Pažintis su teisėsaugos institucijomis	
turėjau problemų	62
neturėjau problemų	21
nenurodyta	2

22 Priedas. Lentelė „Nepilnamečių vertinamos savybės“

Teigiamas	Kitas	
gerumą – 2 susivaldymą supratingumą bendravimą atsakingumą blaivų protą nuoširdumą – 3 atvirumą – 3 pagarbumą darbštumą – 2 linksmumą – 2 mokslą nemokėjimas gerai meluoti – 3 esu ramus esu sąžiningas užjaučiantis galiu padėti kitam žmogui geras savybės – 2	užsispyrimą – 2 kantrybę – 2 drąsą – 2 mokėjimą susitvarkyti „Esu stiprus tikintis savimi“ „Ta, kad niekada nesusileidžiu“ „Tas, kurias mano aplinkiniai vertina“	Nenurodyta – 26 Nežinau – 21 Visas – 3

23 Priedas. Lentelė „Neigiamos nepilnamečių savybės“

Savybės	Kita:	
pasidavimas kitų įtakai – 3 karštakošiškas – 3 savanaudiškumas – 3 labai greit susinervuoja – 2 baimė – 2 pyktis – 2 išsiblaškytas – 2 rūkymas – 2 uždarumas neprotavimas hiperaktyvumas fizinė jėga priklausomybė nuo alkoholio	kad reikia atlikti bausmę keiksmazodžiai nusikaltimai – 3 noras vogti – 3	nenurodyta – 31 nežinau – 22